319.376

16. évf.
2007.
2. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

A Lucidus Kiadó új könyvei

Miskolczy Ambrus:
A felvilágosodás és a liberalizmus között

Budapest, 2007. 129 p.

2800 Ft

Balogh Balázs - Bodó Barna - Illyés Zoltán (szerk.):
Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás

Budapest, 2007. 285 p.

3400 Ft

Doncsev T.-Szőke L. (szerk.):
A keleti kereszténység Magyarországon

Budapest, 2007. 309 p.

3600 Ft

Pomogáts Béla:
Irodalom a korfordulón

Budapest, 2007. 303 p.

2800 Ft

Takács Péter:
Bánffy Miklós világa

Budapest, 2006. 202 p.

2800 Ft

Szesztay Ádám (szerk.):
Együtt.
Az 1956-os forradalom a határon túli magyaro

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

16. évfolyam, 2007. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla, Miskolczy Ambrus, Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes, Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly, Tóth Pál Péter, Halász Iván.* Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga.* Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné.* Grafikai tervező: *Szabó János.* Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt. 1028 Budapest, Községház u. 37. Korrektor: *Papp Zsuzsanna.* Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82–83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4000 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1000 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal.*

Internet: www.lucidus.hu http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

nka Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Comparative Political Studies (USA)
East European Quarterly (USA)
Ètudes internationales (Franciaország)
Internationale Politik (Németország)
National and Ethnic Minorities
in Hungary (USA)
Osteuropa (Németország)
Perspectives (Csehország)
Politique internationale (Franciaország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
TRANS. Internet-Zeitschrift für
Kulturwissenschaften (Németország)
Ethnic Politics in Europe (USA)
Helsinki Monitor (Hollandia)
Minorities within Minorities (Anglia)
Orbis (USA)
La Revue internationale
et strategique (Franciaország)
Südosteuropa (Németország)
Post-Communist-Studies (Anglia)
Weimarer Beiträge (Németország)
Ukraine in Communist and
Défense nationale (Franciaország)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A KISEBBSÉGI MAGYAROK NYELVHASZNÁLATA

Lanstyák István: A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma 199
Bartha Csilla: A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében . . . 214
Lovisek Júlia: Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai a Szlovák Állam megalakulása idején és megszűnése után 241
Beregszászi Anikó–Csernicskó István: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrajnai módra 251
Csiszár Rita: A kétnyelvű családi kommunikáció különböző típusai a migráns eredetű bécsi magyar diaszpóra és az alsóőri (Burgenland) őshonos magyar kisebbség körében 262

MŰHELY

Tátrai Patrik: Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában 290
Doncsev Toso: Fejezetek a magyarországi bolgár ortodoxia történetéből. Makszim pátriárka Esztergomban 321

KRITIKA

Tóth-Czifra András: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon 1920–2001 328

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Kelley, Judith G.: Nemzetiségi politikák Európában. *(Bosznay Csaba)* 340
Kempf, Olivier: 'Etnikum', avagy egy szó kiüresedett jelentései *(Kakasy Judit)* 344
Lang, Kai-Olaf: Szlovákiai kormányváltás: baloldali populizmus, nacionalista felhangokkal? *(Komáromi Sándor)* 347
Ackerman, Galina: A narancsos forradalom La Pasionariája – Beszélgetés Julia Timosenkóval *(Kakasy Judit)* 349
Aschauer, Wolfgang: Roma-kép és roma-valóság Délkelet-Európában *(Komáromi Sándor)* 353
Igazsággal felülkerekedni az antiszemita sodródáson – Beszélgetés Alain Finkielkraut filozófussal *(Kakasy Judit)* 355
Boniface, Pascal: A francia társadalom és a közel-keleti konfliktus *(Kakasy Judit)* 359
Toktaş, Şule: EU-bővítési feltételek és kisebbségvédelem: gondolatok Törökország nem muszlim kisebbségeiről *(Bosznay Csaba)* 363
King-Irani, Laurie: Irak: visszatekintés *(Bosznay Csaba)* 365
Rice, Roberta–Lee Van Cott, Donna: Bennszülött néppártok felemelkedése és teljesítménye Dél-Amerikában *(Bosznay Csaba)* 367

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Prutti, Brigitte: Terézia Mora „határ-történetei" és a transzkulturalitás *(Komáromi Sándor)* 370
Hnízdo, Bořivoj: Több nyelv, kevesebb francia? *(Bosznay Csaba)*. 372

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Shulman, Stephen: Kulturális összevetések és következményei az ukrán nemzeti létre *(Bosznay Csaba)* 375

KISEBBSÉGEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Lang, Kai-Olaf: Németország, az EU és a visegrádi csoport, különös tekintettel Szlovákiára *(Komáromi Sándor)*. 378

KISEBBSÉGI POLITIKA

Adam, Rudolf: Demográfia és biztonságpolitika a globalizálódó világban *(Komáromi Sándor)* 382
Hoxhaj, Enver: Az elszakadás politikája Koszovóban *(Bosznay Csaba)* 386
Cessou, Sabine: Bizalmi válság a polderek hazájában *(Kakasy Judit)* 388

KISEBBSÉGI JOG

Petrova, Dimitrina: Az anti-diszkriminációs törvények alkalmazása és az emberi jogi mozgalmak *(Bosznay Csaba)* 393
Drzewicki, Krysztof: Soknemzetiségű társadalmak rendfenntartására vonatkozó ajánlások bemutatása – egy új eszköz az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa számára *(Bosznay Csaba)* 394
Eisenberg, Avigail–Spinner-Halev, Jeff (ed.): Kisebbségeken belüli kisebbségek *(Bosznay Csaba)*. 396

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Donaghy, Greg: „Önzetlen szemlélet?" Kanada és a magyar forradalom, 1954–1957 *(Kakasy Judit)* 401

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

LANGUAGE USE OF MINORITY HUNGARIANS

Lanstyák, István: Linguistic Accuracy as a Linguistic Problem 199
Bartha, Csilla: Opportunities and Limits of Hungarian Language in the Mura Area from the Aspect of a Sociolinguistic Study 214
Lovisek, Júlia: Politically Driven Changes of Street Names in Pozsony (Bratislava) During the Formation and After Ceasing of the Slovakian State. 241
Beregszászi, Anikó–Csernicskó, István: European Charta of Regional and Minority Languages – in a Ukrainian Way 251
Csiszár, Rita: Different Types of Dual Language Communication among the Members of the Hungarian Diaspora of Bécs with Migrant Origin and the Indigenous Hungarian Minority in the Alsóőr (Burgenland) Area 262

WORKSHOP

Tátrai, Patrik: Geographical Aspects of Ethnic and Religious Identity in Slovakia 290
Doncsev, Toso: Chapters from the History of Bulgarian Orthodoxia in Hungary: Patriarch Maxim in Esztergom 321

CRITIQUE

Tóth-Czifra, András: National and Ethnic Minorities in Hungary 1920–2001 328

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Kelley, Judith G.: Ethnic Politics in Europe, The Power of Norms and Incentives. *(Bosznay Csaba)* 340
Kempf, Olivier: 'Ethnicity', or Deflated Meanings of a Word *(Kakasy Judit)* 344
Lang, Kai-Olaf: Slovakian Government-Change: Leftist Populism with Nationalist Tones? *(Komáromi Sándor)* 347
Ackerman, Galina: La Pasionaria of the Orange Revolution – Conversation with Julia Timosenko *(Kakasy Judit)* 349
Aschauer, Wolfgang: Roma-Image and Reality in Southeastern Europe *(Komáromi Sándor)* 353
To Overcome the Anti-Semite Drifting with Justice – Conversation with Philosopher Alain Finkielkraut *(Kakasy Judit)*. 355
Boniface, Pascal: French Society and Near-East Conflict *(Kakasy Judit)* 359
Toktaş, Şule: EU Enlargement Conditions and Minority Protection: a Reflection on Turkey's Non-Muslim Minorities *(Bosznay Csaba)* . . . 363
King-Irani, Laurie: A Look Back in Orbis *(Bosznay Csaba)* 365
Rice, Roberta–Lee Van Cott, Donna: The Emergence and Performance of Indigenous Peoples' Parties in South America. A Subnational Statistical Analysis *(Bosznay Csaba)* 367

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Prutti, Brigitte: Terézia Mora's „Border-Stories" and Transculturalism *(Komáromi Sándor)* 370
Hnízdo, Borivoj: More Languages, Less French? The Enlarged EU and the Status of French as an EU language *(Bosznay Csaba)* . . . 372

CULTURE OF MINORITIES

Shulman, Stephen: Cultural Comparisons and their Consequences for Nationhood in Ukraine *(Bosznay Csaba)* 375

COOPERATION OF MINORITIES

Lang, Kai-Olaf: Germany, the EU and the Visegrád-Group with Marked Attention Paid to Slovakia *(Komáromi Sándor)* 378

MINORITY POLICY

Adam, Rudolf: Demography and Security Policy in the Globalising World *(Komáromi Sándor)*. 382
Hoxhaj, Enver: The Politics of Partition in Kosovo *(Bosznay, Csaba)* 386
Cessou, Sabine: Confidential Crisis in the Home of the Polders *(Kakasy Judit)* 388

MINORITY RIGHTS

Petrova, Dimitrina: Implementing Anti-Discrimination Law and the Human Rights Movement *(Bosznay Csaba)* 393
Drzewicki, Krysztof: : Introducing Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies – a New Tool for the OSCE High Commissioner on National Minorities *(Bosznay Csaba)* 394
Eisenberg, Avigail–Spinner-Halev, Jeff (ed.): Minorities within Minorities *(Bosznay Csaba)* 396

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Donaghy, Greg: "Altruistic Approach?" Canada and the Hungarian Revolution, 1954–1957 *(Kakasy Judit)* 401

Lanstyák István

A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma[1]

Linguistic Accuracy as a Linguistic Problem

Enforcing the idea of considering linguistic uniformisation as primary principle is not for the people's best interest. Strengthening identity, as well as the growing emphasis of expressing unique linguistic identity of minor communities, is typical of the postmodern era. The view, according to which linguistic diversity can be harmful for states, can be considered a linguistic myth.

Bevezetés

Dolgozatomban a létező magyar nyelvművelés által nyelvhelyességinek nevezett kérdésekkel mint megoldandó nyelvi problémával foglalkozom. A „nyelvi probléma" fogalmának értelmezésében a nyelvalakítás egyik, nálunk jelenleg még kevésbé ismert irányzatának, az ún. nyelvmenedzselés-elméletnek a felfogásából indulok ki.[2] Munkám egyik elágazása azoknak a vizsgálódásoknak, amelyeket Kolláth Annával közösen folytatunk, s melyeknek fő célja, hogy képet kapjunk arról, hogy a magyarországi és a határon túli magyarok – hétköznapi beszélők, nem nyelvészek – milyen nyelvi problémákkal küszködnek, és ezeket hogyan próbálják megoldani, illetve milyen jellegű segítségre számítanak a nyelvművelők vagy a nyelvészek részéről.

A kutatás első szakaszában egy kísérleti jellegű kérdőív segítségével gyűjtöttünk adatokat 2006 decemberében néhány magyar anyanyelvű magyar szakos egyetemi, illetve főiskolai hallgatótól, akik három gyökeresen eltérő nyelvi helyzetben élnek: 18 adatközlőnk többségi helyzetű magyarországi magyar (Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely); 7 adatközlőnk (viszonylag) stabil kétnyelvűségi helyzetű szlovákiai magyar (Comenius Egyetem, Pozsony); 8 adatközlőnk nyelvcserehelyzetben élő szlovén állampolgár (Maribori Egyetem). (A vizsgálat néhány részletére l. Kolláth–Lanstyák, megjelenés alatt.)

---

[1] Az e munka alapjául szolgáló kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia támogatta. Itt köszönöm meg Domonkosi Ágnes, Kolláth Anna és Kitlei Ibolya észrevételeit, tanácsait.

[2] A nyelvmenedzselés-elméletet (Language Management Theory) Björn H. Jernudd és Jiří V. Neustupný dolgozta ki az 1970-es években a nyelvtervezés-elmélet továbbfejlesztett változataként (l. pl. Jernudd–Neustupný 1987; Jernudd 1993; Nekvapil 2006; Neustupný–Nekvapil 2003; magyarul Szabómihály 2005, 2006). Az elmélet központi fogalma a „nyelvi probléma".

Ezt az anyagot 2007 májusában kiegészítettem a pozsonyi Comenius Egyetem 14 hallgatójának a 2006–2007. tanév folyamán vezetett nyelvi naplójából vett adatokkal. A nyelvi naplót a hallgatók a kétnyelvűség és kontaktológia (1. félév), valamint a szociolingvisztika (2. félév) speciálkollégiumra készítették, s olyan nyelvi vonatkozású eseményeket rögzítettek benne, melyeknek az adott félév szorgalmi időszakának folyamán közvetlen részesei voltak, illetve néhány esetben olyan eseményeket is, melyekről mások elbeszélése alapján szereztek tudomást ebben az időszakban. Eseményleíráson kívül a hallgatók észrevételeiket is megfogalmazhatták az általuk valami miatt érdekesnek, figyelemre méltónak tartott nyelvi eseményekkel, jelenségekkel kapcsolatban. A napló értékelésében nem játszott lényeges szerepet a bejegyzések száma, így föltehető, hogy a hallgatók valóban hiteles eseményeket és észrevételeket rögzítettek.

A dolgozatomban közölt nyelvi példák részben ebből a két forrásból (a kérdőívekből és a naplókból), részben pedig a Nyelvművelő kéziszótár új kiadásából (NymKsz.[2] 2005) valók.

Nyelvi probléma

A nyelvmenedzselés-elmélet egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy annak eldöntését, mi nyelvi probléma, és mi nem, a hétköznapi beszélőre bízza. Szemben a nyelvműveléssel, melynek középpontjában az absztrakt „nyelv" érdekei állnak, és szemben a nyelvtervezéssel, amely hite szerint a „nemzet" érdekeit tartja szem előtt, a nyelvmenedzselésben a hús-vér emberek, ezen belül is mindenekelőtt a „laikus beszélők" érdekei kerülnek előtérbe. A nyelvmenedzselés szakemberei az egy-egy közösségben meglévő nyelvi problémák feltérképezésében a hétköznapi beszélők szokványos nyelvi diskurzusaiból indulnak ki, s az ezekben található nyelvi problémákból kiindulva döntik el, hogy a szervezett nyelvalakításnak mely problémákkal kell foglalkoznia.

A nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvi problémát az adott helyzetben érvényesülő normától való, negatívan értékelt eltérésként értelmezi (l. pl. Nekvapil 2006: 97). Mivel ez a felfogás több, itt nem részletezhető problémát fölvet, jómagam a nyelvi problémát inkább a következményei felől közelítem most itt meg, s olyan problémaként definiálom, amely a beszédtevékenység során vagy ahhoz kapcsolódóan jelentkezik, a beszélőknek kellemetlen érzést okoz, a kommunikációban fennakadást, zavart, nehézséget, hátráltatást idéz elő, vagy akár meg is hiúsítja a kommunikációt az érintett nyelven vagy nyelvváltozaton.[3]

[3] A „beszédtevékenységet", ill. a „beszélőt" tágan kell értelmezni, az írást, ill. írásban fogalmazó személyt is bele kell érteni.

Amint arra maga a *probléma* szó is utal, a nyelvi probléma olyan „ügy", amely megoldásra vár.

A kérdőívekben és a nyelvi naplókban rögzített nyelvi problémák jellegük szerint több csoportba sorolhatók; a terjedelmi korlátok miatt ezeket csak felsorolom és röviden értelmezem: 1. stílus (mikroszinten nem megfelelő stílusértékű nyelvi forma[4] használata, makroszinten nem megfelelő nyelvváltozat vagy nyelv használata); 2. nyelvhelyesség (a nyelvművelők által helytelennek minősített elem használata); 3. nyelvi hiány (mikroszinten a szükséges nyelvi forma nem ismerete vagy felidézésének nehézsége; makroszinten egy nyelvváltozat vagy nyelv nem ismerete); 4. nyelvbeli hiány (mikroszinten a nyelvi rendszerben eredendően meglévő tökéletlenség, többértelműség, bizonytalanság; makroszinten a beszélők számára szükséges regiszterek hiánya[5]); 5. akadályoztatás (mikroszinten egy nyelvi forma használatának korlátozása vagy tiltása, pl. tabuisztikus okokból; makroszinten egy nyelvváltozat vagy nyelv használatának korlátozása tiltása, pl. politikai okokból); 6. tévesztés (különféle típusú nyelvbotlások, ill. agrammatikus szerkezetek, mondatok stb. véletlenszerű használata); 7. helyesírás (helyesírási hibák, ill. bizonytalanságok)[6]; 8. nyelvi készségekkel kapcsolatos hiányok (nem megfelelő olvasási vagy fogalmazási készség valamely nyelven); 9. patologikus jelenségek (beszédhibák, valamint a betegségek és az öregedés nyelvi következményei)[7].

Ebben az írásomban a kilenc problémacsomagból csupán a sajátos módon összefüggő elsőt és másodikat veszem szemügyre, s a fölvetődő kérdésekkel csak mikroszinten foglalkozom. Meg kell jegyezni, hogy – meglepő módon – a kérdőívekben és a nyelvi naplókban alig néhány példa található olyan jelenségekre, amelyeket stíluskérdésnek szoktunk tekinteni (s még a meglévő néhány sem egyértel-

---

[4] A nyelvi forma összefoglaló megnevezése kíván lenni a nyelvi rendszer különféle síkjain található nyelvi jelenségeknek, vagyis a nyelvi forma lehet fonéma, morféma, lexéma, szószerkezet stb.

[5] A magyar nyelvből jelenleg nem hiányoznak olyan regiszterek, amelyekre a beszélőknek szükségük volna, így azok semmilyen beszédhelyzetben nem kényszerülnek nyelvi okokból kódváltásra. A régi magyar nyelvben azonban volt ilyen hiány (pl. a szaknyelvi regisztereké), s ma is van számos más nyelvben.

[6] A helyesírási hibák elkövetése szigorúan véve nem nyelvi probléma, ám a laikus beszélők feltétlenül annak tartják, márpedig kiindulópontunk szerint nyelvi probléma az, amit a beszélők annak tartanak. Sőt a laikus beszélők számos valódi nyelvi problémát is helyesírásinak tartanak, különösen a hangtani, sőt alaktani (!) jelenségek írásos rögzítésével kapcsolatosakat.

[7] Ez a típus némileg kilóg a rendszerből, lévén szó valójában orvosi, nem pedig nyelvi problémáról. Mivel azonban a válaszokban (a szombathelyiekében) a nyelvi problémák közt igen gyakori volt a beszédhibák említése, s mivel azt, hogy mi nyelvi probléma, és mi nem az, a nyelvmenedzselés-elmélet szerint nem a nyelvész, hanem a beszélő dönti el, indokolt ezeket is számba venni.

műen az). Annak az oka, hogy mégis külön problémacsoportként különböztetem meg a stílust, az, hogy számos nyelvhelyességi kérdés valójában közvetlenül vagy közvetve stíluskérdés, így ez a csoport nagyobb, mint amilyennek látszik, ezenkívül az ide tartozó jelenségek nagyon fontosak.

Stílus és nyelvhelyesség

A stílus és a nyelvhelyesség egymással ellentétes, paradox módon mégis szorosan összefüggő két jelenség. A stílus lényege, amint tudjuk, a beszélő rendelkezésére álló nyelvi eszközök (pl. a nyelvi változók egyes változatai) közötti választás a beszédhelyzet követelményeinek és a beszélő egyéniségének megfelelően, a nyelvhelyesség viszont olyan formák használatát jelenti, amelyeket a nyelvművelők – többnyire strukturalista megfontolások és logikai okoskodások alapján – eredendően, a használat kontextusától függetlenül jobbnak tartanak más nyelvi formáknál (Lanstyák 2003). Mivel azonban a nyelvhelyességi intelmek száma követhetetlenül magas, a szabályok pedig sokszor a laikus beszélők számára megjegyezhetetlenül bonyolultak, az ilyen előírások számottevő része írott malaszt maradt, a maradék pedig eltérő mértékben lett részévé az eltérő társadalmi rétegek által használt nyelvváltozatoknak, ezáltal pedig stíluskérdéssé vált.[8] A stílus és a nyelvhelyesség kérdései a másik oldalról, a stílus oldaláról is összetalálkoztak, ugyanis a nyelvközösség – pontosabban a műveltségi elit – eleve meglévő értékítéletével sok esetben a nyelvművelők azonosultak, s az érintett nyelvi formát mintegy másodlagosan tették nyelvhelyességi kérdéssé, különféle nyelvészeti álérvekkel racionalizálva az elit által nem használt formák „nyelvi helytelenségét".

Mindkét útra példa az ún. suksükölés[9] megbélyegzéstörténete, de az előbb vázolthoz képest fordított sorrendben. Amint Sinkovics Balázs (2006) kutatásaiból tudjuk, annak ellenére, hogy a jelenség nyelvjárási szinten a nyelvterület jelentős részén él, az ó-, ill. középmagyar nyelvemlékekből csak két kétségtelen példánk van rá; ez arra utal, hogy a műveltségi elit a suksüköt soha nem fogadta el az írott nyelvben. Ez az elutasítás azonban aligha jelentett erős megbélyeg-

[8] Ezt a helyzetet maguk a nyelvőrök is tudomásul vették, s a helyesnek vagy helyesebbnek tartott nyelvi formát sok esetben valamely nyelvváltozathoz kötötték, pedig ezzel voltaképpen a nyelvhelyesség lényegét tagadták meg, hiszen az a forma, amely nyelvi okokból rossz, az nyilvánvalóan minden nyelvváltozatban rossz.

[9] A suksükölés lényege, hogy a *-t* végű igék bizonyos alakjaiban a kijelentő és a felszólító módú formák egybeesnek, pl. *kutassa* 'kutatja' és 'kutassa'; *vezessük* 'vezetjük' és 'vezessük'. Tágabb értelemben beletartozik a csukcsükölés (*tartsa* 'tartja' és 'tartsa'), a szukszükölést is (*ossza* 'osztja' és 'ossza').

zést, hiszen az 1940-es évek végéig még az egyéb kérdésekben meglehetősen szigorú hivatásos nyelvművelők egy része is – a nyelvművelés fő árama – csupán „népies pongyolaságnak" tartotta. Valószínű, hogy a nyelvművelés ekkor még csak egyszerűen azonosult a műveltségi elit értékítéletével, a jelenséget nem nyelvi jellege, hanem tényleges stílusértéke miatt helytelenítette, főként az írott nyelvben. A fordulat a szélsőséges nyelvművelők körében a harmincas évek folyamán, a mérsékeltebb nyelvművelésben pedig a negyvenes évek végén következett be: létrejöttek a máig hangoztatott – de közismerten hamis – nyelvi és kommunikációs érvek (két igemód összekeverése, a közlés pontosságának veszélyeztetése), melyek alapot szolgáltattak a jelenség erőteljes megbélyegzéséhez. Ez be is következett, a suksük „népies pongyolaságból" meglepő gyorsasággal lényegült át „rút helytelenséggé", s a nyelvművelésnek ezt az új álláspontját hamarosan a műveltségi elit is magáévá tette. Mivel társalgás közben nehéz „megállanunk s azon törnünk a fejünket, hogyan kell helyesen mondanunk az igealakot" (Juhász Jenőt 1937. évi cikkéből idézi Sinkovics, i. m. 301), nem csoda, hogy a nyelvjárási hátterű beszélők közül csak a műveltségi elitbe törekvők voltak képesek átállni a „helyes" ragozásra. Közben az áttérni képtelen suksükölő tömegek jelentős része a nagy társadalmi átrendeződés folytán városlakóvá vált, ami szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a suksük immár ne csupán „népies pongyolaság" legyen, hanem az iskolázatlan tömegekre jellemző „rút" és „helytelen" beszédmód.[10]

Az ezt és más nyelvi változókat érintő, föntebb vázolt folyamatok eredményeképpen a mai helyzet az, hogy a nyelvhelyességi szempontból kifogásolt változatok rendkívüli mértékben eltérnek egymástól a tekintetben, hogy a nyelvőrök értékítéletét mennyire osztja a nyelvközösség, ill. annak különféle részlegei, a kisebb-nagyobb beszélőközösségek, s ennek egy másik aspektusaként nagy különbség van abban is, hogy az iskolázott beszélők nyelvi gyakorlata mennyire követi a nyelvőrök ajánlásait. Vannak nyelvi formák, melyeknek a nyelvművelői megítélése összhangban van az iskolázott hétköznapi beszélők megítélésével, de vannak olyan esetek is – ez utóbbiak száma valószínűleg jóval nagyobb –, amikor a beszélőknek egyáltalán nincs tudomásuk arról, hogy az általuk formális beszédhelyzetekben is bátran használt formákat a nyelvművelők kárhoztatják.

A problémamegoldás szempontjából föltétlenül különbséget kell tenni a két eset közt, még akkor is, ha megkülönböztetésük nem min-

[10] A suksük erős megbélyegzéséhez hozzájárulhatott az az ellenszenv is, amelyet a középosztálybeli eredetű hagyományos műveltségi elit tagjai (a „reakciós csúfondároskodók", l. Kovalovszky 1977: 207) érezhettek a politikai – de nem a műveltségi – elit részévé vált munkás- és parasztszármazású emberek iránt, akiknek egy része nem sajátította el a standard igeragozási formákat (nem tudták vagy esetleg nem is akarták).

dig egyszerű.[11] Az elsőnek említett csoportba tartozó jelenségeket stíluskérdésként célszerű értelmezni, mivel ezek nyelvművelői megítélése mintegy belevetül a stílusértékükbe, illetőleg stílusértékük meghatározza a nyelvművelők megítélését. Adatközlőink szinte csak ilyen „nyelvhelyességi stílusproblémákat" említettek a kérdőívekben, ill. a nyelvi naplókban, nyilván azért, mert csak ezek okoznak nekik és más embereknek problémát. Ennek alapján, valamint eddigi tapasztalataink alapján is a többi nyelvhelyességi kérdést „nyelvhelyességi látszatproblémának" nevezhetjük, mivel ezek a beszélőknek többnyire nem, csupán a nyelvművelőknek okoznak gondot, nekik is csak olyan értelemben, hogy nem mindig képesek követni a saját maguk, ill. társaik által kiagyalt nyelvhelyességi szabályokat (erre l. Lanstyák 2003–2004 I: 95–96, 2006a). Az a vélekedés, hogy a nyelvközösségben az iskolázott beszélők által is széleskörűen elfogadott nyelvi formák hibásak volnának, nem más, mint nyelvi mítosz, amely nyelvművelői babonák sokaságában ölt testet (l. Lanstyák 2006a, 2006b).

1. A fentiekből következően a nyelvhelyességi stílusproblémák jellegadó sajátossága az, hogy az ide tartozó jelenségek nyelvművelői megítélése többé-kevésbé összhangban van a beszélőközösség megítélésével, s ennek megnyilvánulásaként az érintett változók nagyobb és kisebb presztízsű, ill. megbélyegzett változatainak előfordulási gyakorisága bizonyos beszédhelyzetekben következetes, rendszerszerű eltéréseket mutat (erre l. pl. Lanstyák–Szabómihály 1997, Kontra szerk. 2003).[12]

1.1. A kérdőívekben és a nyelvi naplókban említett nyelvhelyességi stíluskérdések egy része súlyos problémának tekinthető: azokról a jelenségekről van szó, amelyeket mind a nyelvművelők, mind az iskolázott beszélők erősen megbélyegeznek. Emiatt azok a beszélők, akik ezeket a formákat anyanyelvváltozatuk részeként sajátították el, gyakran kerülhetnek hátrányos helyzetbe, s válhatnak *lingvicizmus*, azaz nyelvi alapú diszkrimináció áldozataivá.

A belső nyelvhelyességi kérdések[13] közül biztosan ebbe a csoportba tartozik két „súlyos nyelvhelyességi hiba", a föntebb már említett

[11] Gondot okozhat egyrészt az, hogy nem vagyunk tisztában minden egyes nyelvhelyességi jelenség nyelvművelői megítélésének ismertségével, másrészt egyes jelenségek nyelvművelői megítélésének ismertsége társadalmi rétegenként eltérő lehet, harmadrészt pedig ez az ismertség változhat is időben.

[12] Myhill (2004) terminológiájával élve azt mondhatjuk, hogy a nyelvalakítók által meghatározott ún. preskriptív helyesség (prescriptive correctness) összhangban van az elithez tartozó beszélők nyelvhasználatán alapuló ún. presztízsalapú helyességgel (prestige-based correctness). Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy ez a kettő jelentős mértékben harmonizál a harmadik típusú helyességgel, a nagyra becsült (régebbi) írásbeliségen alapuló ún. szövegi helyességgel (textual correctness) is.

[13] A belső nyelvhelyességi kérdések közé az érintett nyelvi változók azon változatai tartoznak, melyek létrejöttében a nyelvművelők nem tételeznek föl idegen hatást, a külső nyelvhelyességi kérdések közé pedig azok, amelyeket idegen eredetűnek tartanak.

suksükölés (pl. *izgassa* 'izgatja' jelentésben, kijelentő módú alakként) és a nákozás (pl. *én várnák* 'én várnék').[14] A külső nyelvhelyességi kérdések körében e két jelenséghez hasonló erősségű mind a nyelvművelők, mind az iskolázott beszélők részéről a határon túli közösségekben használt államnyelvi kölcsön- és vendégszavak, szókapcsolatok[15] megbélyegzése (nemcsak a magyarországi beszélők viszonyulnak hozzájuk általában negatívan, hanem maguk a határon túliak is). Ezek közül néhányat a hallgatók meg is neveztek a kérdőívekben és a nyelvi naplókban, pl. Fv *pohotovoszty* 'orvosi ügyelet', Fv *obcsánszki* 'személyi igazolvány', Fv *urologický čaj* 'vízhajtó tea', Fv *celozrnný chlieb* 'teljes kiőrlésű kenyér', Fv *jemne perlivá* 'enyhén szénsavas (ásványvíz)'; Mv *gúzsva* 'tolongás, tömeg', Mv *fotokopiroz* 'fénymásol', Mv *opcsina* 'községháza', Mv *upam* 'remélem, bízom benne', Mv *festa* 'buli'.[16]

1.2. Számos további, a belső nyelvhelyesség szempontjából kifogásolt jelenség él elevenen legalábbis az iskolázott beszélők tudatában, ezek azonban nem okoznak a beszélőknek az előzőekhez hasonlóan súlyos problémát, mivel megbélyegzettségük jóval enyhébb, ha egyáltalán beszélhetünk többük esetében megbélyegzésről. Enyhébb megítélésüknek az az oka, hogy ezek jelentős részét az iskolázott beszélők is használják, legalábbis informális helyzetekben, sőt vannak köztük olyanok is, amelyek egyenesen a formális stílusban „érzik jól magukat". Nem csoda hát, hogy az ilyen nyelvi formák nemegyszer még a formális stílusú beszélt nyelvi diskurzusokban is észrevétlenek maradnak.

A belső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek közül a hallgatók válaszaiban[17] a következők fordultak elő: magánhangzó-rövidülések a gondozottnak szánt beszédben (pl. *ovoda, utiköltség, kivánság);* a *garambol,* a *bicigli,* az *inekció* és sok más fonolexikai változat; az iktelen igeragok használata ikesek helyett kijelentő mód, egyes szám első személyben (pl. *én eszek, játszok, emlékszek, lakok);* a *-ba/-be* határozórag használata *-ban/-ben* „helyett" (pl. *a táncterembe vagyok*); a *szokok, szoksz* stb. *valamit tenni* és ehhez hasonló formák használa-

[14] E két jelenség különállásának, más belső nyelvhelyességi kérdésektől eltérő viselkedésének empirikus bizonyítékára l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 126. Meg kell még jegyezni, hogy a tágabb értelemben vett suksükölés egyik válfaja, a szukszükölés mind a közösségi (de nem a nyelvművelői!) megítélés, mind a nyelvi gyakorlat alapján inkább a következő csoportba tartozik (vö. Kontra szerk. 2003: 139).

[15] A kettő között a különbség az, hogy a kölcsönszavak szerves részei az átvevő nyelvváltozatnak, míg a vendégszavak csak alkalmilag, kódváltásképpen fordulnak elő bennük.

[16] Az Fv rövidítés a felvidéki (szlovákiai) magyar, az Mv a muravidéki (szlovéniai) magyar nyelvváltozatokra utal.

[17] A csak általánosságban megnevezett jelenségeket a jobb érthetőség és nagyobb szemléletesség kedvéért saját konkrét példáimmal egészítettem ki mindenütt, ahol ezt nem tették meg a hallgatók.

ta a jelenben szokásosan ismétlődő cselekvés jelölésére a standard *szoktam, szoktál* stb. „helyett"; a nyelvművelők által „terpeszkedő kifejezéseknek" bélyegzett funkcióigés szerkezetek használata (pl. *megrendezésre kerül, változtatásokat eszközöl);* határozott névelő használata személynevek előtt (pl. *az Éva, a Pólya)*; a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevének többes számú használata (pl. *fájnak a lábai, nagyok a kesztyűi)* stb.

Ami a külső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségeket illeti, a közmagyar idegen szavak – közvetlen kölcsönszavak, ill. a magyar szókincsbe tartozónak nem is tekinthető vendégszavak[18] – jelentős része szintén nyelvhelyességi stíluskérdésnek minősíthető, de ezek nagy részének beszélők általi megítélése jóval enyhébb, mint a határon túli kölcsönszavaké. Úgy tűnik, hogy a nyelvhelyességi stílusproblémák közé viszonylag kevés közvetett kölcsönszó, ill. nyelvtani kontaktusjelenség tartozik. Eddigi megfigyeléseink és vizsgálataink (l. Lanstyák és mtsai 1998) arra engednek következtetni, hogy a közvetett kölcsönszavak és a nyelvtani kontaktusjelenségek többsége idegen eredetük miatt valószínűleg ritkán válik stíluskérdéssé, legnagyobb részük jól beilleszkedik a magyar nyelv szókincsébe, ill. nyelvtani rendszerébe, s így a beszélők többnyire nincsenek tudatában idegen eredetüknek és az emiatti kárhoztató nyelvművelői megítélésnek (vö. Lanstyák–Szabómihály 1997, Szabómihály 2006). Egyes közmagyar szavak sajátos határon túli jelentései mégis feltűnést kelthetnek; pl. az egyik szlovákiai hallgató nyelvi naplójába bejegyezte, hogy egy 23 éves egyetemista fiú a *kanális* főnevet 'tv-csatorna' értelemben használta (a szónak több határon túli régióban van egyébként ilyen jelentése).

Sajátos paradoxon, hogy a kisebbségi adatközlők – különösen a szlovákiaiak – a nyelvi problémák közt alig említettek belső nyelvhelyességi stílusjelenséget, holott az ide tartozó, helytelennek tartott nyelvi formák használata mind a tapasztalatok, mind a vizsgálatok szerint (l. pl. Beregszászi–Csernicskó 2004; Göncz 1999, 2004; Lanstyák–Szabómihály 1997, 2002; Kolláth 2005, Kontra 2006 stb., stb.) valójában sokkal kiterjedtebb a kisebbségi közösségekben, mint Magyarországon: egyrészt többféle beszédhelyzetben jelennek meg, másrészt szélesebb társadalmi rétegek használják őket.[19] Ennek legalább három oka lehet. Az egyik az, hogy a határon túli magyarok annyi valóságos, súlyos nyel-

[18] Az idegen szavak két csoportjára l. J. Soltész 1967: 304.

[19] Gondolhatnánk arra is, hogy a határon túli hétköznapi beszélők nincsenek tisztában az ide tartozó nyelvi formák nyelvművelői megítélésével (ami sokszor igaz lehet, hiszen egy részük nem is jár magyar iskolába), ez azonban semmiképpen sem lehet az oka annak, hogy az adatközlők válaszaiban ezek a formák olyan gyéren fordultak elő, hiszen az adatközlők mindkét határon túli régióban magyar szakos hallgatók voltak.

vi problémával szembesülnek rendszeresen, hogy ezek mellett a nyelvhelyességi problémák eltörpülnek. A másik az, hogy a határon túli közösségekben épp a nyelvhelyességi „hibák" nagyobb elterjedtsége miatt a velük szembeni türelem is nagyobb, így nem is okoznak a beszélőknek akkora problémát, mint Magyarországon. A harmadik ok pedig a magyar szakos hallgatók képzésének eltérő sajátságaiban keresendő; az egyes felsőoktatási intézményekben a nyelvművelő szemlélet továbbélése valószínűleg eltérő mértékű.

2. A nyelvművelés reprezentatív kiadványaiban, a Nyelvművelő kézikönyvben és a Nyelvművelő kéziszótár két kiadásában található nyelvhelyességi kérdések számottevő része nyelvhelyességi látszatprobléma: az érintett nyelvi formák használatát a nyelvművelők ugyan helytelenítik, erről azonban valószínűleg még az iskolázott emberek többségének sincs tudomása.[20] A Nyelvművelő kéziszótár új kiadása szerint (NymKsz.[2] 2005) például az alább felsorolt nyelvi formák kisebb-nagyobb mértékben helytelennek minősülnek, s az olvasókat a szerzők más nyelvi formák használatára akarják rávenni, vagy általában, vagy a standard nyelvváltozat vonatkozásában.

A belső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek: az *ad* szóval mint funkcióigével alkotott számos kifejezés, pl. *hangot ad a véleményének, hitelt ad valaminek, lendületet/lökést ad vminek, (vmilyen) magyarázatot ad vmire, pofont ad vkinek, útbaigazítást/útmutatást ad vkinek, igenlő/tagadó/kitérő* stb. *választ ad vmire;* az *aláhúz* ige átvitt értelmű használata (pl. *aláhúzza valaminek a fontosságát; beszédében a miniszterelnök aláhúzta, hogy...*); az *alátámaszt* ige átvitt értelmű használata (pl. *vmit érvekkel támaszt alá; nézetét hatásos példákkal támasztotta alá);* az *alkot* szó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a hegység anyagát vulkáni kőzet alkotja;* az *amelyik* használata *amely* helyett, pl. *eltört a hamutartó, amelyikhez annyi kedves emlék fűződött;* az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használata, pl. *amennyiben a felszólításnak 8 napon belül nem tesz eleget;* az *anyag* szó többes számú használata sok esetben, pl. *tananyagok, a vita anyagai;* a szembeállító *azonban* használata tagmondat élén, pl. *az esték már hűvösek, azonban a nappalok még kellemesen melegek;* a *bevett gyakorlat/szokás/dolog* kifejezésekben a *bevett* jelző; a *bonyolít* ige 'ügyintézést végez' jelentésben, ill. a *bonyolító* 'ügyintéző' főnév; a *lármát/zajt/mulatságot csap* kifejezés; a *bölcsőde* szó [bölcsöde] ejtése; a sportnyelvi *bunda* 'titkos megegyezés, összejátszás vmiben' jelentése; stb., stb., stb.

---

[20] Myhill (2004) terminológiájával élve azt mondhatjuk, hogy a nyelvalakítók által meghatározott ún. preskriptív helyesség ellentétben áll az elithez tartozó beszélők nyelvhasználatán alapuló ún. presztízsalapú helyességgel, s valószínűleg a szövegi helyességgel is.

A külső nyelvhelyesség körébe tartozó jelenségek: az olyan *alá-* igekötős igék, mint pl. *alábecsül, aláereszkedik, alászáll, alázuhan;* az *alapjában véve* kifejezés; az *alapvető, alapvetően* szavak; az *alárendelt szerep(et játszik)* szókapcsolat; a *felesége hatása alatt* kifejezés; a *kéz alatt vesz/vásárol/elad* kifejezések; az *alul-* igekötős igék (pl. *alulfejlett, alultáplált, alulfizet, alulszámláz);* az *ami* kötőszó a főmondat egészére vonatkozóan, pl. *Mindennap felhív telefonon, ami eleinte jólesett, de most már idegesít;* az *anélkül, hogy* szerkezet, pl. *tűzbe vetette az üzenetet, anélkül hogy elolvasta volna;* az *átmegy* ige átvitt értelemben (pl. *a tiltakozás nyílt lázadásba ment át);* az *átütő* melléknév (pl. *átütő siker*); az *átveszi a leckét/tananyagot* kifejezés; a *bebeszél vkinek vmit* ige; a *behatárol* ige; a *behoz* ige átvitt értelmű használata, pl. *behozza a lemaradást/hátrányt/veszteséget*; a *benyomás* főnév átvitt értelemben, pl. *vmi mély benyomást gyakorolt rá;* a *betart* ige az ilyen kifejezésekben: *betartja a szavát/ígéretét, betartják az egyezséget/szokást;* az *új rendszert/módszert/eljárást/szabályt vezet be* kifejezések; a *birtokában* ragos névszó az olyan kifejezésekben, mint pl. *a szükséges adatok birtokában megindítottuk a hagyatéki eljárást;* a *célozz* tárgyas igeként való használata, pl. *ez a javaslat azt célozza, hogy...*; stb., stb. stb.

A nyelvhelyességi problémák megoldása

Mivel a nyelvhelyességi stílusproblémák és a nyelvhelyességi látszatproblémák igen lényegesen különböznek egymástól, világos, hogy megoldásuk sem lehet egyforma. Ebből következik egy nagyon fontos feladat, melynek elvégzése a tulajdonképpeni problémamegoldó tevékenység feltétele: szét kell választani őket, a meglévő nyelvészeti szakirodalom felhasználásával, valamint új empirikus kutatások segítségével.

A nyelvhelyességi stílusproblémákat keletkezésük módjától függetlenül kulturális kérdésként célszerű kezelni. Ahogy a különféle típusú és színű lábbelik viselése a tűsarkú cipőtől a sportcipőn keresztül a bakancsig nem elsősorban ortopédiai, hanem kulturális kérdés, úgy ma például a suksükölés sem elsősorban nyelvészeti kérdés, hanem kulturális. Az, hogy a suksükölő nyelvi formák nyelvileg ugyanolyan kifogástalanok, közömbös abból a szempontból, hogy bizonyos helyzetekben a suksükölés társadalmilag nem elfogadott beszédmód. Éppen ezért a jelenség korrekt nyelvi elemzése szükséges ugyan, és játszhat is szerepet a megbélyegzés enyhítésében, de ez önmagában aligha képes megváltoztatni tömegméretekben a suksük megítélését, és így nemigen

várhatjuk tőle, hogy a suksükölő beszélők megbélyegzése és hátrányos megkülönböztetése megszűnik.[21]

Egy egész nyelvközösség nyelvi attitűdjeinek megváltoztatása nagyon nehéz, bár nem lehetetlen feladat, melynek számos összetevője van. Az egyik részterülettel, a laikus beszélők nyelvről alkotott nézeteinek hátterében álló nyelvi ideológiákkal és mítoszokkal más írásaimban foglalkoztam, ill. foglalkozom (Lanstyák 2006a, 2006b, 2007). Ezek feltárása, alapos elemzése, a nyelvtudatos beszélők felvilágosítása kétségtelenül fontos elemei ennek a folyamatnak. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a nyelvi mítoszokat és a nyelvi ideológiákat különféle társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. tényezők befolyásolják; ezek megváltoztatása viszont messze túlmutat a nyelvtudomány határain.

A radikális problémamegoldás mellett, azzal párhuzamosan helye van a „konformista" megoldásnak is, annak ti., hogy a nyelvhelyességi stílusproblémával szembesülő beszélők elsajátítják és bizonyos beszédhelyzetben használják is a társadalmilag elvárt nyelvi formákat. Ha egy tehetséges (mondjuk határon túli) fiatal, aki mellesleg suksüköl, állásinterjúra készül, és nem akar hátrányba kerülni egy esetleg kevésbé tehetséges, de a standard nyelvváltozat normáját nagyobb mértékben követő vetélytársával szemben, nem tehet mást, mint hogy megpróbálja begyakorolni az elvárt beszédmódot. Az nem megoldás számára, hogy elhalasztja az álláskeresést arra az időre, amikorra majd a közvélemény másképp fog viszonyulni ezekhez a „nyelvhelyességi hibákhoz".

A fent említett nyelvi jelenségek egyik csoportja, a határon túli kölcsön- és vendégszavak esetében a megoldást nehezíti, hogy ezek használata sokszor közösségi méretű nyelvi hiány következménye, ennek pótlása pedig nem is mindig oldható meg egyéni szinten. Ezt felismerve jöttek létre a határon túli régiókban az MTA segítségével azok a kutatóállomások és kutatóhelyek, melyeknek egyik legfontosabb feladata a határon túli magyar közösségekben jelentkező nyelvi problémák megoldása, különös tekintettel a nyelvi hiány enyhítésére, ill. megszüntetésére.

Paradoxonnak látszik, de a radikális megoldásokat óvatosan kell alkalmazni, épp az érintett nyelvi jelenségek kulturális beágyazottsága miatt. A nyelvi mítoszok nyílt rombolása, a nyelvi értékítéletek megváltoztatása érdekében tett erélyes lépések bizonyos jelenségek esetében a beszélők szemében egyenlőek lehetnek a kultúrarombolás-

[21] Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nyelvi formák társas megítélésének vizsgálata ne volna nyelvészeti feladat (is), hiszen ez a megítélés – amint erről föntebb beszéltünk – belevetül e formák stílusértékébe.

sal, és erős ellenállást válthatnak ki nemcsak a társadalmi elitből, hanem akár még azokból is, akiknek segíteni akarunk. A problémával szembesülő beszélő az esetek egy részében ugyanis azonosul azokkal a nyelvművelői attitűdökkel, amelyek a nyelvi problémáját okozzák (pl. elfogadja a nyelvhelyességi intelmeket, vagy egyetért azzal, hogy bizonyos helyzetben valamilyen nyelvváltozatot vagy nyelvet nem kellene használnia).

Szemben a nyelvhelyességi stíluskérdésekkel a nyelvhelyességi látszatproblémák kezelésében nincs szükség ilyen óvatosságra: az e csoportba tartozó nyelvhelyességi szabályokat bátran fölül lehet bírálni a tényleges nyelvhasználatnak megfelelően. A „tényleges nyelvhasználat" persze beszélőközösségenként változhat (és sok tekintetben feltárásra vár): ezért szükség lehet a kodifikációba bevett változatok számának ésszerű növelésére, különös tekintettel a határon túli magyar nyelvváltozatokra. A tényleges nyelvhasználaton alapuló spontán közösségi norma és a kodifikáció egymáshoz közelítése emberek nagy tömegeit szolgáló nyelvalakító feladat lenne, nagyszámú nyelvi probléma megoldásának legemberibb módja.

A kodifikált norma követésének csak viszonylag kevés nyelvhasználati színtéren van gyakorlati jelentősége: minden más helyen és helyzetben bátorítani kellene a beszélők igényeinek legmegfelelőbb, természetes nyelvhasználatot. Ha a határon túli magyar lakosságú települések hivatalaiban az ügyintézés nem omlik össze attól, hogy nemcsak az ügyfelek, hanem a hivatalnokok is sok esetben nyelvjárást beszélnek, s beszédüket ráadásul számos kontaktusjelenséggel tarkítják, ha a kórházakban nemcsak a beteg beszél sokszor nyelvjárásban, hanem az orvos is, s ez semmiben nem veszélyezteti a gyógyítás sikerességét, ugyan miért is kellene Magyarországon minden nemstandard beszélőnek erőfeszítéseket tennie egy olyan nyelvváltozat használatára, amely nem vagy alig javítja a kommunikáció minőségét? Jelenleg ezt sokan mégis megteszik, mert ha a nemstandard elemek használata a kommunikáció minőségét nem rontja is, rontja a róluk alkotott képet, ez pedig hátrányosan befolyásolhatja céljaik megvalósítását.

Azt a folyamatot, amely oda vezethet, hogy a beszélők vernakuláris nyelvváltozata, tényleges „édes anyanyelve" olyan színtereken is megjelenhet, amelyekről korábban száműzetett, merjük annak nevezni, ami, és aminek más országokban már nevezik, s a posztmodern kor fontos sajátosságának tartják: *destandardizációnak*. A jelenlegi történelmi korszakban a nyelvi egységesítést elsőrendű értéknek tekintő nyelvi nacionalista ideológia további erőteljes érvényesítése nem szolgálja az emberek érdekeit. A posztmodern korra a kisközösségek identitásának megerősödése, ezzel együtt sajátos nyelvi identitásának

mind erőteljesebb kifejeződése a jellemző számos országban (vö. Neustupný 2006: 2217–2221). Az a felfogás pedig, hogy a nyelvi sokféleség (akár egy nyelven belül, akár nyelvközi viszonylatban) ártalmas lenne az államok számára, nyelvi mítosz, és a történelem szemétdombjára való.

Hivatkozások

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. A nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola. Nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata. ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* Ungvár: PoliPrint.

Domonkosi Ágnes 2006. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről.* Budapest–Dunaszerdahely: Tinta Könyvkiadó–Gramma Nyelvi Iroda.

Göncz Lajos 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Göncz Lajos 2004. Nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelvhasználatában. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások,* 85–144. Szabadka: MTT.

Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. Jahr, Ernst Håkon ed., *Language conflict and language planning,* 133–142. Berlin: Mouton de Gruyter.

Jernudd, Björn H. – Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In: *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning.* Ed. by L. Laforge. Québec 1987, 71–84.

J. Soltész Katalin 1967. Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében. Szathmári István–Imre Samu szerk., *A magyar nyelv története és rendszere,* 300–304. Budapest: Akadémiai Kiadó. *(Nyelvtudományi Értekezések 58.)*

Kolláth Anna 2005. Nyelvművelés és nyelvi tervezés kisebbségben. Muravidéki nyelvhasználati jelenségek és megítélésük. *Magyarul a Muravidéken,* 84–97. Maribor: Zora 39.

Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra Miklós 2006. A határon túli magyar nyelvváltozatok. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv,* 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Akadémiai kézikönyvek.)

Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lanstyák István 2003. A magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.

Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes" nyelvváltozatok, „tisztes" idegen szavak, „visszás" jelentések, „agresszív" rövidítések, „kevercs" nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacskaságok gazdag tárházából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/4, 69–98; 6/1, 51–76.

Lanstyák István 2006a. A nyelvi tévhitekről. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Budapest–Dunaszerdahely: Tinta Könyvkiadó–Gramma Nyelvi Iroda.

Lanstyák István 2006b. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Budapest–Dunaszerdahely: Tinta Könyvkiadó–Gramma Nyelvi Iroda.

Lanstyák István 2007. Nyelvi ideológiák és filozófiák. Kézirat.

Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabómihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István–Szabómihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 67–77.

Myhill, John 2004. A parameterized view of the concept of „correctness". *Multilingua* 23, 389–416.

Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. Ammon, Ulrich–Mattheier, Klaus J.–Neled, Peter H. szerk., *Sociolinguistica* 20, 92–104. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Neustupný, Jiří 2006. Sociolinguistic Aspects of Social Modernization. Ammon, Ulrich és mtsai szerk., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. 3. kötet, 2209–2223. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Neustupný, Jiří V.–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4, 181–366. [Reprinted in Baldauf, R.B./Kaplan, R., B. (eds), *Language*

Planning and Policy in Europe, Vol. 2. Clevedon etc.: Multilingual Matters, 2006, pp. 16–201.]

NymKsz. 2005.2 Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszótár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)

Sinkovics Balázs 2006. Állítsátok meg a suksükölést! – Egy nyelvhelyességi ítélet kialakulása. Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok,* 298–311. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

Szabómihály Gizella 2005. Nyelvműveles – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4, 67–75.

Szabómihály Gizella 2006. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalakításban. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről.* Budapest–Dunaszerdahely: Tinta Könyvkiadó–Gramma Nyelvi Iroda.

Bartha Csilla

A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében[1]

Opportunities and Limits of Hungarian Language in the Mura Area from the Aspect of a Sociolinguistic study

According to research findings, a language exchange is taking place in the Mura Area Hungarian community: Hungarian language is declining functionally, while reputation of the local version of Hungarian language is positive and attitudes towards preserving and developing Hungarian is also positive. Institutional, cultural, economic and mental community building by high quality teacher education and by establishing linguistic consultant and service offices could slow down linguistic assimilation.

1. Bevezető

A Szlovén Köztársaság Alkotmánya a muravidéki kétnyelvű területen megannyi törvénnyel együtt garantálja a magyar közösség különjogait, köztük a magyar nyelv formális színtereken történő használatához, a nyelv és kultúra megőrzéséhez és fejlesztéséhez való jogokat. Mindeközben napjainkban a magyar közösség jó része a nyelvcsere előrehaladott fázisát éli át, s jelentős mértékben csökken azok száma, akiknél az anyanyelv még az identitás egyik elsődleges szimbólumaként van jelen (vö. *1. ábra*).

1. ábra

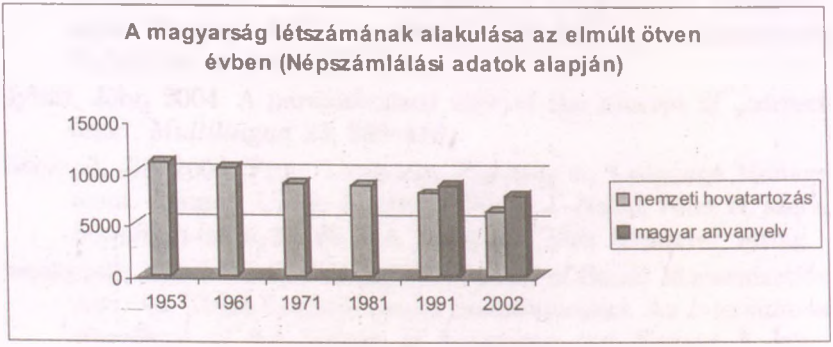

[1] A kutatást az Arany János Közalapítvány támogatta. Külön köszönet illeti Göncz Lászlót és Kepe Lilit a terepmunka megszervezéséért és lebonyolításáért.

Az új Köztársaság létrejöttét követő kezdeti optimizmust, várakozást az utóbbi években mind az olasz, mind a magyar nemzeti közösségben egyre inkább a kritikai hangnem váltja fel. A szlovéniai magyar társadalmi diskurzusban két téma mind intenzívebben van jelen. Az egyik a Muravidék magát magyarnak, illetve magyar anyanyelvűnek valló népességének drámai méreteket öltött fogyása (különösen a 2002-es népszámlálás adatainak tükrében; vö. *2. ábra*); a másik pedig az 1959-ben bevezetett, azóta kétszer megreformált kétnyelvű oktatási modell hatékonyságának megkérdőjelezése.

2. ábra

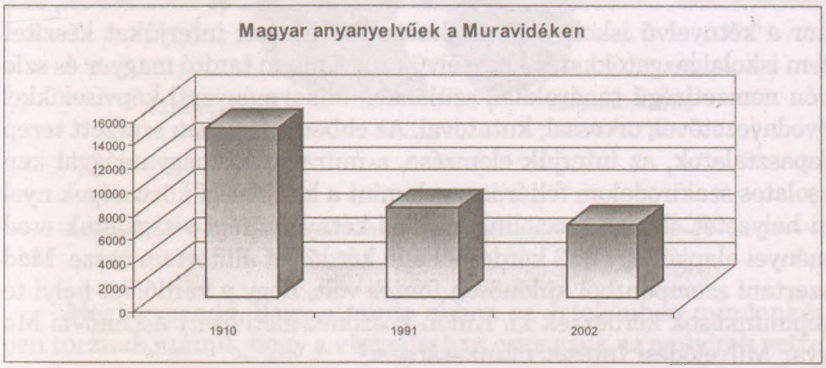

A valóságos helyzet feltárásának igénye mellett több kutató, értelmiségi számára logikusan adódik az a kérdés is: vajon van-e, s ha igen, mi az összefüggés e két jelenség között. Ahhoz, hogy e kérdéseket biztonsággal megválaszolhassuk, kiterjedt kutatásokra van szükség. Az elmúlt időben számos tanulmány, könyv látott napvilágot a muravidéki magyarság nyelvi helyzetével kapcsolatban (lásd például Guttmann 1989; Nečak Lük 1992; Bence 1994; Szabó 1994; Bokor 1995; Ruda szerk. 2003; Klopčič és Novak Lukanovič 2004; Kolláth 2005; a vonatkozó irodalom áttekintését részletesebben lásd Bokor 2001), amint azonban Bokor József fogalmaz: „kimerítő vagy akárcsak viszonylagos teljességű tanulmány azonban máig sincs a szlovéniai magyar nyelvről, mint ahogy — hírek szerint — a reá vonatkozó, összehasonlítást célzó szociolingvisztikai kutatás is csak a kezdeti lépéseknél tart" (Bokor 2001: 34).[2]

[2] A szerző az MTA Nyelvtudományi Intézete és Kisebbségkutató Műhelye (ma Nemzeti-Etnikai Kisebbségkutató Intézet) közös vállalkozására gondol, amelynek eddig három önálló kötete jelent meg (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2001).

Egy 2003-ban és 2004-ben, a Lendvai Magyar Művelődési Intézet munkatársaival közösen végzett szociolingvisztikai kutatással e hiány enyhítéséhez szerettünk volna hozzájárulni. A vizsgálat adatainak feldolgozása több száz oldalt tesz ki, így a jelen beszámolóban csupán néhány eredményt szeretnék felvillantani, melyek a magyar közösség szociolingvisztikai helyzetének értelmezéséhez mindenképpen közelebb vihetnek bennünket, egyszersmind a kétnyelvű oktatás első negyven évének értékeléséhez is adhatnak támpontokat.

2. A kutatásról

A kérdőíves vizsgálatot részt vevő megfigyelés előzte meg Lendván, Göntérházán, Dobronakon és Hosszúfaluban 2001 és 2002 között, amikor a kétnyelvű iskola óráinak látogatása mellett interjúkat készítettem iskolaigazgatókkal, a kétnyelvű programban tanító magyar és szlovén nemzetiségű tanárokkal, szülőkkel, önkormányzati képviselőkkel, óvodavezetővel, orvossal, kutatóval. Az ebben a fázisban szerzett tereptapasztalatok, az interjúk elemzése, a muravidéki magyarsággal kapcsolatos szakirodalom feltárása, valamint a kisebbségi közösségek nyelvi helyzetét elemző szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatok eredményei alapján egy 312 kérdésből álló kérdőívet állítottam össze. Módszertani szempontból különösen fontos volt, hogy a kérdőívet helyi terepmunkások kérdezzék ki. Külön köszönet illeti ezért a Lendvai Magyar Művelődési Intézet munkatársait.[3]

3. ábra

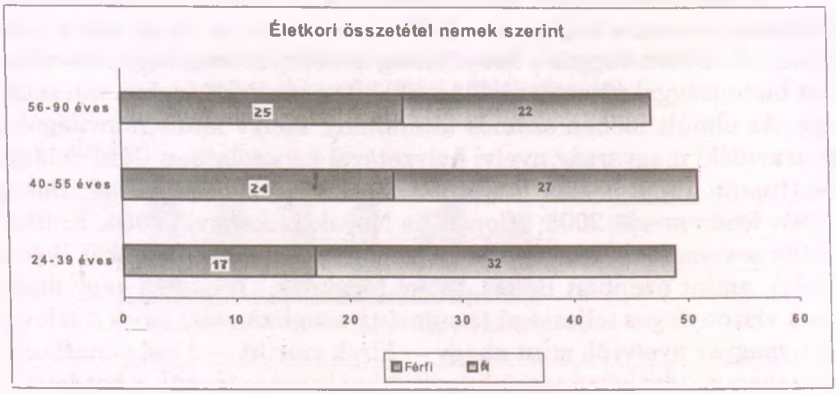

[3] Ezúton mondok köszönetet az iskolavezetőknek, hogy lehetővé tették számomra az óralátogatásokat, valamint minden interjúalanyomnak, hogy vállalták a velem való beszélgetést. Hálás vagyok azoknak a munkatársaknak is, akik a kérdőívek kikérdezésében segítettek.

A terepmunka 2003 és 2004 között zajlott. A minta 147 adatközlőt jelent az alábbi megoszlásban (*3.*, *4.*, *5. ábra*):

4. ábra

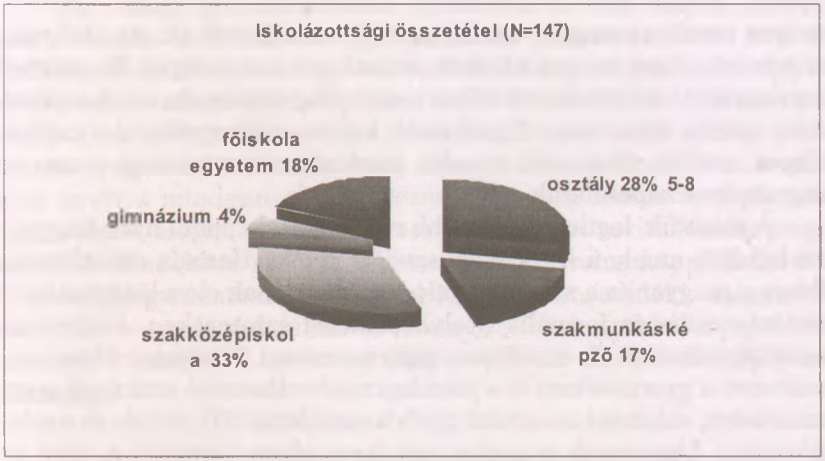

Megjegyzendő, hogy a minta abban az értelemben mindenképpen torznak számít, hogy a vizsgálatban csak azok az emberek vettek részt, akik önként vállalták, hajlandóak voltak magyarul beszélni s magyar identitásukat ki is nyilvánították.

5. ábra

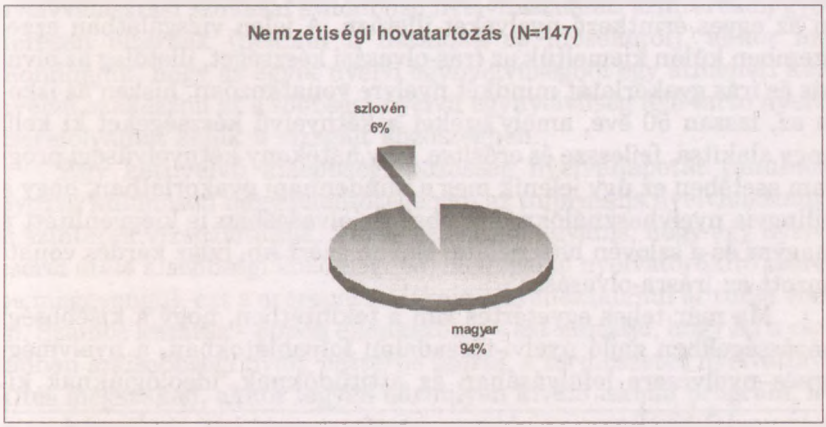

A kérdőív adatait kódoltuk.[4] *A statisztikai elemzést Vargha András végezte a* MINISTAT statisztikai programcsomag segítségével. (Vargha és Czigler 1999).

3. A vizsgált kérdések

Az igen részletes magyar nyelvű kérdőív tíz részből áll. Az első rész az adatközlőkre és családjukra vonatkozó szociológiai és szociolingvisztikai háttérinformációkat tudakolja (anyanyelv, etnikai identitás, iskolai végzettség, foglalkozás, vallás, vallásgyakorlás, családi állapot, családi viszonyok, munka, barátság, szomszédság, intra- és interetnikus kapcsolatok stb.).

A második, legterjedelmesebb rész a voltaképpeni nyelvhasználati kérdőív, amely a *II. Nyelvhasználat, nyelvválasztás* címet viseli. Ebben a magyar és a szlovén nyelv használatának eloszlását vizsgáltuk informális és formális nyelvhasználati színtereken, különböző beszédtémák szerint, eltérő beszédpartnerekkel. Külön kérdéssor vonatkozott a gyermekkori és a jelenlegi nyelvválasztási szokások megismerésére, valamint az iskolai nyelvhasználatra *(III. Iskola és nyelvválasztás)*. Ugyancsak ez a rész tartalmaz olyan kérdéseket, ahol az adatközlőnek szubjektíve értékelni kellett saját és mások, a fiatalok és az idősek magyar- és szlovénnyelv-tudását a beszéd, az értés, az írás és olvasás nyelvi készségeiben. A kérdőív ezen egysége egyaránt tartalmazott zárt és nyitott kérdéseket, továbbá többféle feleletválasztásos feladatot.

A nyelvtudás mérése (*IV. Nyelvtudás*) jelen helyzetben azért különösen fontos, mert lenyomata lehet a kétnyelvű oktatás hatékonyságának. Mindazonáltal a kétnyelvűségkutatók az ilyen kutatásokban a nyelvi készségek közül hajlamosak csak a beszédre koncentrálni az egyes érintkező nyelveket illetően. A jelen vizsgálatban ezzel szemben külön kiemeltük az írás-olvasási készséget, illetőleg az olvasás és írás gyakorlatát mindkét nyelvre vonatkozóan, hiszen az iskola az, lassan 50 éve, amely ezeket a kétnyelvű készségeket ki kell, hogy alakítsa, fejlessze és erősítse. Egy hatékony kétnyelvűségi program esetében ez úgy jelenik meg a mindennapi gyakorlatban, hogy a bilingvis nyelvhasználóknál írásban és olvasásban is kiegyenlített a magyar és a szlovén használata. Éppen ezért kb. húsz kérdés vonatkozott az írásra-olvasásra.

Ma már teljes egyetértés van a tekintetben, hogy a kisebbségi közösségekben zajló nyelvi-társadalmi folyamatokban, a nyelvmegőrzés–nyelvcsere lefolyásában az attitűdöknek, ideológiáknak ki-

[4] A kódolást Csuhaj Roland és Viga Orsolya végezte.

emelkedő szerepe van, így vizsgálatuk is régóta megkerülhetetlen. Ez magyarázza, hogy a kérdőív rendkívül sok attitűd-kérdést tartalmazott *(Nyelvi attitűdök V–VII; VIII. Kulturális attitűdök)*. Ezek között rendkívül fontos közösségspecifikus kérdéskör az iskolához és a kétnyelvű oktatáshoz kötődik.

Egy másik kiemelt kutatási kérdésünk az volt, milyen szerepe van a magyar nyelvnek a magyar identitás szerkezeti elemei között. Szükségesnek látszott az egymás mellett élő közösségek iránti attitűdök és sztereotípiák feltérképezése is *(IX. Kisebbségi és többségi sztereotípiák és előítéletek)*. Az attitűdkérdéseken keresztül arra is fokozottan kíváncsiak voltunk, vajon olyan közösségekben, ahol a magyar nyelv a mindennapi érintkezésekben még fontos szerepet játszik, milyen esélyei vannak egy esetleges nyelvi revitalizációs programnak. Mindehhez arról is képet szerettünk volna kapni, milyen a kisebbségijog-tudatosság. Más szóval: a muravidéki magyarok mennyire vannak tudatában és mennyire élnek azokkal a jogokkal, amelyek a kétnyelvű területen őket megilletik *(X. Kisebbségijog-tudatosság)*.

4. Az eredményekből

4.1. Nyelvválasztás

A nyelvcserével foglalkozó kutatók leginkább a különböző generációs csoportok nyelvválasztási szokásainak változása segítségével szokták mérni a nyelvi asszimiláció folyamatát. A fokozatos nyelvcsere nemzedéki változás, az egyes életkori csoportok nyelvhasználati gyakorlatában különbségek mutathatók ki, és ha az egyes csoportok nyelvválasztási szokásai különböző nyelvhasználati színtereken gyökeresen eltérőek (például a fiataloké az idősekétől), akkor azt mondhajuk, hogy az egyik nyelvi egynyelvűségből egy átmeneti kétnyelvű szakaszon át a többségi nyelvű egynyelvűség felé tartó nyelvcserefolyamat zajlik a vizsgált közösségben.

Egy kétnyelvű kisebbségi közösség nyelvállapotát tanulmányozva különösen nagy jelentősége van az informális nyelvhasználati színterek vizsgálatának. Téves vélekedés ugyanis, hogy egy nyelvcserét átélő kisebbségi közösségben, ha a család nyelvátörökítő szerepe meggyengül, ezt a szerepet az iskola maradéktalanul át tudja venni. Számos kutatás – éppen ellenkezőleg – azt mutatja, hogy ha a családban a kisebbségi nyelv háttérbe szorul, a természetes nyelvátörökítés megszakad, akkor legyen bármilyen kiváló iskolai program, legyen bármilyen jogi támogatottság, a nyelvi asszimiláció folyamatát

megállítani önmagában az iskola vagy a jog nem képes. Mindezt azért fontos már itt hangsúlyozni, mert az eredményekből úgy tűnik, hogy a vizsgált mintában ebben a tekintetben nem olyan kedvezőtlen a helyzet, mint amelyet más tanulmányokban olvashatunk, vagy amit első látásra gondolunk *(6. ábra)*.

6. ábra

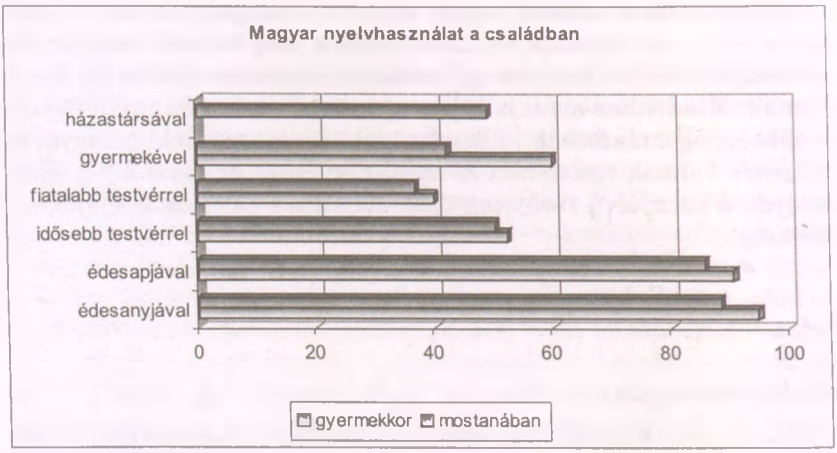

A *6. diagramon* jól látszik, hogy különbség van a jelenlegi és a gyermekkori nyelvválasztási szokások között: felnőttkorra némiképpen csökken a magyar választása minden beszédpartnerrel a családban. Az az alapminta látszik itt is, miszerint a nagyszülőkkel, szülőkkel a legnagyobb a magyar nyelv választásának gyakorisága. A testvérekkel való kommunikációban életkori különbségek mutatkoznak: bár az idősebb testvérekkel még a magyar használata a jellemzőbb, ám éppen ők azok, akik – az iskolán keresztül – behozzák a többségi nyelvet a családba, s innentől a fiatalabb testvérekkel is látványosan csökken a magyar használata.

A *7. diagram* azt mutatja, hogyan változik, mennyivel csökken a magyar nyelv választása az iskoláskor előtt s azt követően, hogy a gyermek elkezd iskolába járni.

7. diagram

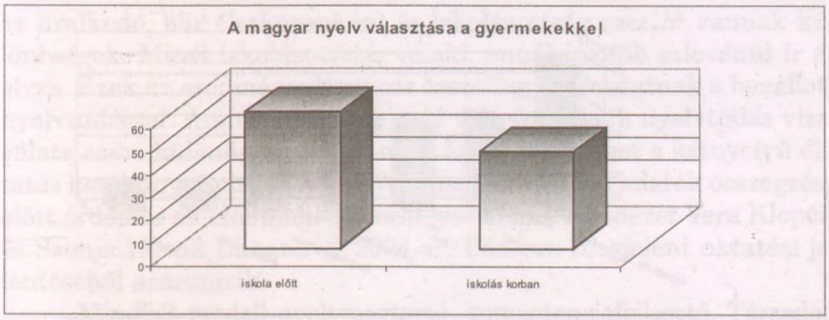

A statisztikai elemzésből az is kitűnik, hogy általában a magasabb iskolázottságú fiatalok nagyobb eséllyel választják a szlovén nyelvet, mint az alacsonyabb iskolázottságúak. A középgenerációnál az iskolázottság tekintetében nincs különbség, s az idősebbek esetében is iskolázottságtól függetlenül magyar a domináns nyelv a családban. *A kérdőív családi nyelvválasztásra vonatkozó kérdéseinek elemzése alapján tehát elmondható, hogy a magyar nyelv a családi használatban elsődleges, így itt még vannak olyan lehetőségek, amelyek tudatos nyelvtervezéssel a családon belüli nyelvátadást s a magyar nyelv iránti pozitív attitűdöket felerősíthetik.*

Mi a helyzet a közösségi, illetőleg félformális, családon kívüli nyelvhasználati színterekkel? Magyar kollégákkal, szomszédokkal, idegenekkel az utcán stb.? Az alacsonyabb iskolázottságúak, illetve az idősek például nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy az idegent is magyarul szólítsák meg az utcán, mint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők vagy általában a fiatalok. A kétnyelvű közösségekben gyakran jellemző szabály itt is jelen van, miszerint ha egy szlovén is belép a társalgásba vagy társaságba, abban a pillanatban átváltanak szlovénre akkor is, ha többségében magyarok vannak jelen.

Talán a kétnyelvű területen meglévő jogok érvényesülése szempontjából sem érdektelen megvizsgálni a formálisabb nyelvhasználati színtereket. A közéleti színterek közül a kérdésekben olyanok szerepeltek, melyek életszerűbbek és a beszélők mindennapjaihoz hozzátartoznak *(8. diagram).*

8. diagram

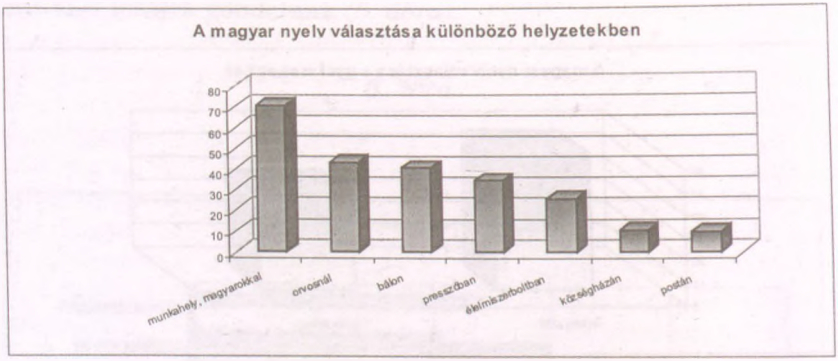

Szembetűnő, hogy a postán rendkívüli módon dominál a szlovén, s nem ritka az egynyelvű szlovén nyelvhasználat sem. A községházán a kétnyelvűség is jelen van: közel azonos arányú az egynyelvű szlovén és a kétnyelvű nyelvhasználat *(9. diagram)*. Az orvossal való kommunikációt illetően igen sokan beszámoltak arról, hogy konkrét problémáik adódnak, amikor az orvosnál szeretnék magukat megértetni. Az idősebbeknél különösen gyakoriak az ilyen esetek, amikor is kommunikációs zavarok lépnek fel, melyeknek messzemenő következményei is lehetnek.

9. diagram

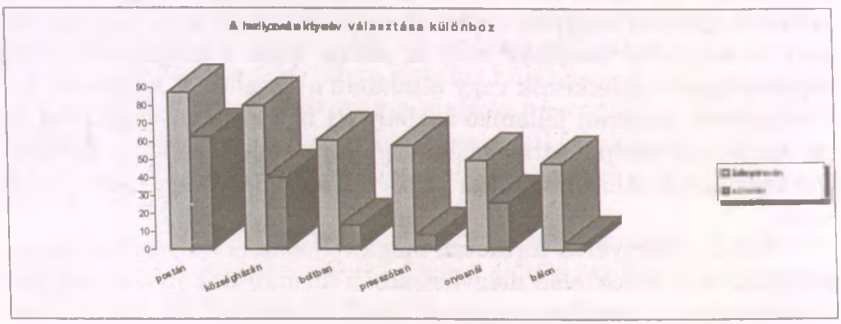

4.2. Nyelvtudás

Számos kérdés vonatkozott a magyar és a szlovén nyelv ismeretére a beszéd, értés, olvasás és írás nyelvi készségeiben. Összességében elmondható, hogy a magyar nyelv leggyakrabban és legmagasabb kompetenciával a beszédben van jelen. Az írás és olvasás terén a szlovén az uralkodó, bár életkoronként és iskolázottság szerint vannak különbségek. Minél iskolázottabb valaki, annál inkább szlovénül ír és olvas. Ezek az eredmények szoros összefüggést mutatnak a bevallott nyelvtudással. Amint korábban már volt szó róla, a nyelvtudás vizsgálata azért különösen fontos, mert lenyomata lehet a kétnyelvű oktatás hatékonyságának. A nyelvtudásra vonatkozó adatok összegzése előtt érdemes az alábbiakat szemügyre venni. Az idézet Vera Klopčič és Szonja Novak Lukanovič 2004-es, Bécsben megjelent oktatási jelentéséből származik.

„Mindkét modell nyelvmegtartó, kompetenciafejlesztő. Társadalmi rendeltetésük a kulturális sokféleség kialakítása, nyelvi céljuk pedig az, hogy egyenlő lehetőségeket teremtsenek mindkét nyelv használatára minden beszédhelyzetben, tehát az élet és a munka világának minden színterén. A tanulók mindkét nyelvi kommunikatív kompetenciáinak fejlesztésével (etnikai hovatartozásuktól függetlenül) e két modell az anyanyelvi használatot segíti elő, illetve a második nyelven történő (legalább minimális szintű) megértést alakítja ki.

A tankönyvek az adott etnikai sajátosságokhoz vannak igazítva, a magyar és az olasz történelmet, földrajzot, illetve kultúrát tárgyaló fejezetek egészítik ki a szlovén anyagot. A másodiknyelv-elsajátítás és az egymás történelmének, kultúrájának, irodalmának megismerése hozzájárul a kölcsönös tolerancia és tisztelet kialakulásához." (*Dr Vera Klopčič és Dr Sonja Novak Lukanovič: Report on minority education in Slovenia. Bécs, 2004.* saját ford.)

A jelen kutatás adatainak ismeretében azt kell mondanunk, hogy számos fenti megállapítás sokkal inkább vezérelvként, a programmal szemben támasztott ideális elvárásként, mintsem tényként kezelendő.

A nyelvtudásra vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy az őrségi, hetési, göcseji nyelvjárási területen, a Muravidéken, ahol erősen él a nyelvjárás, torz eredményekhez vezetne, ha a kérdésekben egyszerűen a *magyar/magyarul* vagy *szlovén/szlovénül* szerepelne. Nem mindegy ugyanis, hogy a saját anyanyelvváltozatról vagy pedig az irodalmi magyar nyelvről, a helyi szlovén nyelvjárásról vagy a szlovén irodalmi nyelvről van szó. Fontos módszertani elv volt tehát, hogy a kérdéseket e szerint bontsuk. Látható, ahol a

magyar nyelv megjelenik, az elsősorban a muravidéki magyar nyelvjárási változatot jelenti, s nem az irodalmi nyelvet.

A *10.* és *11. diagramról* leolvasható, hogy az anyanyelvváltozat ismeretét mindhárom életkori csoportban jóval nagyobb arányban értékelik tökéletesnek, miközben a magyar irodalmi nyelv esetében a középnemzedék az, amely a legbiztosabb magyartudásról számol be.

10. diagram
Érzése szerint milyen szinten beszéli ön a muravidéki magyar nyelvjárást? (k142)

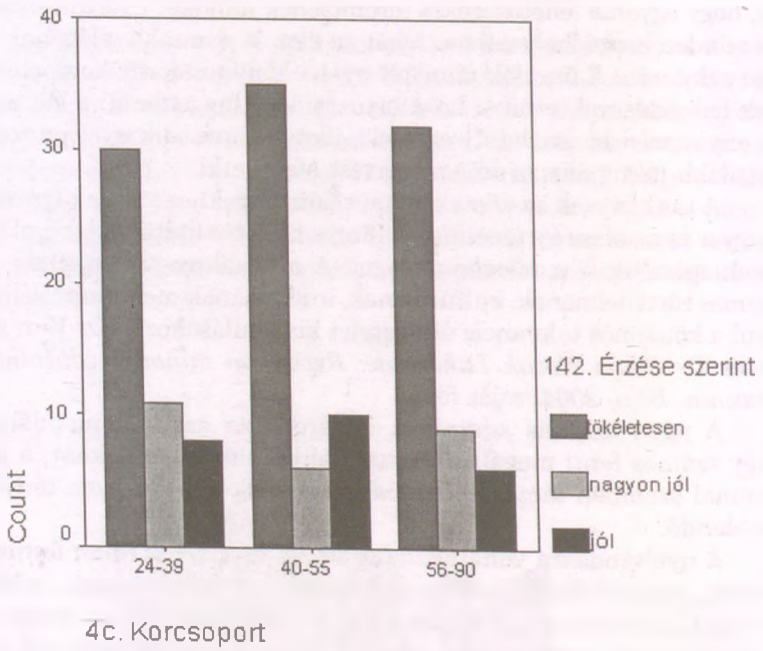

11. diagram
Érzése szerint milyen szinten beszéli ön a magyar irodalmi nyelvet? (k143)

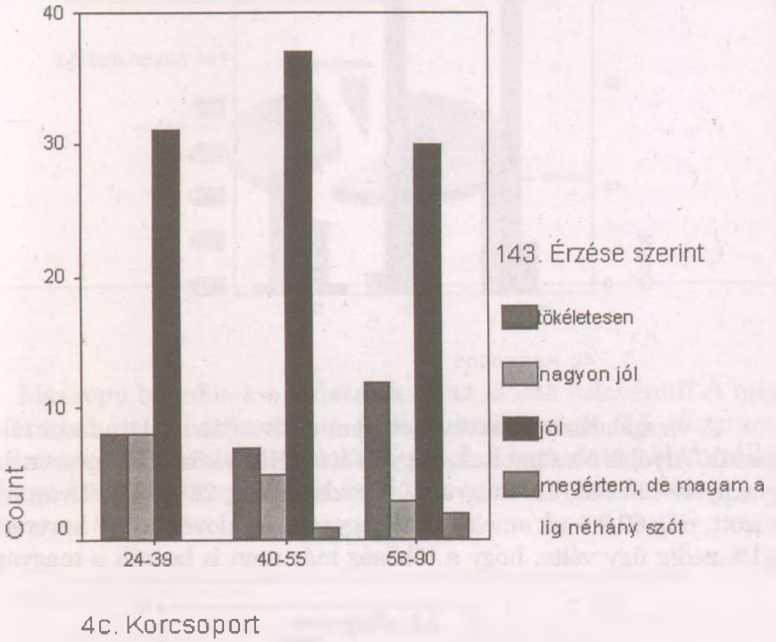

A *12. diagram* a *Milyen osztályzatot adna 1–5-ig a szlovénnyelv-tudására?* válaszait mutatja. A tökéleteset választók a legfiatalabb életkori csoportba tartoznak, de összességében a fiatal és középnemzedék biztosnak, jónak értékelte szlovénnyelv-tudását, miközben a harmadik nemzedéknél ez az érték közepes vagy annál rosszabb. További, a nyelvi készségek mindegyikére vonatkozó elemzésekből markánsan kirajzolódik, hogy minél iskolázottabb valaki, annál magasabbra értékeli szlovéntudását. A nők ugyancsak magasabbnak ítélik a szlovén kompetenciájukat a férfiakéhoz képest.

12. diagram
Milyen osztályzatot adna 1–5-ig szlovénnyelv-tudására? (k144)

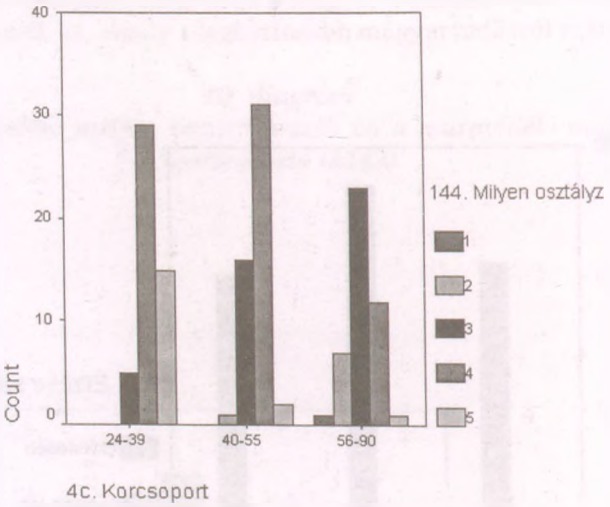

A vizsgálatban résztvevőket nem csak saját nyelvtudásukról kérdeztük. Arról is beszámoltak, hogyan érzékelik a közösség egészének magyarnyelv-tudását *(13. diagram)*. Az adatközlők 26%-a pozitívan nyilatkozott, míg 69,9%-uk emelte ki a magyar és a szlovén nyelv keveredését, 4,1% pedig úgy vélte, hogy a többség már nem is beszéli a magyart.

13. diagram

Nagyon fontos, hogyan érzékelik a nyelvi és társadalmi változásokat maguk a nyelvhasználók. Érzékelik-e a nyelvcserét, a nyelvi asszimilációt? Kifejezettebb az a vélemény, miszerint van különbség az idősek és fiatalok magyar nyelvhasználatát illetően *(14. diagram)*.

14. diagram

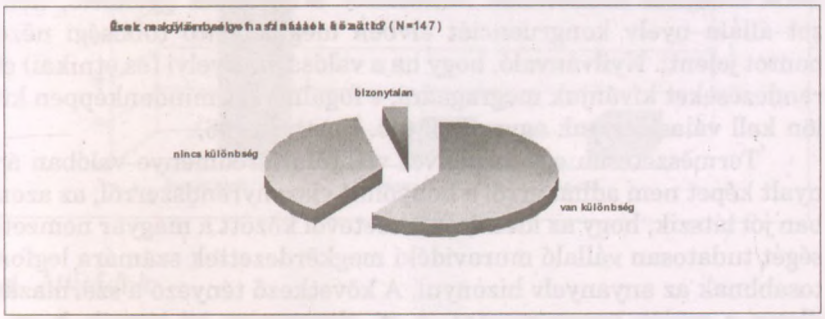

Másképp beszélnek-e a fiatalok és az idősek szlovénül? A megkérdezettek itt is határozottan érzik a különbséget *(15. diagram)*. Érdekes módon a középgeneráció az, amely a legtudatosabban vállalta, hogy különbözik a fiatalok és idősek szlovénnyelv-tudása.

15. diagram

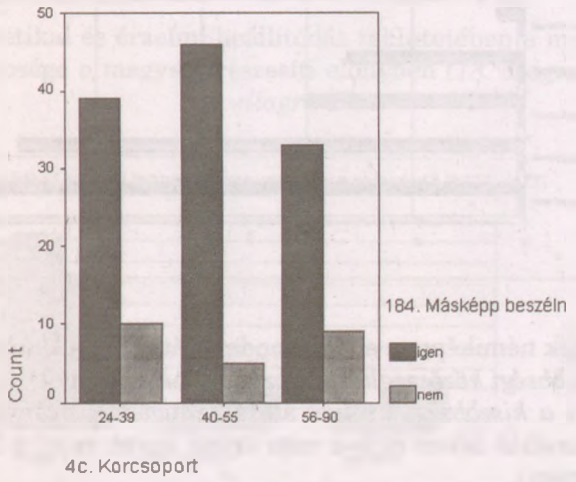

4.3. Nyelv és identitás

A nemzeti és etnikai identitás fogalma a mindennapi nyelvhasználatban, a nyilvános közbeszédben, de a tudományos diskurzusok egy részében is gyakran jelenik meg egymás szinonimájaként. Minthogy a nyelv igen fontos csoportjegy, a más csoportoktól való elkülönülés jelölője, így egyszerre közege és eredménye a „mi" és „ők" szembenállás konstruálásának (vö. Wright 1997; Joseph 2004), a nemzeti és etnikai identitás azonosítása mindenkor a hatalmat gyakorló, nemzet–állam–nyelv kongruenciát elvben megtestesítő többségi nézőpontot jelenti. Nyilvánvaló, hogy ha a valóságos nyelvi (és etnikai) elrendezéseket kívánjuk megragadni, e fogalmakat mindenképpen külön kell választanunk egymástól (vö. Bartha 2006).

Természetesen egy kérdőíves vizsgálat eredménye valóban árnyalt képet nem adhat erről a bonyolult viszonyrendszerről, az azonban jól látszik, hogy az identitás összetevői között a magyar nemzetiséget tudatosan vállaló muravidéki megkérdezettek számára legfontosabbnak az anyanyelv bizonyul. A következő tényező a származás, illetve a szülők hovatartozása. A *16. diagramon* jól látszik, hogy a legtöbben tehát első helyen az anyanyelvet választották, utána a szülőket, a közösséget, s hogy az „anyanyelv" és a „magyarul beszélni" nem összetartozó kategóriák a megkérdezettek számára.

16. diagram

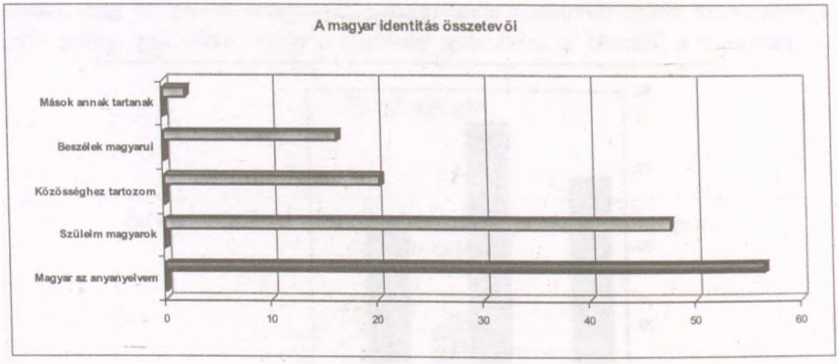

Ennek némiképpen ellentmondani látszik az *Ahhoz, hogy valaki egy kisebbségi közösséghez tartozónak tartsa magát, nem kell, hogy beszélje is a kisebbségi nyelvet* állítás elfogadási aránya: ugyanis a megkérdezettek közel 80%-a nem értett egyet ezzel a kijelentéssel *(17. diagram)*.

17. diagram

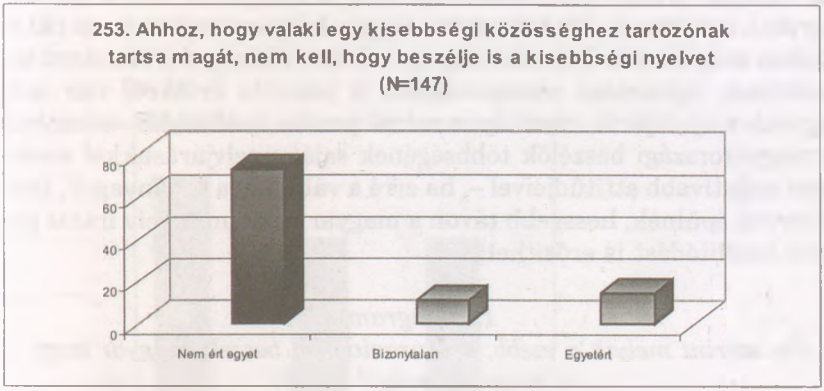

4.4. Attitűdök

4.4.1. Az érintkező nyelvek szépsége és hasznossága

Korántsem periferikus kérdés a beszélők beállítódása, viszonyulása, attitűdje a nyelvek és beszélőik iránt. A nyelvhasználók ugyanis nem intézmények, jogok, hanem a saját megtapasztalt és érzékelt beállítódásuk alapján viselkednek és viszonyulnak a körülöttük lévő valósághoz, így a nyelvekhez is, tehát voltaképpen az attitűdök vizsgálata az, ami leginkább mérhetővé teszi, milyen változások zajlanak egy adott közösségben. A kisebbségi nyelv jövője szempontjából tehát mind a pozitív, mind a negatív beállítódásnak tényleges következményei vannak.

Az esztétikai és érzelmi beállítódás tekintetében a muravidéki beszélők többsége a magyart részesíti előnyben *(18. diagram)*.

18. diagram

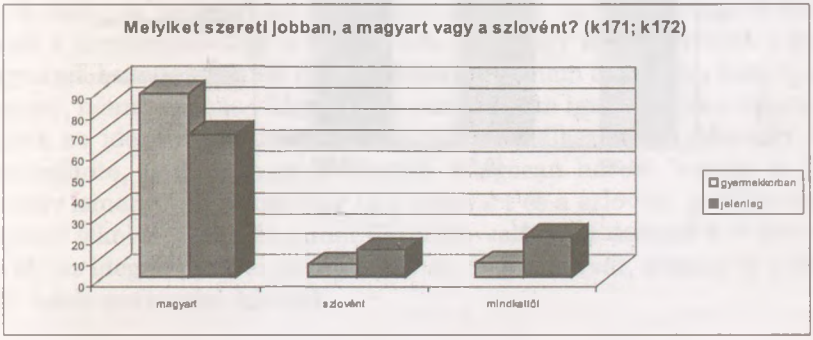

A muravidéki nyelvjárási változat ugyanakkor felülírja a magyarországi változatot *(19. diagram)*. Az az eredmény, miszerint a saját változat értékei gyermekkorban még magasabbak voltak *(20. diagram)*, azt látszik alátámasztani, hogy a helyi nyelvjárásra az oktatásban még inkább érdemes alapozni. A helyi köznyelvi standard kialakítása, fejlesztése szempontjából is jelentős értékről van szó, ugyanis a nyelvjárás iránti ilyen mérvű pozitív beállítódás – szemben a magyarországi beszélők többségének saját nyelvjárásukkal szembeni negatívabb attitűdjeivel –, ha erre a változatra tananyagok, tankönyvek épülnek, hosszabb távon a magyar irodalmi nyelv iránti pozitív beállítódást is erősítheti.

19. diagram
Ön szerint melyik a szebb, a Muravidéken beszélt magyar vagy a magyarországi? (k145)

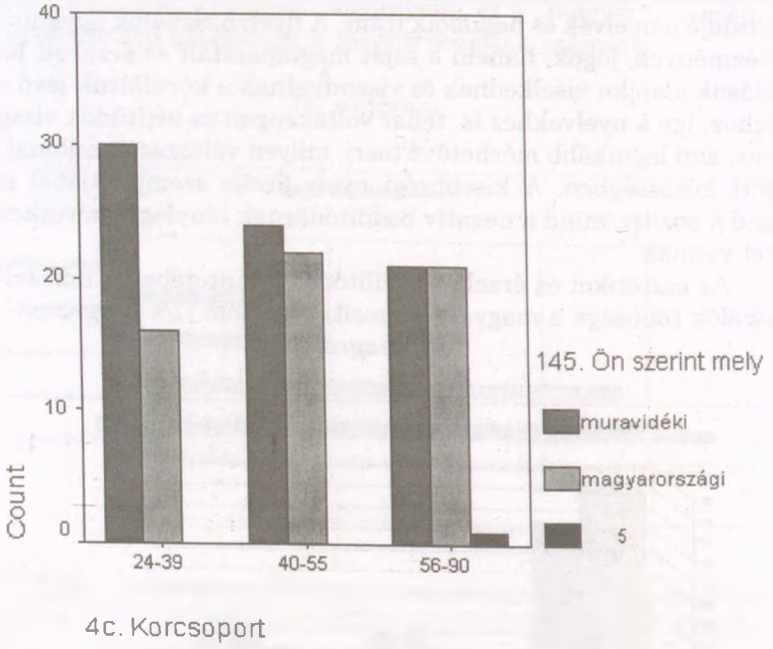

20. diagram
Gyermekkorában melyiket tartotta szebbnek? (k146)

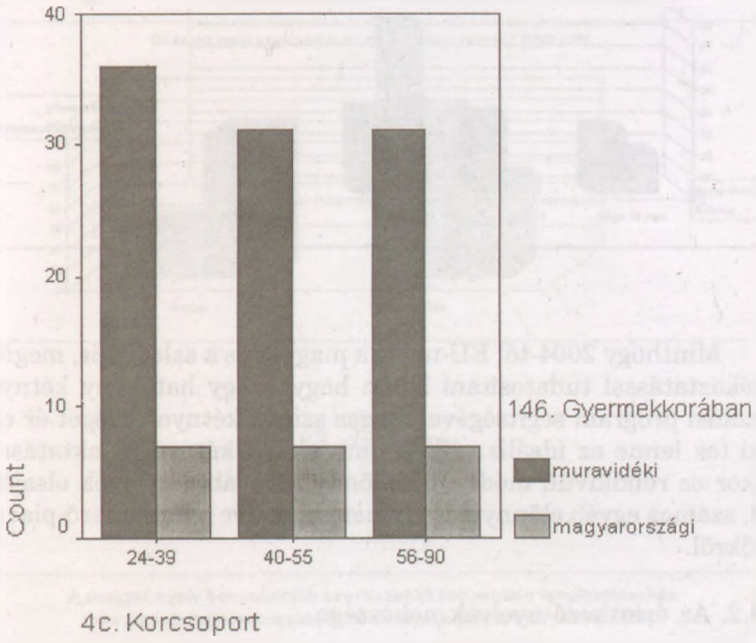

Miközben szépség tekintetében a magyar nyelv iránti attitűdök jóval pozitívabbak a szlovénénél, a nyelvek instrumentális szerepéről, helyi és nemzetközi használhatóságáról már másképp vélekednek a megkérdezettek *(21. diagram)*. Az, hogy más nyelveket a magyarnál hasznosabbnak ítélnek, elsősorban nem a szlovén, hanem az angol, német és más világnyelvek viszonyában igaz. Mindezt megerősítik az idegennyelv-ismeretre vonatkozó válaszok. Általánosan elmondható, hogy a megkérdezettek átlagosan három, három és fél nyelv ismeretéről számoltak be a magyart és a szlovént is beleértve; minél iskolázottabb és minél fiatalabb valaki, ez a szám 3–4 között van, az idegen nyelvek pedig a német, angol, horvát, francia és a többi nyelv sorrendet követik.

21. diagram

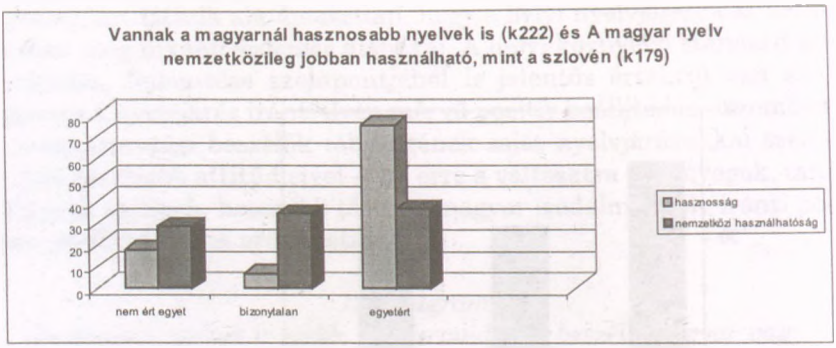

Minthogy 2004-től EU-nyelv a magyar és a szlovén is, megfelelő tájékoztatással tudatosítani lehet: hogyha egy hatékony kétnyelvű oktatási program segítségével magas szintű kétnyelvűséget ér el valaki (ez lenne az ideális célja a muravidéki kétnyelvű oktatásnak), akkor ez rendkívüli módon megkönnyíti további nyelvek elsajátítását, számos egyéb előnnyel is jár, nem beszélve a munkaerő-piaci előnyökről.

4.4.2. Az érintkező nyelvek nehézsége

A beszélők általában azt a nyelvet tartják legkönnyebbnek, melyet legelőször, természetes körülmények között, az elsődleges szocializáció során sajátítottak el. Mégis, bár adódnak különbségek életkorok, nemek, iskolázottság szerint, a válaszok alapján összességében a beszélők a magyar nyelvet nehezebbnek, bonyolultnak, nehezebben elsajátíthatónak tartják, függetlenül attól, hogy irodalmi nyelvről vagy nyelvjárásról van szó *(22., 23. diagram)*. Ezek az eredmények akkor különösen elgondolkodtatók, ha összehasonlítjuk a gyermekkorra vonatkozó válaszokkal. Míg gyermekkorában a beszélők 23,6%-a vélte a magyart nehezebbnek, ma 66,7% gondolja így, miközben a szlovén esetében fordított az arány: gyermekkorban 76,4% tartotta a szlovént nehezebbnek, addig ma már csak 33,3%. Ezek az eredmények egyfelől magyarázhatók azzal, hogy a magyar nyelv használati lehetőségei a valóságban ma szűkebbek, mint korábban, másfelől pedig azzal a majd negyven éves oktatási gyakorlattal, amely a szaktárgyi órákon a magyart fokozatosan háttérbe szorította, s nem teremtette meg annak

lehetőségét, hogy a beszélőknél bizonyos szaknyelvi regiszterek (adott témához, területhez köthető lexikai egységek), formálisabb stílusváltozatok megszilárduljanak.

22. diagram

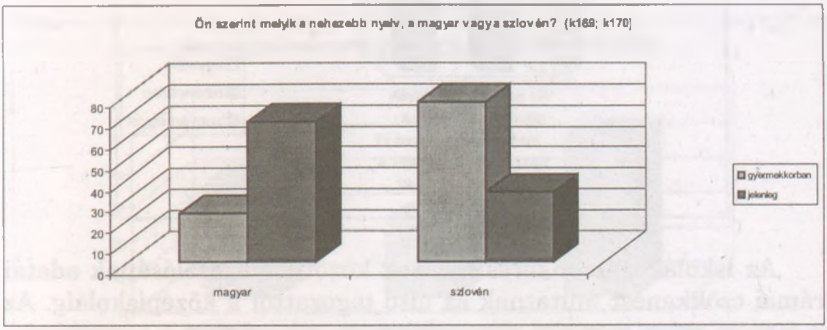

23. diagram

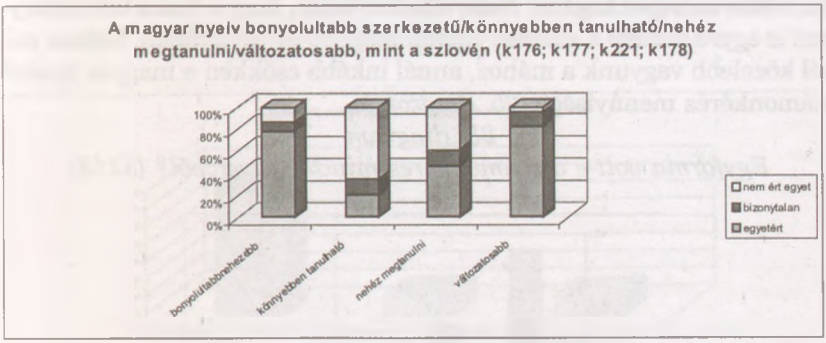

4.5. Nyelvhasználat és iskola

A klasszikus kétnyelvű oktatási modell magyar nyelvre vonatkozó hatékonyságával kapcsolatos fenti megállapításokat mind az interjúk, mind pedig a kérdőíves eredmények megerősítik *(24. diagram*; lásd még Bence 1994; Zágorec-Csuka 1995; Kolláth 2005).

24. diagram

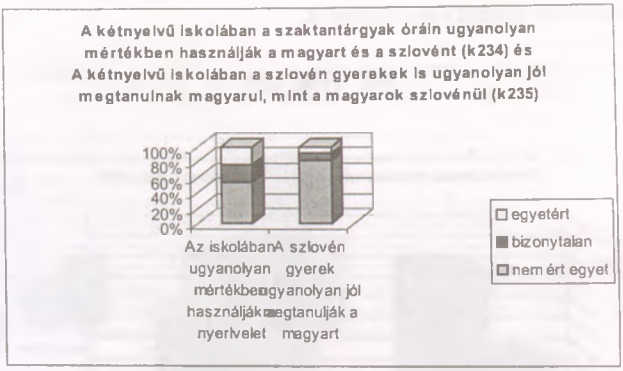

Az iskolai számonkérés nyelvek közötti megoszlásának adatai drámai csökkenést mutatnak az alsó tagozattól a középiskoláig. Az 50–50%-os arány már alsó tagozatban sem valósul meg, s a megkérdezettek szerint a felső tagozatos alapminta a szlovén 80–90%-os, míg a magyar 10%-os használata. Középiskolában a 40–45 éves korosztálynál kiugróan magas a tiszta szlovén választása, ez egyrészt összefügg azzal a ténnyel, hogy jó húsz évet késett a középfokú kétnyelvű oktatás bevezetése a Muravidéken, másrészt a mai napig korlátozottak azok a továbbtanulási, pályaválasztási lehetőségek, amelyekben a magyar nyelv bármiféle szerepet kaphat. Nem véletlen tehát, hogy a fiatal korosztályban is egyre inkább a szlovén jelenik meg. 40 év távlatában, időben minél közelebb vagyunk a mához, annál inkább csökken a magyar nyelvű számonkérés mennyisége *(25. diagram)*.

25. diagram

Egyforma volt-e a számonkérés mindkét nyelvből? (k115)

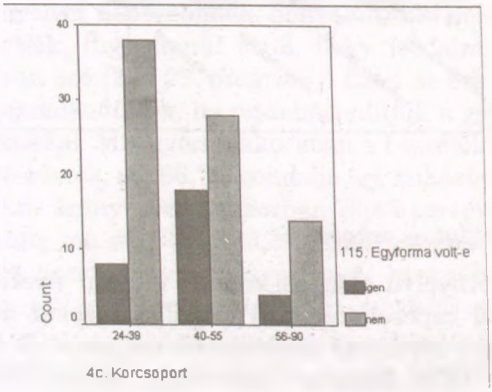

A megkérdezettek közel fele egyetért azzal, hogy magyar nyelven nehezebb az iskolában tanulni, mint szlovénül, csupán egyharmaduk utasítja el teljes mértékben ezt a választ *(26. diagram)*.

26. diagram

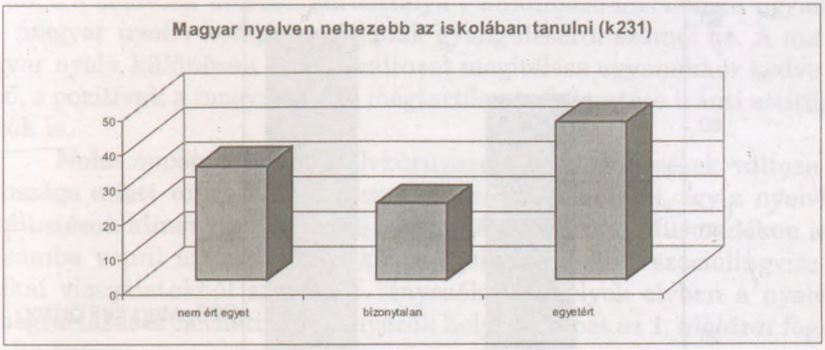

A helyzet ellentmondásosságára utal, hogy ezzel az állapottal mind az oktatásban, mind pedig a mindennapi életben a beszélők nagy része beletörődő vagy elégedett *(27. diagram)*.

27. diagram

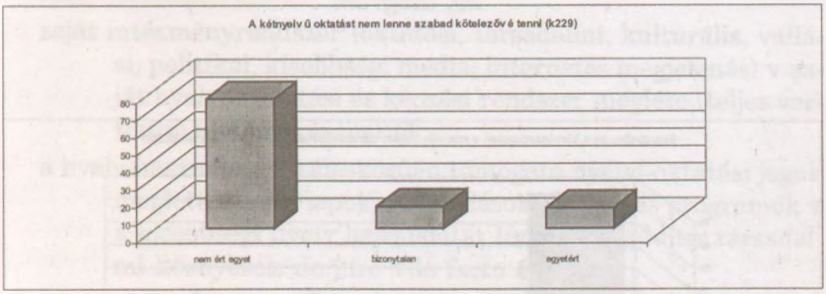

Miközben számos attitűdkérdésre adott válaszban a magyar nyelv jövőjét, megmaradását és stabilitását a megkérdezettek általában nagyon fontosnak tartják *(28. diagram)*, egyértelmű, hogy a kétnyelvűség a muravidéki magyarság természetes közege *(29. diagram)*.

28. diagram
Meg kell őriznünk a magyar nyelvet (k228)

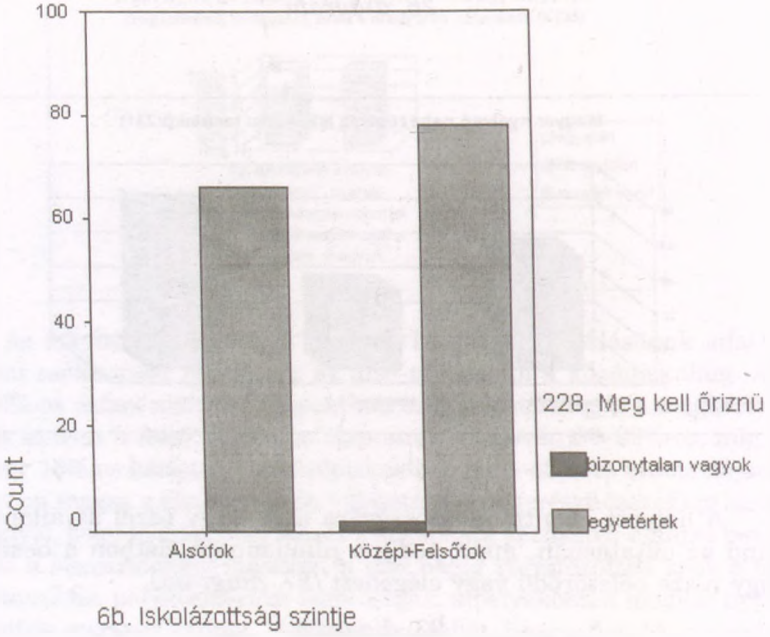

29. diagram

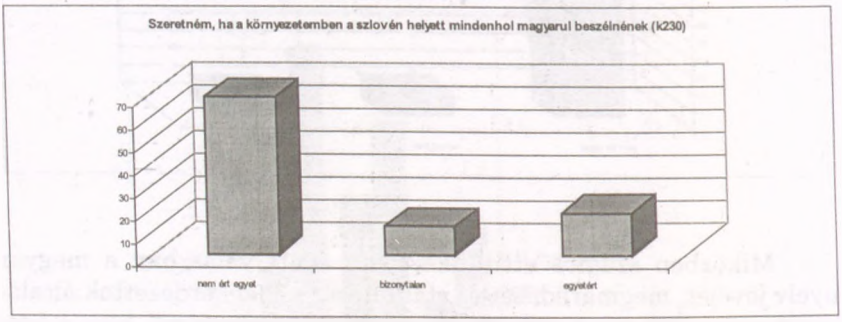

Összegzés

A jelen tanulmány a terjedelmi korlátok miatt a kutatásnak csupán néhány eredményét mutathatta be. Mindazonáltal a közölt adatokból is nyilvánvaló, hogy nyelvcsere zajlik a muravidéki magyar közösségben. Különösen igazolják ezt a nyelvválasztásra és a nyelvtudásra vonatkozó adatok. A magyar nyelv funkcionálisan visszaszorulóban van, s a beszélők minden korosztálya – különböző mértékben ugyan – magyar nyelvi kompetenciájának gyengüléséről számol be. A magyar nyelv, különösen a helyi változat megítélése ugyanakkor kedvező, s pozitívak a magyar nyelv megtartása és fejlesztése iránti attitűdök is.

Noha éppen a helyi nyelvkörnyezettani elrendezések változatossága miatt nincs két teljesen azonos nyelvi helyzet, így a nyelvi változások kimenetele is eltérő lehet, mégis érdemes Muravidéken is számba venni azokat a más közösségekben végzett szociolingvisztikai vizsgálatokból származó tényezőket, amelyek elvben a nyelv megtartását erősíthetik. (A tényezők helyi szerepét az *1. táblázat* foglalja össze.)

1. táblázat

kisebbségi nyelvet folyékonyan beszélők nagy száma

megfelelő számú mintaadó értelmiségi

az intézményes nyelvhasználati színterek széles köre de jure **v** de facto **Ø**

földrajzi-etnikai koncentráltság **Ø**

nagy gazdasági erő **Ø**

saját intézményrendszer (oktatási, társadalmi, kulturális, vallási, politikai, kisebbségi média, internetes megjelenés) **v** saját nyelvű oktatási és képzési rendszer megléte (teljes vertikum+felnőttképzés) **Ø**

a nyelv használatát széleskörűen támogató nyelvi-oktatási jogok megléte **v** saját lapok, rádióadások, televíziós programok **v** a kisebbségi nyelv használatát támogató, additív társadalmi környezet: de jure **v** de facto **Ø**

magas szintű írástudás és írásbeliség a kisebbségi nyelven **Ø**

endogám házasságok magas száma **Ø**

intenzív, az egyének széles körét érintő gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok a nyelvországgal

A fentiek alapján igen összetett kép rajzolódik ki a muravidéki nyelvi helyzetről. Mégis van jó néhány olyan tényező, amelyek segítségével, intézményi, kulturális, gazdasági, mentális közösségépítéssel, a kisebbségi és a többségi attitűdök formálásával, jogtudatosítással és -ellenőrzéssel, a kétnyelvű oktatásban a tanárképzést, a program mérését és folyamatos ellenőrzését magába foglaló valódi minőségbiztosítással, a korpusz-, presztízs- és elsajátítás-tervezés feladatait is vállaló nyelvi tanácsadó és szolgáltató iroda felállításával talán lehet e folyamatot lassítani. Legalább ennyire szükség van a jövőben minél több olyan helyzetfeltáró kutatásra, amelyek eredményeire a közösség saját revitalizációs stratégiáit és programjait építheti.

Felhasznált irodalom

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti identitás fogalmának értelmezései egy országos kutatás tükrében. In: Tóth Ágnes és Vékás János (szerk.), *Egység a különbözőségben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung. 57–84.

Bence Lajos 1994. A kisebbségi iskolától a kétnyelvű oktatásig. In: *Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 1919–1989*. 46–53. Lendva.

Bokor József 1995. A muravidéki kétnyelvű oktatásról. *Magyar Nyelvőr* 1995. 4: 393–397.

Bokor József 2001. A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. *Magyar Nyelvőr* 2001. 1: 34–52.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.

Euromosaic III 2005. Slovenia http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/slov_en.pdf

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék: Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Guttmann Miklós 1989. A magyar nyelv állapota, oktatása, művelése Szlovéniában. *Magyar Nyelvőr* 113/2, 175–80.

Joseph, E. John 2004. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious.* Houndmills and New York: Palgrave Macmillan.

Klopčič, Vera és Novak Lukanovič, Sonja 2004. *Analytical Report PHARE RAXEN_CC Minority Education. RAXEN_CC National Focal Point Slovenia.* Institute for Ethnic Studies. Report on minority education in Slovenia. Vienna.

Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken.* Maribor: Zora 39.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest – Pozsony: Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Nečak Lük, Albina 1992. A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről. Győri-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.* Budapest: Pszicholingva Nyelviskola, Széchenyi Társaság. 56–67.

Ruda Gábor szerk. 2003. *Kisebbségi oktatás és gyermekirodalom/Manjšinsko šolstvo in otroška literatura/Minderheitenschulen und Kinderliteratur.* Muravidék, Rábavidék, magyarországi németek/Pomurje, Porabje, Nemci na Madžarskem/Murgebiet, Raabgebiet, Ungarndeutsche. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.

SECOND REPORT SUBMITTED BY SLOVENIA PURSUANT TO ARTICLE 25, PARAGRAPH 1 OF THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES (Received on 6 July 2004) ACFC/SR/II (2004) 008.

Szabó Ildikó 1994. Szocializációs folyamatok a muravidéki magyarok körében. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* 5.1.

Vargha András és Czigler Balázs 1999. A MINISTAT Statisztikai Programcsomag 3.2 verzió. Budapest: Pólya Kiadó.

Wright, Sue 1997. Language as a Contributing Factor in Conflicts Between States and Within States. In: *Current Issues in Language & Society* 4.3: 215–237.

Zágorec-Csuka Judit 1995. A kétnyelvűség helyzete Szlovéniában a rendszerváltás után. *Kétnyelvűség* 3.1.: 16–22.

Lovisek Júlia

Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai a Szlovák Állam megalakulása idején és megszűnése után

Politically Driven Changes of Street Names in Pozsony (Bratislava) During the Formation and After Ceasing of the Slovakian State

Bodies that were entitled to name streets served the Slovakian and the Czechoslovakian States' political needs especially between 1938 and 1948. Their manifest point was to emphasize the Slovakian element in street names so all street names that reminded of Hungarian national past and state were abolished.

A névtani szakirodalomban közhelynek számít az a megállapítás, mely szerint a hivatalos utcanévadás bár korszakonként eltérő mértékben, de általában viszonylag hűen tükrözi a társadalmi, politikai viszonyokat. Pozsony utcanevei is gyakran módosultak a történelem folyamán a politikai és ideológiai hatások nyomán. Ezek a változások azonban csak egy bizonyos kortól, a nemzeti öntudatra ébredés korától voltak politikailag tudatosak.

Pozsony esetében ezt a kort az 1848-as forradalom idejétől datálhatjuk. A korábbi időszakokban az utcanevek úgynevezett természetes névadással keletkeztek.

A természetes elnevezések jellemzői közé tartozik, hogy az elnevezés nem tudatos, inkább ösztönös. Az elnevező közösség nem tulajdonnevet akar adni, hanem csak megjelöli valamely tulajdonságával az illető területrészt, hogy megkülönböztesse a többitől. A tulajdonnévvé válás már másodlagos fejlemény (vö. Kálmán 1989: 161).

Az így keletkezett utcanév mindig kapcsolatban van környezetével. Pl. a *Mihály-kapu utca* valóban a Mihály-kapuhoz vezetett, a *Kórház utcá*ban megtalálható volt a kórház, és a *Nyerges utcá*ban valóban a nyeregkészítők műhelyei voltak.

Az így keletkezett nevek közösségi eredetűek, nem a város vezetősége adta, inkább csak tudomásul vette a közösségben kialakult utcaneveket.

Pozsony esetében a lakosság nemzetiségi összetételére való tekintettel ezeket a neveket német és párhuzamosan magyar nyelven is használták. A hivatalos iratokban, pl. az adófizetők listáján többnyire a német utcanév szerepelt, de a közhasználatban megvolt a magyar megfelelője is. Pl. *Schmiedgasse – Kovács utca, Brodplatz – Kenyérpiac, Rauchfangkehrer Gasse – Kéményseprő utca, Nachtigalen Weg – Csalogányvölgyi út.*

Ez a kétnyelvűség „békésen megfért egymás mellett", nem konkuráltak egymással. Ebben az időben az utcanévváltozások az utcák természetes környezetének vagy szerepének változásaiból eredtek, pl. 1658 *Bozapiac* => 1872 *Zöldpiacz* => 1877 *Kenyérpiacz* => 1879 *Tyúkpiacz* => 1880 *Vásár-tér.*[1]

Az 1848-as forradalom a magyarság nemzeti öntudatra ébredésének kicsúcsosodása volt, mely rányomta bélyegét a pozsonyi utcanevekre is, ami az utcanevek magyarosításában nyilvánult meg. Ez Pozsony magyar jellegét volt hivatott erősíteni.

Ez az igyekezet azonban csak rövid ideig éreztette hatását. A szabadságharc leverése után megindult a politikai ellenreakció, mikor az utcanév-változtatások célja egyben politikai reváns is volt. Ez abban nyilvánult meg, hogy a szabadságharc leverésének vezetőiről neveztek el közterületeket, pl. *Haynau, Jellasics, Windischgrätz*

A nemzetiségileg toleráns Pozsonyban ezek a változások azonban csak a politikailag kiéleződött időszakokban voltak ennyire szélsőségesek, amit az is bizonyít, hogy a fent említett utca- és térneveket elég rövid időn belül visszaváltoztatták politikailag semleges utcanevekre.

Pozsony utcaneveinek kiemelten politikai indíttatású névváltoztatásai csak az első világháború után indultak meg. Ebben az időben a városban még kisebbségben élő szlovákság államalkotó többség pozíciójába került, és az utcanevek megváltoztatása már nemcsak nyelvi és etnikailag kulturális célokat szolgált. Ideológiai ihletésű cél volt Pozsonynak, a „közös térnek" szimbolikus kisajátítása, amivel a reális kisajátítást akarták prezentálni.

Az etnikailag toleráns, de nemzeti érzéseiben öntudatos pozsonyi polgárok azonban továbbra is megmaradtak a régi magyar–német utcanévhasználat mellett. Ez így maradt az 1930-as évek után is, mikor Pozsony magyar lakosainak száma 20% alá csökkent. Ennek az lett a következménye, hogy az 1920-as nyelvtörvény értelmében a háromnyelvű utcanévtáblákról lekerültek a magyar utcanevek.

A második világháború alatt és után fellángoló szélsőséges ideológiák már nemcsak az utcaneveket változtatták meg, hanem a város lakosságának etnikai összetételét is. Ettől az időszaktól kezdve már nem lehetett használni a magyar és német utca- és térneveket, mert még a magyar és német nyelv használata is be volt tiltva. Az ezek után fellépő kommunista hatalom már csak bevégezte az ideológiailag célzott utcanév-változtatásaival azt a szándékot, hogy Pozsony multikulturális német–magyar múltja, ami az utcanevekben is meg volt örökítve, végleg ki legyen törölve nemcsak az utcatáblákról, ha-

[1] Mai *Námestie Slovenského národného povstania (Szlovák Nemzeti Felkelés tere).*

nem az emberek emlékezetéből is. Ez azonban csak részben sikerült. Az utcatáblákról eltűnhettek a régi pozsonyi utcanevek, de a kisszámú pozsonyi magyarság emlékeiben és nyelvében továbbra is éltek Pozsony közterületeinek magyar nevei. Ez számukra már több volt, mint az utcák megnevezése, ez már része volt a pozsonyi magyarság identitástudatának, annak a tudatnak, hogy Pozsony az ő városuk is volt, és nem idegen elemei a városnak.

A jelenkori Pozsony magyarságának túlnyomó többsége azonban már nem rendelkezik ezzel az ismeretanyaggal, így a közterületek magyar neve sem része identitástudatuknak, ezáltal fennáll az a veszély, hogy végképp feledésbe merül a pozsonyi magyarság nyelvének részét képező névkincs e meghatározó része.

Tanulmányomban a politikai események által befolyásolt pozsonyi utcanév-változtatások két rövid történelmi korszakával foglalkozom. Az első az 1938-tól 1945-ig létező Szlovák Állam időszaka, a másik az 1945-től 1948-ig tartó korszak, a Csehszlovák Köztársaság újraalakulásának időszaka a kommunista hatalomátvételig.[2] Mivel ez a két történelmi esemény sok szállal kapcsolódik egymáshoz, így politikailag ellentétes előjelű korszakként hasonlíthatók össze. Emiatt egyetlen közleményben tárgyalom ezt a két történelmi időszakot.

Az 1938-tól 1948-ig tartó történelmi események is rányomták bélyegüket Pozsony utcanévtábláira.

A politikai indíttatású utcanév-változtatások érzékeny szeizmográfként reagáltak ezen időszak történelmi változásaira.

A kor Pozsonyt érintő legfontosabb történelmi eseményei

Mint ahogy a történelem folyamán ez már gyakran előfordult, ennek a két korszaknak a politikai eseményeit és változásait nem a lakosság akarata, hanem a nagyhatalmak politikai döntései idézték elő. A hitleri Németország nyomására megkötött müncheni egyezmény szétverte Csehszlovákiát. Ezt kihasználták a szlovák autonómiát követelő politikusok, akik úgy érezték, hogy a központi cseh hatalom és a csehek elnyomják őket. Ez Pozsonyban, 1938-ban csehellenes tüntetésben nyilvánult meg, majd 1938. március 14-én kikiáltották az önálló Szlovák Államot.

Mivel a bécsi döntés alapján Szlovákia elvesztette a déli magyarlakta területeket, ellenséges viszonyba került Magyarországgal. A szlovák politika erősen magyarellenes élű lett. Ezt leginkább Pozsony magyar lakossága szenvedte meg, ugyanis a németekkel nem

[2] 1948. február 25.

nagyon mertek ujjat húzni, félve Németország reakciójától. Szlovákia vezetősége minden téren igyekezett kedvébe járni és kiszolgálni Hitler Németországát.

Ebben az időben még erőteljesebben folytatódott Pozsony elszlovákosítása. Elkezdődött a népes pozsonyi zsidóság koncentrációs táborokba való szállítása, elűzték azokat a cseh lakosokat, akik Csehszlovákia megalakulásakor települtek le Pozsonyban, hogy helyettesítsék az elbocsátott magyar és német szakembereket, tisztségviselőket. Szlovákia vezetősége teljes egységben csatlakozott a szélsőséges nemzeti szocialista eszmékhez, ami megnyilvánult Pozsony egész atmoszférájában.

A világpolitika viharai azonban újra közbeléptek. Németország katonai vereségével bukott az önálló Szlovák Állam, és újra megalakult a Csehszlovák Köztársaság.

Ez a politikai változás újabb csapás volt Pozsony német és magyar lakossága számára, mert a németek és magyarok lettek az egyedüli bűnbakjai az első Csehszlovák Köztársaság szétesésének, mintha nem is lett volna szlovák autonómiára való törekvés, mintha nem is alakult volna meg egy önálló szlovák állam.

Kiadták a második Csehszlovák Köztársaság elnöke nevével fémjelzett *beneši dekrétumokat,* melyek arról is döntöttek, hogy a magyar és német lakosok elvesztették polgári jogaikat, vagyonukat, és a kitelepítés sorsára jutottak. Pozsony németségét majdnem teljes egészében, minden vagyonuk hátrahagyásával kiűzték Németországba. A magyarság nagy részét is kitelepítették lakosságcsere címén. Csak azok maradhattak itt, akik reszlovakizáltak, azaz lemondtak magyarságukról. Sok magyart kényszermunkára szállítottak Csehországba, hogy a németek kitelepítésével elnéptelenedett Szudéta-vidéken dolgozzanak.

Ez a politikai korszak jelentette a végét Pozsony város multikulturális jellegének. Pozsony szlovák város lett, melyben csak egy kisszámú magyar kisebbség emlékeztetett a többnemzetiségű múltra. Ők is jogfosztva, iskolák és kulturális lehetőségek nélkül, még azt is megtiltották nekik, hogy anyanyelvüket használják.

A pozsonyi utcanevek változtatásának politikai háttere az 1938-tól 1948-ig terjedő időszakban

Ez az aránylag rövid, tízéves időszak politikai és történelmi szempontból nagyon mozgalmas volt. Megalakult az önálló Szlovák Állam, mely belépett a világháborúba Németország oldalán, majd mikor Németország ezt a háborút elvesztette, Szlovákia újra Csehszlovákiaként a győztesek oldalára került.

Ezek a politikai „pálfordulások" nagyon jól követhetők voltak a pozsonyi utcanévtáblákon, és ezért érdekes kordokumentumokká váltak. A történelmet ugyanis át lehetett magyarázni, de az utcanévtáblák letagadhatatlan bizonyítékként tükrözték a kor politikai valóságát. Erre a korra jellemző volt, hogy a hatalom már az utcanevekkel is demonstrálni kívánta politikai irányultságát, kapcsolódását valamilyen ideológiához, amit bizonyos nagyhatalmak képviseltek.

A leginkább politikai ihletésű utcanevek éppen azok voltak, melyek bizonyítani kívánták az ország lojalitását a rájuk éppen döntő befolyással bíró nagyhatalom iránt. Mindezt olyan szervilis módon, hogy még élő személyiségekről neveztek el utcákat és központi tereket.

Az általam vizsgált időszakon belül két történelmi fordulat állt be, és mindkettő magával hozta az utcanevek változását. Az első fordulat az önálló Szlovák Állam keletkezése, mely az utcanevek változásait már nem érintette olyan nagy számban, mivel a legtöbb utcát már a hatalomnak megfelelő szlovák személyiségekről nevezték el. Így már csak a cseh befolyástól való elszakadást igyekeztek kimutatni azzal, hogy a cseh politikusokról és vezető személyiségekről elnevezett utcák nevét megváltoztatták. A következő igyekezetük az volt, hogy Európára ebben az időben döntő befolyással bíró Németországnak kedveskedjenek azzal, hogy utcákat neveznek el még élő vezetőikről, pl. *Masarykovo námestie (Masaryk tér)*[3] *=> Hitlerovo námestie (Hitler tér), ulica Márie Terézie (Mária Terézia utca) => Hermana Göringa (Herman Göring utca).*[4]

Az igazi földcsuszamlásszerű utcanév-változtatás azonban 1945-ben, a második Csehszlovák Köztársaság megalakulása után kezdődött el. Az már szinte természetes, hogy eltűntek az utcanévtáblákról az előző korszak politikai prominensei, de velük együtt átnevezték a még megmaradt, politikailag teljesen semleges német és magyar származású, többnyire művészekről elnevezett utcákat is. Pl. *Hummelova ulica (Hummel utca) => Nedbalova (Nedbal utca),*[5] *Lisztova (Liszt Ferenc utca) => Čajkovského (Csajkovszkij utca), ulica Františka Erkela (Erkel Ferenc utca) => Timravina,*[6] *Jókaiho (Jókai utca) => Veterná (Szél utca), Madáchova (Madách utca) => Čapkova*[7] *(Čapek utca), Kölcseyho (Kölcsey utca) => Pilárikova*[8] *(Pilárik utca).*

Pozsony utcanevei eddig soha nem látott arányban váltak a politika eszközeivé 1945 után. Főleg a Szovjetunió iránti barátságot

---

[3] Mai *Hlavné námestie (Fő tér).*
[4] Mai *Žižkova.*
[5] Cseh zeneszerző.
[6] Božena Slančíková Timrava szlovák írónő.
[7] Karel Čapek cseh író.
[8] Štefan Pilárik szlovák író.

igyekeztek demonstrálni a város új utcaneveivel. Nagy számban jelentek meg a szovjet vezetőkről elnevezett utcák, és a Szovjetunió városai is helyet kaptak a pozsonyi utcanévtáblákon. Ezt nem lehet csak azzal magyarázni, hogy szovjet hatalmi érdekszférába került az ország. Valószínűsíthető az az igyekezet is, hogy így akarták elfelejtetni Szlovákia 1945 előtti németbarát politikáját. Ebben a nagy igyekezetükben már nem vették figyelembe, hogy bizonyos utcanevek Pozsony történelmi arculatának részeivé váltak. Olyan patinás utcaneveket változtattak meg politikai célzattal, mint az 1379-től változatlan *Kórház utcát Beneš*[9] *utcára*, a *Lőrinc-kapu utcát Leningradskára (Leningrád utcára)*, a *Hosszú utcából* lett *Nálepkova,*[10] a *Lazaret utcából ulica Národného povstania (Nemzeti felkelés utca)* lett.

Érdemes külön vizsgálni, milyen politikai indíttatású változásokon estek át Pozsony központi fekvésű terei a vizsgált időszakban. Ezek a változások híven tükrözik a kor politikai fordulatait.

A régi *Fő tér,* mely a Monarchia bukása után *Masaryk tér* lett, 1939-ben *Hitler tér,* majd 1945-ben visszakapta a *Masaryk* nevet.

A történelmi *Koronázási-domb tér,* mely az első Csehszlovák Köztársaság idején az állam megalakulásának dátumát, az *Október 28-a* nevet viselte, 1939-ben már az új Szlovák Állam kikiáltásának, *Március 14-ének* dátumával „büszkélkedett". 1940-ben *Dr. Budayról*, a Hlinka néppárt alelnökéről nevezték el. 1945-ben pedig az amerikai elnök *Roosevelt* nevét kapta.

A régi *Széna tér,* mely az első Csehszlovák Köztársaság idejében a *Május 1-je* nevet viselte, az önálló Szlovákia fennállása alatt már a *Hlinka gárda*[11] nevével „büszkélkedhetett," majd 1945 után újra visszakerült a *Május 1-je* név a tér utcanévtáblájára.

A régi Pozsony *Irgalmas barátok tere* még változás nélkül vészelte át az első Csehszlovák Köztársaság korát, de a Szlovák Állam alatt már *Hlinka tér,* [12] és 1945 után már *Sztálin tér*ként szerepelt az utcanévtáblán, hódolva a szovjet diktátornak.

A régi *Marhavásár térből* a Szlovák Állam idején *II. Boris cár tere*[13] lett, és 1945-ben pedig *Churchill térként* állított emléket a brit politikusnak.

Ezek a névváltoztatások nem szorulnak bővebb magyarázatra, kimutatják a korszak politikai korrajzát. A Szlovák Állam Hitlernek, Göringnek, az 1945 utáni Csehszlovákia mind a három győztes hata-

---

[9] Köztársasági elnök.
[10] A szlovák hadsereg tisztje, a II. világháború alatt átállt a szovjetek oldalára.
[11] A Szlovákiában uralkodó szélsőségesen nacionalista néppárt fegyveres alakulata.
[12] Andrej Hlinka, szlovák nacionalista pap.
[13] Bolgár uralkodó, a Szlovák Állam szövetségese.

lomnak kedveskedett azzal, hogy még élő vezetőikről központi teret nevezett el Pozsonyban.

A korszak változó nevű utcái

Ennek az időszaknak 370 vizsgált utcája közül 155 utcát érintett az utcanév-változtatás. Az utcanév-változtatások száma 192 volt. Ebből arra is lehet következtetni, hogy voltak utcák, melyeket ezen időszakon belül többször is átneveztek.

Mivel e két korszak utcanév-változtatásait főleg politikai fordulatok idézték elő, a legtöbb változó utcanév a személyekről elnevezett utcák csoportjához tartozott. 192 változásból 99 kötődik ehhez a csoporthoz. Ebben az időszakban ugyanis minden személy, kinek nevét utcanévtábla viselte, a mindenkori utcanévadással megbízott hatóság komoly politikai „káderezésén" esett át. Ennek lett az eredménye ez a viszonylag nagyszámú utcanév-változtatás.

Ebben az időszakban tovább emelkedett a városhoz nem kötődő személyekről elnevezett utcák száma. Ilyen személyekről 87 utcát neveztek el. Ezek között a személyek között szép számban fordultak elő külföldi személyiségek, legtöbbjük a nagyhatalmak vezetői. Ez főleg 1945 után vált jellemzővé. Olyan régi utcaneveket váltottak fel, mint a *Sánc út*, mely *Malinovszki marsall*[14] nevét kapta, vagy a legrégibb pozsonyi utcák közé tartozó *Széplak utca*, melyet a korszak szovjet külügyminiszteréről, Molotovról neveztek el. De nemcsak idegen politikusok és hadvezérek kerültek a régi utcanevek helyére, hanem Pozsonyhoz semmivel sem kötődő írók, tudósok és a kultúra más képviselői is. Így lett a régi *Ventúr utcá*ból *Jirásková*[15] *(Jirásek utca)*, továbbá az *Andrássy utcá*ból fokozatosan *Goethe*, majd *Gorkij utca*.

De nemcsak a személyekhez kötődő utcanevek voltak politikai ihletésűek. Még a más korokban teljesen apolitikus földrajzi helyekhez kötődő utcanevek is politikai színezetet kaptak. Így jelentek meg Pozsony utcanevei között nagy számban főleg a Szovjetunió különböző városainak nevei a pozsonyi utcanévtáblákon. Így változott át a régi *Lőrinc-kapu utca* neve *Leningradskára (Leningrád utcára)*, a *Török Ferenc utca Moskovskára (Moszkva utcára)*, a *Taller Pál utcából Stalingradská (Sztálingrád utca)* lett. De nemcsak szovjet városok kerültek Pozsony utcanévtábláira. Más országok, de főleg Szlovákia különböző városai is megjelentek az utcanévtáblákon. Szlovákia más részeiből nagyszámú betelepülők amolyan emlékként régi lak-

[14] Szovjet katonai vezető.
[15] Alojz Jirásek cseh író.

helyükre indítványozták ezeknek a városoknak, faluknak pozsonyi utcanévként való megjelenését. Pl. *Ludwigova (Ludwig utcából) => Košická (Kassa utca), Kornhuberova (Kornhuber utcából) => Myjavská (Miava utca)* lett.

Megjelentek azonban az utcanévtáblákon Szlovákia folyói, hegyei is. Így lett a híres pozsonyi szobrászról elnevezett *Messerschmidt utcából => Ipeľská (Ipoly utca)*, a régi, pozsonyi származású íróról elnevezett *Moller utcából => Rimavská (Rima utca)*, és ebben az időben tűnt el *Braunecker*[16] neve az utcanévtábláról, hogy felváltsa őt a *Vrátňanská*[17] *ulica (Vrátna utca)*. Összesen 40 ilyen változtatás történt, mely kapcsolatban volt a földrajzi nevekkel.

Természetesen ezek között voltak olyan változások is, melyek nem hozhatók összefüggésbe a politikával.

Számszerűsítve a harmadik leggyakoribb utcanév-változtatás azt a csoportot érintette, melyben az utcaneveket a domborzatról és az utca fekvéséről nevezték el. Ez az utcanév-változtatás minden korban elég nagy számban fordult elő. Mivel a fekvés és domborzat fontos tájékozódási pontként gyakran jellemezte az utcát, ezért a domborzati viszonyokat viselő nevek sűrűn kerültek fel az utcanévtáblákra. Ezekbe a változásokba általában nem szólt bele a politika. Ilyen változás ebben a korszakban 15-ször fordult elő. Így lett 1945-ben a *Vodovežové schody (Víztoronylépcső) => Schody pri starej vodárni (Lépcsők a régi víztoronynál),*[18] 1945: *Zelená (Zöld utcából) => Pri zelenej komore ulica (Utca a zöld kamránál)*, 1943: *Gutenbergova (Gutenberg utca) => ulica od Kamenného námestia po Lazaretskú (utca a Kő tértől a Lazaret utcáig).*

A változások, melyek az utcák alakja és nagysága szerint kialakított utcanevekhez kötődtek, ebben az időben már ritkábbak voltak. Nyolc ilyen változás fordult elő, pl. 1945: *cesta do Ru ovej záhrady (út a Rózsakertbe) => Strmá cesta (Meredek út)*, 1945: *Martinengova (Martinengo utca) => Krivá (Görbe utca)*, ebben az esetben is a politika törölte le Martinengo[19] nevét az utcanévtábláról és nevezte át az utcát alakja szerint.

Az épületekről elnevezett utcák csoportjába 8 utcanév került névváltozás miatt, pl. 1943: *ulica Ing. Egona Bondyho*[20] *(Egon Bondy*

---

[16] Báró Braunecker Mária Terézia korában egy egész utcát építtetett Pozsonyban.
[17] Völgy a Fátrában.
[18] Ez nyelvtani indítékú változás lehetett, az eredeti név valószínűleg szó szerinti fordítás volt németből vagy magyarból, az új változat pedig jobban megfelel a szlovák nyelv névalkotási szabályainak.
[19] A pozsonyi önkéntes tűzoltók testületének megalapítója.
[20] Cseh író és filozófus.

utca) => *Továrenská (Gyár utca).* A Szlovák Állam alatt a cseh személyiségek is nemkívánatosak lettek Pozsony utcanévtábláin.

Az 1945-ös változások folyamán többek között a múlt nagy polihisztora, Bél Mátyás is politikailag érdemtelenné vált arra, hogy utcát nevezzenek el róla, így az utca visszakapta egyik régebbi nevét – *Bel Matejova (Bél Mátyás utca) => Lýcejná (Líceum utca).*

Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor még csak a híres pozsonyi szobrász Mária Terézia-szobrát törték darabokra, ebben a korban viszont már a művész nevét is eltüntették az utcanévtábláról – *Fadruszova (Fadrusz utca) => Múzejná (Múzeum utca).*

Így tűnt el lassan minden, ami még a régi Pozsonyra emlékeztetett.

Érdekességként megemlíthetjük azokat az utcanév-változtatásokat, melyek olyan új utcaneveket eredményeztek, amelyek a foglalkozás, ipar csoportjába tartoztak. Azért érdemes szólni róluk, mert olyan mesterségek kerültek az utcanevek közé, melyek soha nem voltak jellemzőek Pozsony iparára, ugyanis művelőik Szlovákia északi falvaiból származtak. Pl. 1945: *Motzengrundská cesta (Motzengrundi út) => Drotárska (Drótos utca),* 1945: *Segnerova (Segner utca) => Olejkárska*[21] *(Olajos utca).*

A többi utcanév-változtatás kis száma miatt már kevésbé volt jellemző erre a korszakra.

Összegzés

A mindenkori politika igényeit kiszolgáló utcanévadással megbízott testületek érzéketlenül és avatatlan kézzel nyúltak Pozsony utcanévtábláihoz. Ez kiemelten az 1938-tól 1948-ig tartó időszakra volt jellemző. Nem tudatosítva azt a tényt, hogy a régi utcanevek éppúgy részévé váltak a város történelmének, mint a régi épületek, szobrok vagy más történelmi értékek, és ezért hasonló védelmet érdemelnének. Mindezt tudomásul kellett volna venniük azoknak a „döntéshozó hatalmaknak", amelyek hatáskörébe tartoztak az utcanév-változtatások.

Sajnálatos, hogy hiányzott belőlük az a filozófia, melyet Lanstyák István nagyon frappánsan így fogalmazott meg: „Nem árt, ha tudatosítjuk: még a leghíresebb és legmegbecsültebb nemzeti hős sem kell, hogy szükségszerűen jelen legyen bármely város utcanévanyagában: az, hogy egy városban nincs Kossuth vagy Štúr utca, egyáltalán nem jelenti Kossuth vagy Štúr lebecsülését. Az ilyen személyiségek emlékét más mó-

[21] Szlovák népi foglalkozás, különböző növényekből készítették az illóolajokat, majd ezekkel kereskedtek.

don, hatékonyabban is lehet ápolni. A nagyobb városok külső negyedeiben, pedig bőven nyílik lehetőség a tiszteletnek ilyen módon való kifejezésére" (Lanstyák 1998:107).

Az, hogy Pozsony történelmi központjában van *Štúr utca* és pár száz méterre tőle *Štúr tér* is, elég kifejező bizonyítéka az utcanevekre ható politikumnak. Mintha „már nem is az volna az igazán fontos, hogy az utcának neve legyen, hanem az, hogy egy bizonyos személyiség »utcát kapjon«" (Lanstyák 1998:106). Ez az idézet érvénytálló, mivel rámutat a politikum utcanevekre való hatására, ami jellemző volt a mesterséges utcanévadás összes történelmi korszakára. Azonban ezek a hatások a korszakra jellemző politikai „klíma" szerint hol erősebben, hol gyengébben jutottak kifejezésre.

Pozsony utcaneveire azonban nemcsak a politikai és ideológiai változások hatottak, hanem meghatározó szerepe volt az 1919 utáni összes történelmi korszakban annak is, amit Ľubomír Lipták szlovák történész úgy határozott meg, hogy az utcanevekben ki kell hangsúlyozni a szlovák elemet. Ez a fajta kihangsúlyozás azonban a magyar nemzeti múltra és államiságra emlékeztető utcanevek teljes felszámolásához vezetett. Mintha ezzel ki akarták volna törölni Pozsony történelmének és kialakulásának ezt a meghatározó részét.

Ha már ez megtörténhetett a hivatalos utcanévadási folyamatokban, akkor legalább azon kell fáradoznunk, hogy ezek az ismeretek és történelmi adatok ne tűnjenek el a feledés homályában, hogy minél átfogóbban fel legyenek dolgozva, és meg legyenek örökítve a jelen és a későbbi korok számára.

Felhasznált irodalom

Hanák, Jozef: *Obsadenie Bratislavy*, Albert Marenčin Kiadó, Bratislava, 2004.

Horváth, Vladimír: *Bratislavský topografický lexikon*, Tatran Kiadó, Bratislava, 1990.

Kálmán, Béla: *A nevek világa*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989.

Lanstyák, István: *Utcanevek a múló időben*. Nyelvünkben – otthon, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1998.

Ortvay, Tivadar: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Pozsony 1905, Püski–Regio Kiadó, Budapest, 1905/1991.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István

A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrajnai módra

European Charta of Regional and Minority Languages – in a Ukrainian Way

The issue of minority language use in Ukraine is very much politicised because of Russian language and is a controversial of internal political conflicts, which does not ease settling the issue of minority languages' status. It has to be acknowledged that the Ukrainian State makes efforts to implement international norms and has avoided serious national, ethnic conflicts unlike other former Soviet States.

Ukrajna Európa Tanácsi felvételének egyik feltétele volt *A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* ratifikációja. Ám ahogyan az ország európai integrációjának minden vonatkozása, e dokumentum ukrajnai ratifikációja és alkalmazása is meglehetősen sajátos.

Noha Ukrajna már 1996. május 2-án Strasbourgban aláírta *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját,* a csatlakozott államok számára szinte teljes szabad kezet biztosító dokumentum Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa általi ratifikációjára csak három évvel később, 1999. december 24-én, az Európa Tanács végső határidejének lejárta előtt egy héttel került sor.

A Karta ratifikációjáról szóló 1350-XIV. számú 1999-es törvény[1] a következő kisebbségi közösségek nyelveire terjeszti ki a Karta Ukrajna által vállalt rendelkezéseit: orosz, zsidó, belorusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, magyar, görög, német, gagauz és szlovák (2. pont). A törvény három fokozatban határozza meg, milyen jogok illetik meg az egyes nyelvek beszélőit. Más-más vállalások érvényesek azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol:

a) az adott kisebbségi közösség aránya meghaladja a 20%-ot (2.1. pont);
b) 10 és 20% közötti (2.2. pont);
c) illetve azokon az adminisztratív-közigazgatási területeken belül, ahol a kisebbségiek aránya jelentős, de nem éri el a 10%-ot (2.3. pont).

A Karta hatálybalépését azonban 2000. július 12-i határozatával (a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva; lásd az Alkotmánybíróság 9–ÏÏ/2000 számú határozatát a http://alpha.rada.kiev.ua honlapon) felfüggesztette. Vagyis hiába vállalt viszonylag széles jogköröket Ukraj-

[1] A Karta ratifikálásáról szóló 1999. évi törvény szövegét az írás végén közöljük. A Karta 1999-es verziójáról lásd Tóth 2002: 126.

na a Karta ratifikálásával, annak életbelépésére, gyakorlati alkalmazására már nem kerülhetett sor.

2000 óta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé számos, a Karta ratifikálására vonatkozó újabb törvényjavaslat került (a tervezeteket lásd az ukrán parlament honlapján: http://alpha.rada.kiev.ua). Ezek közül az egyiket 2003-ban végre elfogadta a Legfelsőbb Tanács, és 2003. május 15-én Kucsma köztársasági elnök aláírásával hatályba is lépett.

Az N 802-IV. számú törvény[2] már sokkal szűkebb jogokat határoz meg a törvény hatálya alá eső 13 nyelv (belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar) beszélői számára, mint az előző változat. Szó sincs például a törvényben arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régión belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Továbbá azzal, hogy nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie ahhoz egy kisebbségi közösségnek egy adott adminisztratív területen belül, hogy a Karta rendelkezései alkalmazandók legyenek, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy az ajánlások gyakorlati alkalmazása során arra hivatkozzon, hogy a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését, nem volt megfelelő igény a végrehajtására stb. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a fentiek ellenére a Karta 2003-ban ratifikált változatában kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben (a Karta 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata közötti eltéréseket elemzi Beregszászi–Csernicskó 2004).

13, egymástól jelentős mértékben különböző helyzetű közösségre és azok nyelvére terjed ki a törvény. Valamennyi közösséget és nyelvet azonosan kezel tehát Ukrajna, figyelmen kívül hagyva, hogy egészen más nyelvi, nyelvhasználati igényei vannak például a teljes nyelvcsere küszöbén álló ukrajnai görögöknek, lengyeleknek, beloruszoknak és a kiterjedt anyanyelvi intézményhálózattal rendelkező oroszoknak, románoknak, magyaroknak.

Számos vitát váltott ki a törvény parlamenti vitája során, hogy mely nyelvekre terjeszti ki Ukrajna a Karta hatályát. Többen ellenezték például, hogy az orosz szerepeljen a védelemre szoruló nyelvek között, miközben a UNESCO veszélyeztetett és kihalóban lévő

[2] A törvény szövegét az írás végén közöljük.

nyelvek listáján szereplő ukrajnai nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába; ám például a kihalás szélén álló karaim és a krymchak nem.[3] Érdekes továbbá, hogy a 13 érintett nyelv között szerepel a zsidó nyelv (azaz nem a héber vagy a jiddis), valamint hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről, miközben Moldávia a románt tekinti saját államnyelvének, azaz elvileg a moldáv és a román nem két különálló nyelv.[4]

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá, hogy a Karta által használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrajnai jogban ismert fogalmakkal. Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv", a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe", a „területhez nem köthető nyelv" fogalma; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv" és a „nemzeti kisebbségek nyelve" fogalmakat használja (lásd Tóth 2002: 115–116, 121, 123, 124, 129).[5]

Nézzük konkrétan, mit vállal Ukrajna a Karta ajánlásai közül! Az ország vállalja, hogy a Karta I., II., IV. és V. Részét teljes egészében alkalmazza, kivéve a II. Rész 7. Cikkének 5. pontját, amely a Karta rendelkezéseinek a területhez nem köthető nyelvekre való kiterjesztésére vonatkozik. Így például a cigányok, illetve a cigány nyelv nem kerül a Karta hatálya alá, bár a csaknem 48 ezres ukrajnai cigány közösség közel 45%-a a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének (lásd 1.1.).

A Karta III. részéből, amely a konkrét vállalásokat tartalmazza, mint már említettük, sokkal „óvatosabban" válogat Ukrajna, mint tette azt 1999-ben.

A 8. Cikk az oktatásügyről szól. Ezen belül csak azok számára teszi lehetővé Ukrajna az anyanyelvi oktatást az oktatási folyamat különböző szintjein, akiknek a családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek bizonyul, illetőleg a felsőoktatási intézmények esetén „bátorítják és/vagy engedélyezik a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást, vagy egyéb felsőoktatási intézményekben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák". Amíg tehát

---

[3] A karaimok száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 1196 fő (közülük 24-nek anyanyelve a karaim), a krímchak nemzetiségűek száma 406 (21-en vallották anyanyelvüknek a krímchak nyelvet). Forrás: http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf. A két kis közösségről lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/Crimean_Karaites; http://en.wikipedia.org/wiki/Karaim_language; http://en.wikipedia.org/wiki/Krymchak.

[4] Lásd Visnik Ethnopolitiki ą 10, 1–15. augusztus 2004. http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/10.php

[5] Erről bővebben lásd: Visnik Ethnopolitiki ą 10, 1–15. augusztus 2004. http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/10.php.

1999-ben például azokon területeken, ahol a kisebbségi nyelv beszélői 20% fölötti arányban élnek, azt vállalta Ukrajna, hogy számukra elérhetővé teszik az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai, valamint szakközépiskolai oktatást és az egyetemi és más felsőoktatási képzést, addig 2003-ban már csak azok számára lehetséges mindez, akiknek családja ezt kéri, és számuk elegendő ehhez.

Az igazságszolgáltatásban mindössze azt vállalja az állam, hogy a törvény hatálya alá eső nyelveken készült és benyújtott írásokat, bizonyítékokat, jogi okmányokat nem minősíti pusztán azért érvénytelennek, mert azok regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

Rendkívül szembetűnő a Karta 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata közötti különbség a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek munkájának nyelvéről szóló 10. Cikk esetében. Az első változatban még azt vállalta a dokumentumot aláíró ország, hogy gondoskodik arról, hogy a kisebbségek által legalább 20%-ban lakott területeken a közigazgatási hatóságok használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket, illetve hogy a tisztviselők ezeket a nyelveket használják a kisebbségi polgárokkal való érintkezésben, valamint a nemzetiségiek ezeken a nyelveken szóbeli és írásbeli kérvényeket nyújthassanak be, és anyanyelvükön kaphassanak választ. 2003-ban ellenben már csak azt, hogy megengedi és/vagy bátorítja a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban. Joga van ahhoz is a helyi önkormányzatoknak, hogy a hivatalos dokumentumokat a kisebbség nyelvén is közzétegyék, és hogy a vitákban a helyi nyelveket is használják.

A tömegtájékoztatási eszközök nyelvéről szóló 11. Cikkben Ukrajna arra vállal kötelezettséget, hogy bátorítja vagy megkönnyíti a regionális és kisebbségi nyelvek bekerülését a médiumokba, illetve hogy nem akadályozzák az ilyen nyelvű adásokhoz, sajtótermékekhez való hozzáférést, beleértve a külföldi médiumok közvetítette anyagokat is.

A 12. Cikk a kultúrára vonatkozik. Ebben a részben vállalja a legtöbbet az állam a felkínált lehetőségek közül.

Sokkal kevesebbet engedélyez viszont a 13. Cikkben, amely a gazdasági és társadalmi élet nyelvhasználatáról rendelkezik. Tulajdonképpen csak arra nézvést kötelezi el magát az állam (természetesen a megszokott tompító formulák megtartása mellett, mint pl. „az ésszerűen lehetséges mértékben"), hogy a közvetlen ellenőrzése alá tartozó gazdasági és társadalmi szektorokban bátorítja a kisebbségi nyelvek használatát. Lényeges vállalás ugyanakkor, hogy a kórházakban, nyugdíjas-otthonokban lehetőséget biztosítanak a gondozásra szoruló kisebbségieknek arra, hogy anyanyelvükön fogadják és kezeljék őket (13. Cikk, 2. pont c bekezdése).

A III. Rész utolsó, 14. Cikkében a határokon átnyúló cserekapcsolatról esik szó, és ennek a cikknek a végrehajtását teljes egészében vállalta Ukrajna.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* Ukrajna által 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata között lényegi különbségek vannak: az utóbbi verzióban sokkal szűkebb mértékben kötelezi el magát az állam a területén élő kisebbségi nyelvek védelme terén. Azzal pedig, hogy nem nevesíti expliciten, milyen körülmények között, mely feltételek teljesülése esetén alkalmazandók a vállalások, meghagyja a lehetőséget a vállalt kötelezettségek teljes szabotálására. Az is eltérés a két változat között, hogy az 1999-es verzió az adott nemzetiség egy-egy adminisztratív egységen belüli részarányához kötötte az egyes pontok alkalmazását, s ezzel különbséget tett a különböző helyzetben lévő kisebbségek között, az újonnan elfogadott változat egységesen kezeli az ország területén élő kisebbségeket, függetlenül azok helyzetétől és igényeitől.

A bemutatott dokumentumok mellett számos nemzetiségi és nyelvtörvény tervezete került a parlament elé (Semyorkina 2004: 186). Többek között elkészült Az állami nyelvpolitikai koncepció tervezete is, amelynek fő célja az ukránnak mint államnyelvnek a megerősítése főként az ország keleti és déli régióiban.[6] A tervezet érdekessége, hogy javaslatot tartalmaz *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* ukrajnai ratifikációjáról szóló törvény módosítására. A módosítás lényege, hogy Ukrajna keleti és déli régióiban a Karta az ukrán nyelvet védelmezze az orosszal szemben.

A Kartára való hivatkozással 2006-ban több dél- és kelet-ukrajnai önkormányzat (Harkiv, Szevasztopol, Mikolajiv és Dnyipropetrovszk város, Donyeck és Luhanszk megye önkormányzata) fogadott el olyan határozatot, mely szerint a közigazgatási egységen belül az ukrán mellett az orosz is egyenrangúan használható a hivatali életben, azaz az orosz nyelv regionális nyelvi státusú.[7] Viktor Juscsenko államelnök és az igazságügyminisztérium azonban (egyébként az Alkotmánybíróság megkérdezése nélkül) alkotmányellenesnek, s ezzel semmisnek nyilvánította ezeket a határozatokat. Az ügy kísérteties hasonlóságokat mutat a tíz évvel ezelőtti eseményekhez: 1996-ban és 1997-ben a kelet-uk-

[6] A koncepció, illetve a Karta ukrajnai alkalmazása témakörében vitákat rendeztek országszerte. Az egyik ilyen vitán elhangzott előadások gyűjteménye Belej szerk. 2006.

[7] Erről bővebben lásd: Radio Svoboda 18.05.2006, 01.06.2006., 03.06.2006., 05. 07. 2006. (http://www.RadioSvoboda.org).

rajnai nagyvárosok szintén hasonló döntést hoztak, ám akkor Leonyid Kucsma köztársasági elnök döntött úgy, hogy mindez nem egyeztethető össze az alaptörvénnyel (vö. Csernicskó 1998: 150–151).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Karta és annak ukrajnai alkalmazása illeszkedik az ukrán állam jogalkalmazási gyakorlatához. Az ukrajnai kisebbségvédelmi, ill. a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok az 1990-es évek közepétől fokozatosan kezdenek illeszkedni a hasonló nemzetközi egyezmények szövegéhez. Ezen jogharmonizáció egyik fontos lépése volt *A Regiális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának* ratifikációja. Az ukrajnai kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok – a nemzetközi egyezményekhez, például épp a Kartához hasonlóan – gyakran burkoltan, homályosan fogalmaznak, nehezítve ezzel a rendelkezések alkalmazását. A nyelvek használatára vonatkozó törvények szövegében előforduló egyes fogalmak meghatározása hiányzik az ukrajnai jogalkalmazásból, vagy értelmezésükre több, egymással gyakran ellentétes lehetőség is kínálkozik. Ukrajnában a kihalóban lévő vagy veszélyeztetett nyelvek védelméről egyetlen dokumentum sem gondoskodik (lásd Âłńíčę ĺńíďïëłńčęč ą [latinbetűs átírását kérem] 22. 2004. február 11–28. http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buleten/22.php). Sajátos, hogy az éppen e célból létrejött Karta Ukrajna által ratifikált változatai sem biztosítanak védelmet az országban használatos veszélyeztetett nyelveknek.

A nyelvek használatára vonatkozó jogrendben (többek közt a Kartában) deklarált jogok és a mindennapi gyakorlat között gyakran ellentét van: a jogok egy része érvényesíthetetlen.

A kisebbségek és a kisebbségi nyelvek használatának kérdése Ukrajnában az orosz nyelv miatt erősen átpolitizált, és ezért a belpolitikai csatározások egyik kedvelt témája. Ez pedig nem kedvez annak, hogy rendezni lehessen a kisebbségi nyelvek helyzetét. Ukrajna kisebbségi és nyelvpolitikájának gyakorlati alkalmazását az ukrán és az orosz nyelv párharca, konkurenciája határozza meg.

Mindent egybevetve azonban az ukrajnai kisebbségi és nyelvpolitika sikereként könyvelhetjük el, hogy az állam törekszik a nemzetközi normák hazai alkalmazására, és hogy a posztszovjet érdekszféra számos térségétől eltérően Ukrajna elkerülte a súlyos és véres nemzetiségi és nyelvi konfliktusokat. Reméljük, hogy az ukrajnai politikai elit és a társadalom hamarosan ráébred az ország nemzetiségi, nyelvi, vallási és kulturális sokszínűségének értékeire, és ez az állami politika elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban is hamarosan tükröződni fog.

Irodalom

Belej, L. szerk. 2006. *Realizacija v Zakarpatszkij oblasztyi derzsavnoji movnoji politiki ta osznovnih polozseny Evropejszkoji hartyiji regionalynih mov abo mov mensin.* Uzshorod: Lira.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, Begegnungen 21.: *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. p. Budapest: Europa Institut Budapest.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Csernicskó István 2006. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4: 764–769.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Semyorkina, O. 2004. Doszlidzsennya csinnoho zakonodavsztva Ukrajini u szferi zapezpecsannya prav nacionalynih mensin ta narogyiv. In: Tischenko, Ju. ed., *Aktualnyi pitannya vitcsiznyanoji etnopolitiki: sljahi modernizaciji, vrahuvannya mizsnarodnoho doszvidu*, 169–187. Kijev: Ukrajinszkij nezalezsnij centr politicsnih doszlidzsenny.

Tóth Mihály 2002. *Mizsnarodno-pravovij zahiszt nacionalynih mensin (tendenciji szucsasznoho rozvitku).* Uzshorod: Informacijno-vidavnicse agensztvo „IVA".

Koncepcija derzsavnoji movnoji politiki v Ukrainyi. Kijev: Nacionalyna komiszija zi zmicnennya demokratyiji ta utverdzsennya verhovensztva prava, 2006.
http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386

Mellékletek:

Ukrajna törvénye

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (1992) ratifikációjáról[8]

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának határozata értelmében:

az Ukrajna által 1996. május 2-án Strasbourgban aláírt *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját* (1992, a továbbiakban Karta) az alábbi kötelezettségekkel ratifikálja:

1. Ukrajna kötelezettséget vállal a Karta I., II., IV. és V. Részének betartására.

2. A III. Részben találhatók a következő nemzetiségek nyelveire vonatkoznak: oroszok, zsidók, beloruszok, moldávok, románok, krími tatárok, bolgárok, lengyelek, magyarok, görögök, németek, gagauzok, szlovákok, az alábbiak szerint:

2.1. A jelen törvény 2. pontjában megnevezett nemzetiségek nyelveire, amennyiben az adott nemzetiséghez tartozó személyek kompakt tömbben élnek, és arányuk egy adott adminisztratív-területi egységen belül meghaladja a 20 százalékot, a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkoznak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (i), a (ii), a (iii), b (i), b (ii), b (iii), c (i), c (ii), c (iii), d (i), d (ii), d (iii), e (i), e (ii), f (i), f (ii), g, h, i alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), b (iii), c (ii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja, a 3. pont;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (i), a (ii), a (iii), c alpontjai, a 2. pont a, b, d, e, f alpontjai, a 3. pont a, b, c alpontjai, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i), e (ii), g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 12. Cikkből:

[8] Saját, nem hivatalos fordításunk. A törvény alkalmazását az Alkotmánybíróság 2000. július 12-i 9–rp/2000 számú határozatával a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva felfüggesztette.

az 1. pont a, b, c, d, f, g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 13. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d alpontjai, a 2. pont b, c alpontjai;

a 14. Cikkből:

az a és b alpontok.

2.2. A jelen törvény 2. pontjában megnevezett nemzetiségek nyelveire, amennyiben az adott nemzetiséghez tartozó személyek kompakt tömbben élnek, és arányuk egy adott adminisztratív-területi egységen belül meghaladja a 10 százalékot, a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkoznak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), b (iii), b (iv), c (ii), c (iii), d (ii), d (iii), e (ii), e (iii), f (ii), g, h alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv) alpontjai, a 2. pont b, d, e, f, g alpontjai, a 3. pont b, c alpontjai, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), e (ii), g alpontjai, a 3. pont;

a 12. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d, f, g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 13. Cikkből:

az 1. pont b alpontja, a 2. pont c alpontja;

a 14. Cikkből:

a b alpont.

2.3. Azon adminisztratív-területi egységeken belül, ahol az adott nemzetiségi nyelvet használók aránya jelentős, de nem éri el a jelen törvény 2.1. és 2.2. alpontjaiban meghatározott arányt, ésszerű lehetőségek között, nyelveikre a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkozhatnak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv), b (iv), c (iii), c (iv), d (iii), e (iii), f (iii), g, h alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv), b (iii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (iv), a (v) alpontjai, a 2. pont b, e, f, g alpontjai, a 3. pont c alpontja, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (iii), b (ii), e (ii) alpontjai;

a 12. Cikkből:
az 1. pont a, b, c, d, f, g, h alpontjai, a 2. és 3. pont;
a 13. Cikkből:
az 1. pont b alpontja;
a 14. Cikkből:
a b alpont.

3. Amennyiben a területükön a jelen törvény 2.1. és 2.2. alpontjában meghatározott arányban élnek a törvény hatálya alá eső nemzetiségek, illetve ha ehhez rendelkezésre állnak az anyagi források, a Krími Autonóm Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa és a helyi önkormányzati szervek a jelen törvényben foglaltaknál kedvezőbb feltételeket is teremthetnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatához.

4. A Karta 7. Cikke 2. pontjában foglaltak alkalmazása során azok a lépések, amelyek az ukrán mint államnyelv használatának a társadalmi élet valamennyi területén való megszilárdítására, fejlesztésére vonatkoznak Ukrajna egész területén, nem tekinthetők olyannak, mint amelyek akadályozzák vagy fenyegetik az orosz nyelv vagy más nemzeti kisebbségek nyelveinek megőrzését vagy fejlődését.

5. A Karta rendelkezéseinek végrehajtása során megengedhetetlen azon oktatási, kulturális és egyéb intézmények hálózatának csökkentése, amelyekben a kisebbségi nyelveket is használják.

6. A 7. Cikk 5. pontja Ukrajnában ideiglenesen nem kerül alkalmazásra.

7. Jelen törvény kihirdetése napjától lép hatályba.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának elnöke, O. Tkacsenko
Kijev, 1999. december 24.
N 1350-XIV

Ukrajna törvénye

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája ratifikációjáról[9]

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának határozata:

1. Az Ukrajna által 1996. május 2-án Strasbourgban aláírt *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját* (a továbbiakban Karta) ratifikálja.

2. A Karta rendelkezései Ukrajna következő nemzetiségeinek nyelveire vonatkoznak: belorusz, bolgár, görög, gagauz, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar.

[9] Saját, nem hivatalos fordításunk.

3. Ukrajna kötelezettséget vállal a Karta I., II., IV. és V. Részének betartására, kivéve a II. Rész 7. Cikkének 5. pontját

4. Valamennyi, a jelen törvény 2. pontjában megnevezett nyelvre alkalmazandók a Karta III. Részének 8–14. pontjai közül az alábbi alpontok:

a) a 8. Cikk 1. pontjának a (iii), b (iv), c (iv), e (iii), f (iii), g, h, i alpontjai, valamint a 2. pontja;

b) a 9. Cikk 1. pontjának a (iii), b (iii), c (iii) alpontja, a 2. pont c alpontja és a 3. pontja;

c) a 10. Cikk 2. pontjának a, c, d, e, f, g alpontja, a 4. pont c alpontja;

d) a 11. Cikk 1. pontjának a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i), g alpontja, a 2. és 3. pontja;

e) a 12. Cikk 1. pontjának a, b, c, d, f, g alpontja, valamint a 2. és 3. pontja;

f) a 13. Cikk 1. pontjának b és c alpontja;

g) a 14. Cikk a és b alpontja.

5. A Karta rendelkezéseinek alkalmazása során azok a lépések, amelyek az ukrán mint államnyelv használatának a társadalmi élet valamennyi területén való megszilárdítására, fejlesztésére vonatkoznak Ukrajna egész területén, nem tekinthetők olyannak, mint amelyek akadályozzák vagy fenyegetik azon nemzeti kisebbségek nyelveinek megőrzését vagy fejlődését, amelyekre a jelen törvény 2. pontja értelmében a Karta rendelkezései kiterjednek.

6. Jelen törvény kihirdetése napján lép hatályba.

Ukrajna elnöke, L. Kucsma

Kijev, 2003. május 15.

N 802-IV

Csiszár Rita

A kétnyelvű családi kommunikáció különböző típusai a migráns eredetű bécsi magyar diaszpóra és az alsóőri (Burgenland) őshonos magyar kisebbség körében

Different Types of Dual Language Communication among the Members of the Hungarian Diaspora of Bécs with Migrant Origin and the Indigenous Hungarian Minority in the Alsóőr (Burgenland) Area

In minority status, Hungarian as family language helps preservation of language because children become active users while the other extreme is German as family language, which results in the language becoming a single generation language, and leads to the language shift of the community. (This latter case is typical of 1956 migrants, and of those who live in mixed families.)

A kisebbségi anyanyelv átörökítésében kulcsfontosságú szerep hárul a családra mint a legfontosabb szocializációs ágensre, ahol a gyermek az adott kétnyelvű közösség, valamint az azt körülvevő tágabb társadalmi környezet nyelvhasználati szabályait és azok helyes alkalmazását elsajátítja (vö. Réger, 2002 [1990]: 11; Kiss, 1995: 86). Egyúttal a család – mint intim szféra – azt a nyelvhasználati színteret is jelöli, „amelyben a beszélők a külvilág kontrollja nélkül elméletileg szabadon dönthetnek a nyelvhasználatról" (Bartha, 1993: 71, vö. Egger, 1994: 65–6). A kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek szerint azonban a 20. században bekövetkezett társadalmi-gazdasági folyamatok hatására a többségi környezetben élő őshonos eredetű kisebbségi család egyre kevésbé képes ezt az elsődleges nyelvi szocializációs feladatát ellátni. Ez a tendencia pedig a kisebbségi nyelvátadás lehetőségeinek beszűküléséhez vezet (pl. Imre, 2002: 69–94; Borbély, 2002; Szarka, 1999: 4). Hasonló a helyzet a migrációs eredetű diaszpórák esetében is; kivételnek számítanak azok a közösségek, ahol a nyelvváltás három generációt meghaladó idő alatt zajlik le. Sőt, olyan dokumentált esetet is ismer a szakirodalom, ahol már az „első generációs" szülők sem adják tovább anyanyelvüket gyermekeiknek, így a nyelvcsere két generáció alatt lezajlik (vö. Hoffmann, 1991: 188; Clyne, 1982).

Az alábbi tanulmány a családi nyelvhasználatra összpontosítva arra keresi a választ, hogy a vizsgálat látóterébe került, Ausztriában élő magyar családok esetében milyen tipikus kommunikációs elrendezések figyelhetők meg a tagok között, továbbá, hogy ezek a modellek miképpen járulnak hozzá a közösségben a nyelvcsere, illetve a nyelvmegtartás folyamatához. Vajon az Osztrák Köztársaságban élő

magyarok két nagy csoportjában,[1] a migrációs eredetű bécsi diaszpóra különböző hullámaiban, valamint a burgenlandi Alsóőrben[2] élő őshonos magyarság soraiban mennyire képes a család betölteni a kisebbségi anyanyelv megőrzésében neki szánt fontos szerepét? Tapasztalhatók-e jelentős eltérések e tekintetben az Alsóőrben élő[3] magyarok, illetve a bécsi magyarok – pl. a kivándorlás ideje, oka és a kibocsátó ország alapján – rendívül heterogén csoportjai között?

A fővárosban élő migráns diaszpóra nagyfokú belső rétegzettsége miatt az elemzés tárgyát a helyi magyarság két legnépesebb migrációs hulláma alkotja; az 1956-os forradalom idején, valamint az 1980-as évek végén Ausztriában letelepedett csoportok első és második generációja. Ugyanakkor, a rendszerváltás körüli években Ausztriába érkezett magyarok sem képeznek homogén közösséget; két legnagyobb csoportjukat a Magyarországról és az Erdélyből érkező migránsok alkotják. Felmerül tehát a kérdés, hogy a családi kommunikációnak vannak-e olyan helyzet-specifikus vonásai, amelyek az osztrák fővárosban élő magyar diaszpórán belül csak az „ötvenhatosokat", a nyolcvanas évek magyarországi magyarjait, illetve az „erdélyieket" – a csoportok külső megnevezéseit alkalmazva – jellemzik.

A terepmunka során gyűjtött információkat felhasználva a családi kommunikáció különböző modelljeinek létrehozására teszek kí-

---

[1] A 2001. évi népszámlálás a megvallott nyelvhasználat alapján Ausztriában 40 583 környezetében magyarul (is) beszélő személyt mutatott ki. Az Osztrák Köztársaság területén élő, magukat magyarnak vagy magyar származásúnak vallók eredetüket tekintve két fő csoportra oszthatók. A Burgenland tartományban élő, az utolsó cenzus alkalmával 6641 főt számláló, őshonos (autochton) népcsoport az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés és annak területi rendelkezéseit korrigáló Sopron-környéki népszavazás alapján került osztrák fennhatóság alá. Az őshonos magyarok kétharmada jelenleg két nyelvszigeten él; a Burgenland középső részén található Felsőpulyán (Oberpullendorf), valamint a tőle délre fekvő Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart) és Őrisziget (Siget in der Wart) településeken. A magyarok másik csoportját a zömmel Bécsben, valamint a tartományi székhelyeken lakó, különböző időszakokban kimenekült vagy kitelepült migrációs eredetű diaszpóra alkotja, amely jelentősen gyarapodott a Kárpát-medence utódállamaiból érkezőkkel. A fővárosban élő, a népszámlálásban részt vevő magyarok száma 2001-ben 15 435 fő volt. (Ausztriában a népszámlálás során – más országok gyakorlatától eltérően – jelenleg nem a megkérdezett nemzeti hovatartozására vagy anyanyelvére kérdeznek rá, hanem arra a nyelvre, amelyet az egyén a szűkebb-tágabb környezettel való kommunikáció során leggyakrabban használ (Umgangsprache)).

[2] Az adatgyűjtés burgenlandi helyszínét képező Alsóőr az egyedüli a tartomány települései közül, amely magyar önkormányzattal és magyar többségű népességgel rendelkezik. Lakóinak száma az utolsó népszámlálási adatok (2001) szerint 724 fő, amelyből 517 személy vallotta magát magyar köznyelvűnek. A cenzus eredményeinek értelmében az egész országon belül itt a legmagasabb a magyar lakosság aránya (71,4%).

[3] A tanulmány során az „alsóőri", illetve „Alsóőrben élő magyarok" kifejezést kizárólag a településen élő őshonos magyarok különböző szempontú jellemzésére alkalmazom. (Az interjúalanyok kiválasztásában is fontos kritériumnak tekintettem a helyi születést és nevelkedést.) Amennyiben a faluban élő, Magyarországról vagy Erdélyből betelepültek nyelvi viselkedésére vonatkozóan teszek különböző megállapításokat, azt külön jelzem.

sérletet. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek az elrendezések (i) minden esetben a *prototipikus nyelvválasztást* modellezik, tehát *jelöletlen* helyzetekre vonatkoznak,[4] azt mutatják meg, hogy a család tagjai otthoni környezetükben, közvetlen családtagjaik jelenlétében általában melyik nyelvet használják egymással folytatott kommunikációjukban; és (ii) bár a különböző modellek hasznos és rengeteg tanulsággal járó elvonatkoztatások, a gyakorlat sokszínűségét teljes egészében mégsem képesek megragadni.

Házastársak közötti kommunikáció

A házastársak közötti kommunikáció során a nyelvválasztást leginkább az határozza meg, hogy a társak nyelvi kompetenciájának összege melyik nyelv esetében nagyobb. Különösen igaz ez a megállapítás a vegyes házasságban élőkre, ahol – az osztrák partner magyar nyelvi kompetenciájának hiányában – a házastársak közös nyelvévé szinte automatikusan a német válik. Az általam vizsgált mintában (és interjúpartnereim ismeretségi körében) a vegyes házasságban élők – egy kivétellel[5] – mindig az államnyelvet választották.

Az első generációs magyar anyanyelvű adatközlők jelöletlen helyzetekben minden esetben magyarul beszélnek egymással függetlenül attól, hogy mikor vándoroltak ki Ausztriába, illetve, hogy az anyaországból vagy Erdélyből származnak-e. (A fenti „szabály" alól bécsi interjúpartnereim között egy kivételre leltem.[6])

Alsóőrben a házastársak magyar anyanyelve önmagában még nem jelent biztosítékot arra nézve, hogy egymás között is a kisebbségi nyelvet használják; az anyanyelv és a ténylegesen használt nyelv összefüggésében – a nyelvválasztás más színtereihez hasonlóan – a *kor*[7] a

---

[4] Az ún. *jelölt* helyzetekben a kétnyelvű kommunikációs partnerek nyelvválasztása a résztvevő(k), a helyszín, a téma stb. függvényében módosul(hat).

[5] Ebben az esetben a vegyes házasság ellenére a magyar vált a házastársak közötti kommunikáció nyelvévé. A férj 1956-ban hagyta el Magyarországot, későbbi felesége – bár magyar kötődése nem volt – már megismerkedésük előtt is vonzódott a magyar népi kultúrához és nyelvhez (az egyetem magyar szakának hallgatója volt).

[6] Az 1956-ban Magyarországról elmenekült gyermektelen házaspár, a feleség „egyik napról másikra jött döntésének" hatására németül beszél egymással, mióta Ausztriában élnek. A férj nagyon neheztel feleségére emiatt, a nyelvválasztás gyakori konfliktusok forrása a családban. A férj Ausztriában élő magyar rokonaitól megtudtam, hogy a feleség a náluk tett látogatások során is ragaszkodik a német nyelvhez, annak ellenére, hogy ők (mint vendéglátók) – alacsonyabb német nyelvi kompetenciájuk miatt – anyanyelvüket részesítenék előnyben. A feleség a vendégség során is csak németül válaszol beszélgetőpartnereinek magyarul feltett kérdéseire.

[7] Az egyes generációk pontos meghatározásának és egymástól való elkülönítésének nehézségei éppen a fokozatos nyelvcsere jellegéből adódnak. A nyelvválasztási szokások széles körű megváltozása nem köthető egyetlen történelmi eseményhez, illetve jogi szabályozáshoz sem, ebből adódóan csak hozzávetőlegesen határozhatók meg.

legmeghatározóbb változó a burgenlandi kis faluban. Az 1950-es évek második felétől kezdődően született párok egymással általában vagy az általuk „vegyesnek" nevezett kevert nyelvet vagy a német nyelvet beszélik. Szüleik generációjában (az 1920/30-as évek szülöttei) az azonos alaphelyzet – mindkét fél magyar anyanyelvű és alsóőri születésű is egyben – a magyar nyelv házastársak közötti használatát eredményezte. Gyermekeik házassága esetében (kb. az 1970 után születettek) már egyöntetűen a német nyelv használatos. Egy 1931-es születésű férfi így szól a feleségével használt nyelvről:

„Áprilisban lesz 52 éve, hogy együtt vagyunk. Egy szót, egy szót nem beszéltünk mi még egymással németül. Mi ezt természetesnek lássuk, hogy ez úgy van. De egy szót se, még azt se, hogy komm her <komm her = gyere ide>, vagy micsoda. Az nem jön ki a számon. Az viszont van, hogy az unokámnak, vagy a lányunknak mondjuk németül, hogy gyere ide, vagy mit tudom én, ha éppen úgy csúszik ki." (A1931-F-10)

Vegyes házasság esetén – a bécsiekhez hasonlóan – ma a házastársak közötti kommunikáció nyelve kizárólag a német. A többségi nyelv kizárólagos használata a házastársak között egészen az 1970/80-as évekig nem volt ilyen automatikus. Ezt megelőzően a faluba feleségnek érkezett német nyelvű asszonyok kevés kivétellel jól elsajátították férjük nyelvét,[8] és ezt alkalmazták is a családi kommunikáció különböző viszonylataiban.[9] Ugyanakkor, az 1910/20-as években született, fiatal alsóőri házasok is már mindkét nyelvet használták egymással abban az esetben, ha mind a feleség, mind pedig a férj vegyes házasságból származott.

„Itt sokan vannak, akik idegen faluból, hogy tiszta németek voltak, jól tudnak magyarul. Azok mind megtanultak magyarul. (...) Az az asszony [az adatközlő a szomszéd házra mutat] is nem innétvalósi, az is jól tud magyarul, de nem beszélt az sohasem. De a másikak, valamelyiken meg sem tudni, hogy ő valaha németül beszélt. Mindenegyik nem, olliknak elejbe üt az a német szó." (A1927-N-11)

„Az apósom az igazi magyar bajszos ember volt. Az anyósom az meg Bad Tatzmannsdorfból származott. De ott igazba úgy volt, hogy az apósom magyarul beszélt, az anyósom meg németül jobban. De ő megtanult itt magyarul Felsőőrbe jól. De hát azok úgy beszéltek job-

[8] A magyar nyelv minél gyorsabb és alaposabb elsajátításához az újonnan jövők szervezett segítséget is kaptak, ui. a plébános számukra külön magyar tanfolyamot tartott.

[9] Olyan német nyelvű fiatalemberekről, akik házasságkötés miatt költöztek a faluba, nincsen sem szakirodalmi, sem pedig az adatközlőktől származó információnk.

ban, papa hát az magyarul, mama meg németül válaszolt. Megértették. Náluk mind a kettő bent volt, minden egyik." (A1927-N-12)

Szülő–gyermek kommunikáció

A bécsi és az alsóőri kétnyelvű közösségek családi kommunikációját vizsgálva egymástól alapvetően eltérő elrendezésekkel találkoztam. A kutatás során feltárt különböző kétnyelvű szocializációs és kommunikációs mintákat négy szempontcsoport figyelembevételével csoportosítottam:

1. – a szülők anyanyelve;
2. – a szülők által választott nyelv a gyermekeikkel való kommunikáció során;
3. – a gyermekek által választott nyelv a szülőkkel történő interakciók alkalmával;
4. – a házastársak egymással való kommunikációjának szokásos nyelve.

A fenti négy változónak, vagyis a nukleáris családot alkotó családtagok nyelvválasztási stratégiájának függvényében a mintában különböző családtípusok különböztethetők meg. Az így kapott modellek abban térnek el a Harding és Riley (1986), valamint Romaine (1995) által felállított kategóriáktól, hogy a szülők nyelvi státusán, a szülői nyelv(ek) és a közösségben használt domináns nyelv viszonyán, valamint a szülők által alkalmazott kommunikatív stratégián kívül (vö. Bartha, 1999: 169) további két fontos szempontot is figyelembe vesz: a gyermekek nyelvválasztását a szüleikkel való családi kommunikáció során, továbbá a házastársi kommunikáció nyelvét.

Az egyes típusok ismertetésénél – a könnyebb átláthatóság miatt – különbséget teszek a között a két helyzet között, amikor (I.) mindkét szülő anyanyelve a kisebbségi nyelv (magyar), illetve amikor (II.) a vegyes házasságban élő szülők közül az egyik anyanyelve a kisebbségi nyelv (magyar), a másiké a közösség domináns nyelve (német).

I.) Magyar anyanyelvű szülők esetében a családi kommunikáció különböző fajtái az alábbiakban foglalhatók össze:

1. szülők > gyermek: magyar
   gyermek > szülő: magyar
   a magyar mint családnyelv
   szülők egymás között: magyar

2. szülők > gyermek: magyar
gyermek > szülő: német
a magyar mint aszimmetrikus családnyelv
szülők egymás között: magyar
3. szülők > gyermek: magyar/német
gyermek > szülő: magyar/német
kevert családnyelv
szülők egymás között: magyar/német
4. szülők > gyermek: német
gyermek > szülő: német
magyar mint a házastársak nyelve
szülők egymás között: magyar/német

A magyar mint családnyelv

Ebbe a kategóriába azok a családok sorolhatók, amelyekben az azonos anyanyelvű szülők gyermekükkel és egymással is csak a saját anyanyelvükön kommunikálnak, és ezt a nyelvet használják a gyermekek is a szülőkkel folytatott interakcióikban. A családban használt kisebbségi nyelv eltér a közösség domináns nyelvétől. Ezt az elrendezést a szakirodalom Romaine (1995) elnevezése óta *„nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül"* (valamint az eset első dokumentálója révén *Haugen-féle család)* néven ismeri, és az emigráns, valamint őshonos kisebbségi kétnyelvűség egyik sajátosságának tekinti. Fent felsorolt jellemzői miatt a továbbiakban erre a kommunikációs típusra, *„a magyar mint családnyelv"* kifejezéssel hivatkozom.

Kisebbségi helyzetben ez a típus kedvez leginkább a nyelvmegőrzésnek, hiszen a gyermekek is aktív nyelvhasználókká válnak, és kompetenciájuk lehetőséget teremthet számukra a kisebbségi anyanyelv későbbi használatára, esetleg továbbadására. Ugyanakkor, a magyarnak családnyelvként való használata szükséges, de nem elégséges feltétele az anyanyelvi repertoár teljes körű kialakulásának, ugyanis a családi kommunikáció során gyakran csak az informális regiszterek épülnek ki.

Bartha (2002) a New Brunswick-i magyar közösségben a szülői attitűdöknek és a családi kommunikációs stratégiáknak a gyermekek individuális kétnyelvűségével való kapcsolatát elemezve a szülői nyelvi viselkedésnek ezt a típusát *autoritatív stratégiának* nevezi. A megnevezés onnan ered, hogy a szülő akkor is a kisebbségi nyelvet használja, ha ez a kódváltás interakcionális szabályainak sorozatos megsértésével és tekintélyközpontú nevelési elvek érvényesítésével jár.

Az általam vizsgált minta részben igazolja a szerző megfigyeléseit; a *magyar mint családnyelv* stratégia alkalmazásakor előfordul, hogy a szülők különböző kényszerítő körülményekkel élnek a nyelvi nevelés során. Erről tanúskodik egy kétgyermekes (értelmiségi) erdélyi édesapával készített interjú következő részlete:

„Az emberek általában igyekeznek megtartani szépen beszélni magyarul. Inkább a gyerekeknél ??? nálunk is volt egy ilyen fázis. Oda kellett figyelni. Ha németül mondták, leállt a beszélgetés ??? ez hogy' is van magyarul? Itt a négy falon belül németül beszélni nem volt szabad. Negyedik-ötödik osztály körül át-átváltottak németre, nem úgy kint, amikor közöttünk voltak, hanem, amikor kettesben voltak. Volt büntetés is; TV-től való eltiltás ??? amivel meg lehetett húzni nekik a csíkot." (WG1-8EF-7)

Egy Ausztriában felnőtt erdélyi származású lány – aki jelenleg vezető pozíciót tölt be a cserkészetben és más magyar szervezetben is – így emlékszik vissza a családi kommunikációs norma megsértésével járó büntetésre:

„Szüleim hallgatóztak az ajtóba és jöttek be, ütötték a fejünket, hogy „magyarul beszéljetek lányok!" A szülő mennyire figyel oda. A neveléstől függ. Az ember mennyire neveli bele a gyerekébe, hogy fontos az, hogy tudjon magyarul, hogy magyar társasághoz tartozzon, a népe történetét tudja". (WG1-8EF-9)

Ugyanakkor, több első- és második generációs adatközlő elmondása szerint a magyar családnyelv hosszú távú fenntartásához nem kellett semmiféle büntetéshez folyamodniuk, ui. a gyermekek számára ez jelentette a természetes helyzetet, és nem tettek kísérletet a „családi nyelvpolitika" megváltoztatására.

„A gyerekeim itt nőttek fel, mi otthon mindig magyarul beszéltünk és beszélünk most is, sőt meg sem próbáltak németül beszélni, de ők is ??? valahogy egy ellenállást tapasztaltam ??? szívesen választják ketté ők is. Hogy otthon magyar legyen a szó (...)."(WG1-8MF-10)

„Én énrólam tudom, hogy én ezt nem próbáltam meg, vagy legalábbis nem hiszem, hogy megpróbáltam volna. És a Zoliról sem emlékszem, hogy ezt megpróbálta. Szerintem azt, még azt senki sem kérdőjelezte meg, hogy otthon magyarul beszéljünk és az egyszerűen ??? és ha már egyszer nekem van gyerekem, akkor én is megpróbálok vele magyarul beszélni, mert akkor a rokonokkal hogy beszél különben magyarul?" (WG2-F-2)

A migrációs eredetű diaszpóra mindegyik hullámában találhatók olyan családok, akik e szerint a kommunikációs elrendezés szerint élik mindennapjaikat; a nyelvi viselkedés szempontjából erősen polarizált ötvenhatos kivándorlók közül különösen az önmagukat

politikai menekülteknek vallókat jellemzi ez a stratégia. Szintén nagyon elterjedt kommunikációs módozatnak találtam az 1980-as években Magyarországról kivándoroltak között is. Az általam vizsgált erdélyi családoknak pedig mindegyike ebbe a modellbe illeszthető. Ők a magyar családnyelv használatát a bécsi magyarok közösségén belül önmagukkal azonosítják; tipikusan és szinte kizárólag az erdélyiekre jellemző nyelvhasználatnak tekintik. Ezt támasztják alá a következő interjúrészletek.

„Az erdélyi családokban otthon csak magyarul beszélnek." (WG1-8EF-4)/ Az Erdélyi családokban Cs.R./ „(...) Jobban figyelnek arra, hogy az a gyerek tényleg tanuljon meg magyarul, mert a magyarországi magától értetődőnek veszi, mivel úgyis hétvégén megyünk haza. Bennük van, hogy amit tiltottak, annál jobban csinálja az ember. Egyetlen túlélésünk az volt, hogy magyarul beszélünk." (WG1-8EN-6)

Jóval ritkább a magyar mint családnyelv alkalmazása az őshonos kisebbség körében. Ez a múltban rendkívül elterjedt kommunikációs minta manapság az idősebb nagyszülői korosztály és középkorú gyermekeik családi kommunikációjára a legjellemzőbb. Azokban a családokban, ahol a gyermekek az 1960-as évek végén, illetve az 1970-es évek elejét követően születtek – a faluban kivételnek számító egy helyi családtól eltekintve – már nem találkozhatunk ezzel a modellel. A fiatalabb generáció közül az a néhány család alkalmazza ezt a kommunikációs mintát, akik Magyarországról, valamint Erdélyből érkeztek a közösségbe.

„Sajnos a szüleim már meghaltak, édesanyám még csak most két éve, de hogyha én a szüleimhoz elmentem, mi nem laktunk egy házba, de itt Alsóőrben is voltak szüleim, és én a szüleimhez elmentem, CSAK ??? akkor eszembe sem jött volna, hogy ott németül beszéltem. Mondom, nálam az az elképsz..., elképzel ??? Hogy mondják Unvorstellbar <Unvorstellbar =elképzelhetetlen>*? Hogy én a szüleimmel németül."* (...) *„Két öcsém van. Mind a kettő, mind a kettőnek van felesége, mind a kettő, mind a két feleség nem tud egy szót sem. És ő is beszélt pont úgy, hogyha jött, hazajött Alsóőrbe a szüleimhoz csak magyarul, vagy hogyha énhozzám jön, csak mi magyarul beszélünk, de odahaza ott egy szót se."* (A1956-F-8)

2. A magyar mint aszimmetrikus családnyelv

A második esetben a szülők szintén kisebbségi nyelven beszélnek egymással, és gyermekeiket is így szólítják meg, ám a gyermekek a szülőkkel való kommunikációjukban az államnyelvet választják. A gyermekek a nyelvválasztásukban megnyilvánuló *aszimmetria* miatt

– bár kiváló passzív nyelvismeretre tehetnek szert – többségében nem válnak aktív nyelvhasználókká, így a későbbiekben a kisebbségi anyanyelv továbbadójává sem (vö. De Houwer, 1999: 75).

Ez a szituáció többnyire a *magyar családnyelvi* elrendezésből alakul ki a gyermek iskolába kerülésének ideje táján. A többségi nyelvben egyre növekvő kompetenciával párhuzamosan a gyermek kísérletet tesz arra, hogy megváltoztassa a családban addig érvényben lévő kommunikációs normákat; áttér a többségi nyelvre, és ezt részesíti előnyben szüleivel való kommunikációjában is. Egyes családokban ez a stratégia – leginkább a szülők közbelépésének köszönhetően – csak átmenetileg funkcionál, és a gyermek visszatér az anyanyelv használatára (1. számú modell), míg más esetekben a helyzet állandósul. Az aszimmetrikus családnyelvi stratégia egyaránt kialakulhat fokozatosan vagy hirtelen.

Ez a nyelvcsere irányába mutató modell viszonylag elterjedt az ötvenhatos migránsok között, és kisebb arányban, de találkozhatunk vele az 1980-as évek második felében Magyarországról érkezett magyar családoknál is.

A magyar mint aszimmetrikus családnyelvi modell a szülők és gyermekek kommunikációjában viszonylag ritkán fordul elő az alsóőri kétnyelvű beszélőközösségben. Ez az elrendezés leginkább a nagyszülők/dédnagyszülők és unokák nyelvi viselkedésére jellemző (vö. Gal, 1979: 110).

„Aztán, amikor a kislány annyira volt, hogy kezdett beszélni, az nem is tudott magyarul beszélni. De akkor a mamám odament, a mama megértette, de a mama nem tudta neki mondani németül, aztán mindig akkor a mama mindig mondta neki, én nem értelek. Akkor mindig jött énhozzám, hogy hogyan mondja a nagymamának. (...) Én mindig magyarul, most is. Pedig ő igen szépen beszél magyarul, azért ő inkább németül beszél most is énvelem. Én is megértem, meg ő is megérti." (A1927-N-11)

3. Kevert családnyelv

Ebbe a kategóriába azok a családok sorolhatók, amelyekben a családtagok egymással minden viszonylatban mindkét nyelvet használják; a szülők egymás közötti kommunikációjuk során éppúgy keverik és váltogatják a nyelveket, mint a gyermekekkel való interakció során. A Bartha által *interakció-központú stratégiának* nevezett modellben általában a téma határozza meg az aktuális nyelvválasztást. „A téma szerinti választás stratégiája minden olyan kétnyelvű helyzetben természetes, amikor a beszélő az egyes nyelveket eltérő kontextusokban

sajátította el, így egy-egy adott fogalom mentális szótárbeli reprezentációja vagy csak az egyik nyelven létezik, vagy ha mindkettőn, másik nyelvi előhívása hosszabb időt venne igénybe" (2002: 126)

„Minden esetre a szüleimmel beszélek, az ??? nagyon sokszor előfordul, hogy elkezdünk magyarul beszélni, utána nem jut egy szó eszembe, akkor németül mondom, és akkor németül beszélgetünk tíz percig, és akkor megint egy magyar jön, és akkor megint magyarul. Tehát egy óra folyamán tizenötször változik a nyelv. Ez legtöbbször így volt, hogy ??? egy részt németül, egy részt magyarul beszélgettünk. (...) Szülők, ha egymással beszélnek, akkor is egyszer németül egyszer magyarul, de azt hiszem többször még magyarul. Jól tudnak, már akkor is perfekt tudtak. Ők nagyon jól beszélnek németül és nincs probléma vele, hogy magyarul vagy németül beszéljenek." (WG1-56MF-2)

Az általam vizsgált mintában két családnál találkoztam ezzel a nyelvhasználati stratégiával; egyik esetben a sváb származású szülők titokban már Magyarországon is németül beszéltek egymással, amit aztán 1956-os kivándorlásuk „legalizált". Ausztriába kerülve gyermekükkel azért kezdtek el németül beszélni, hogy mielőbb megtanulja a többségi nyelvet.[10] A másik esetben az 1980-as években feleségként Ausztriába kerülő fiatalasszony növekvő némettudásával párhuzamosan – az osztrák apa határozott kérésére – egyre nagyobb arányban használta a németet azóta már felnőtt gyermekével. Az egy évtizede bekövetkezett válás ellenére az egyedülálló édesanya azóta is kevert nyelvet beszél fiával.[11]

Úgy tűnik, a stratégia működőképességének feltétele, a szülők magas államnyelvi kompetenciáján kívül, a többségi nyelvhez fűződő pozitív attitűdök és az a meggyőződés, hogy a többségi nyelv megfelelő ismerete rendkívül fontos az egyén számára.

A bécsi mintával ellentétben ez a kommunikációs módozat viszonylag elterjedt a burgenlandi Alsóőrben. Az ötvenes korosztályhoz tartozó megkérdezettek és azok rokonai közül többen ezt a nyelvhasználati módozatot követik nukleáris családjukban, abban az esetben, ha

---

[10] *„Mert mi nem voltunk olyan magyar otthonokba, vagy ilyesmi, ahol, ahol voltak olyan (???), ahol csak magyarul beszéltek. Menekülttáborok. Ahol a magyarok együtt voltak, ott csak magyarul beszéltek. Édesapám azt mondta, nem, mi saját lakásunk van, és te menj a német iskolába és tanuld meg, mert az a jó. Mert, ha nem tudod a nyelvet, akkor ??? mert most is vannak ismerőseim, akik magyarok és még mindig nem tudnak németül. Ötvenhat óta."* (WG1-56MF-2)

[11] „Mamával elvileg inkább a magyart használtam. De van akkor is, amikor németül szoktunk néha beszélni, úgyhogy most most nem mondanám azt, hogy állandóan csak magyarul beszélünk, de de legfőképp. (...) Vagy amihez kedvünk van elvileg, mert tudjuk úgy is, hogy a hogy a mondat közben tudjuk a szavakat vagy a cserélni, hogy mi kell bele. Tudjuk úgy is beszélni, hogy egy fél mondat magyar egy fél mondat német. És megértjük egymást és anyámmal is úgy van. úgyhogy az se gond". (WG2-F-5)

az anyanyelvnek az átlagos beszélőnél fontosabb szerepet tulajdonítanak. A magyar nyelv jelenléte a középkorú és annál fiatalabb megkérdezettek családjaiban – a nagyszülőkkel folytatott kommunikáció kivételével – feltételezi a kisebbségi nyelvvel szembeni pozitív attitűdöt és a szülőknek a helyi közösséggel szembeni – többnyire a társadalmi munkának különböző formáiban is megnyilvánuló – elkötelezettségét. A felsőőri kétnyelvű gimnázium egykori tanulójának válasza arra a kérdésre, hogy milyen nyelvet használ a szülőkkel folytatott kommunikáció során, így hangzik: *„Kevert, egyszer magyarul, egyszer németül."* (A1985-F-1)

4. A magyar mint a házastársak nyelve

A negyedik elrendezésben a kisebbségi nyelv kizárólag a házastársak közötti kommunikációban használatos, minden más családi relációban kizárólag a többségi nyelv a norma. Ebből következően, erre a családmodellre hivatkozva a későbbiekben *a magyart mint a házastársak nyelvét* fogom használni. A nyelvi szocializációnak ez a típusa biztosan egygenerációs kisebbségi nyelvhasználatot eredményez, hiszen a gyermekek otthon nem sajátítják el szüleik anyanyelvét.

Ezzel a családi kommunikációs mintával kizárólag ötvenhatos családoknál találkoztam, akik így szerettek volna mielőbb „beilleszkedni" új osztrák környezetükbe, esetleg megkímélni gyermekeiket a kétnyelvűség negatív következményeitől. Ebben a modellben a szülők közötti kommunikációnak két válfaja ismeretes; az egyik esetben a házastársak a kisebbségi anyanyelvükön kommunikálnak egymással a gyermekek előtt, míg a másikban a gyermekek jelenlétében csak az államnyelvet használják, és „este, amikor már a gyerekek lefeküdtek, a hálószobában magyarul suttognak."

Tudomásom van több olyan esetről is, amikor a szülők hivatalos személyek (főképpen pedagógusok, esetleg menekültügyi hivatalnokok) tanácsára tértek át a kisebbségi nyelvről az államnyelvre, hogy gyermekeik számára megkönnyítsék a többségi nyelv megtanulását és későbbi iskolai, illetve munkahelyi előmenetelét (vö. Romaine, 1999: 61–73; Szépfalusi, 1992: 125). A nyelvvesztés – közösségi szinten pedig a nyelvcsere – irányába mutató tényező jelenlétére az ausztráliai bevándorlási politika kapcsán Kovács (2005: 75) is felhívja a figyelmet.

Alsóőrben a családi nyelvhasználatnak ez a módozata ismeretlen.

II.) A **vegyes házasságok** létrejöttének hátterében objektív és szubjektív tényezők egyaránt állhatnak; a közösség kis létszáma sok esetben nem teszi lehetővé az endogám házasságok létrejöttét, ugyanakkor az exogám kapcsolatok nagyarányú megnövekedése a közösség

értékrendszerében bekövetkező változást is jelezheti (vö. Gal, 1978). A vegyes házasságok során a családban használt nyelv(ek) kiválasztásában Siguan (1980) szerint a legmeghatározóbb faktor a házaspár lakóhelye; ui. hosszú távon a párok többsége ezt választja a kommunikáció közös nyelveként. A szerző további fontos tényezőnek tekinti, hogy (1) milyen a két nyelv egymáshoz viszonyított presztízse; (2) a beszélők milyen mértékben szolidárisak a kisebb presztízsű vagy a közösségben kevésbé használatos nyelvvel; illetve (3) miként alakulnak a közösségben a nemi szerepviszonyok. A szakirodalomban konszenzus mutatkozik abban a tekintetben is, hogy a családon belül a legmagasabb presztízsű nyelvnek van a legnagyobb esélye a túlélésre (Mougeon-Beniak, 1992: 296–97).

A nemzetközi és a magyar szakirodalom az etnikai exogámiát egyaránt mint a nyelvcsere egyik meghatározó faktorát tartja számon (pl. Fasold, 1984: 18; Appel & Muysken, 1987: 35; Clyne, 1981: 67, 105; Romaine, 1994: 54. Edwards, 1994: 10). A vegyes házasság és a gyermekekkel használt nyelv kérdésének tárgyalásakor ugyanakkor fontos, megválaszolásra váró kérdés, hogy melyik házastárs képviseli a többségi nyelvet. Az európai és angolszász kultúrkörben általában nagyobb az esély a kisebbségi nyelv átadására, ha annak hordozója az anya. Ugyanakkor ennek ellenkezőjére is találhatunk példát; Siguan (1980) szerint azonos feltételek esetén a nyelvátadásban az apa anyanyelve a döntő. Mirnics a szerb–magyar házasságokat vizsgálva szintén arra a következtetésre jutott, hogy „általában a gyermeket az anya is az apa nyelvén fogja tanítani és iskoláztatni, még akkor is, ha magyar nyelvi kultúrája és fogalomgazdagsága esetleg jóval nagyobb, mint a férjéé" (1994: 123–4).

A vegyes házasságok általam vizsgált eseteiben – amikor az egyik szülő anyanyelve a kisebbségi nyelv (magyar), a másiké a közösség domináns nyelve (német) – a családi kommunikációnak leggyakrabban az alábbi két elrendezésmódja[12] figyelhető meg a mintában:

5. szülő1 (magyar anyanyelvű)>gyermek: magyar
   szülő2 (német anyanyelvű)>gyermek: német

[12] Egy második generációs adatközlő családi szocializációs mintája nem illeszthető be teljes mértékig a fenti kategóriák egyikébe sem. A családi adottságok miatt a szituáció leginkább a 4. számú modellhez hasonlít, – az interjúpartner szülei különböző anyanyelvűek, mindketten a gyermek születése óta saját anyanyelvüket (anya: magyar, apa: svéd) beszélik a fiukkal és a szülők egymás között a környezet nyelvét (német) beszélik – azzal a különbséggel, hogy a szülők anyanyelvének egyike sem egyezik meg a környezet nyelvével. Adatközlőm a családi adottságoknak köszönhetően háromnyelvűként nőtt fel. A szakirodalom ezt az elrendezést a *két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül* esetének, illetve *az Elwert-féle család* kétnyelvű szocializációs modelljének nevezi.

gyermek > szülő1: magyar
„egy személy–egy nyelv" elve
gyermek > szülő2: német
szülők egymás között: német

6. szülő1 (magyar anyanyelvű)>gyermek: német
szülő2 (német anyanyelvű)>gyermek: német
gyermek>szülő1: német
a *német mint családnyelv*
gyermek>szülő2: német
szülők egymás között: német

5. Az „egy személy–egy nyelv" elve

Az 5. számú elrendezés megegyezik a szakirodalomban *Ronjat-féle család* néven ismert kétnyelvű szocializációs modellel, ahol a különböző anyanyelvű szülők mindegyike saját anyanyelvén kommunikál gyermekével születése óta. A családban a nyelvi szocializáció a *Grammont* formának[13] nevezett *egy személy–egy nyelv elve* (Romaine, 1995:183, Döpke, 1992) alapján folyik, amikor is a gyermek mindkét szülővel azok anyanyelvén kommunikál. Ebben a modellben az egyik szülő nyelve megegyezik a környezet nyelvével, amely egyben a szülők között használt közös nyelv is.

Általában tudatos tervezést és kölcsönös megállapodást feltételez ennek a stratégiának az alkalmazása, hiszen a többségi nyelvet beszélő osztrák szülő a legritkább esetben rendelkezik olyan magyar nyelvi kompetenciával, ami lehetővé tenné, hogy a családon belül ne jöjjenek létre ún. *„kommunikációs szigetek"* (Kim, 1993: 59), amelyek a német nyelvű családtagnak a kommunikációból való állandó kizárását eredményeznék. Komoly erőfeszítéssel jár az *egy személy–egy nyelv elv*ének megvalósítása annak a második generációs (ötvenhatos szülők gyermeke) adatközlőmnek is, aki négy gyermekét így próbálja/próbálta meg kétnyelvűen felnevelni. A magyarul nem beszélő férj ugyanis igényli, hogy a jelenlétében elhangzottakat a feleség a megnyilatkozást követően azonnal németre fordítsa.

Bár mindegyik migrációs hullámhoz tartozó családban (erdélyiek kivételével) van példa a Grammont-formula alkalmazására, a stratégia az 1980-as évek második felében (és még később) Magyarország-

[13] Ez az elrendezés Jules Ronjatnak egy Grammont nevű nyelvész barátjáról kapta a nevét, akinek tanácsára Louis fiuk francia–német kétnyelvűvé válása során a szülők következetesen alkalmazták az egy szülő–egy nyelv elvét; miszerint az apa és rokonsága a gyermekkel csak franciául, az anya pedig kizárólag németül beszélt.

ról kivándorolt személyekre a legjellemzőbb. Adatközlőim véleménye szerint csak abban az esetben lehet ezzel a kommunikációs formával találkozni, ha a szülők közül az anya beszéli a kisebbségi nyelvet. Bár sem az interjúalanyok között, sem pedig kiterjedt ismeretségi körükben nem sikerült olyan vegyes házasságot találni, amelyben az apa kisebbségi anyanyelve a családon belül átadásra került volna, az anya kisebbségi anyanyelve sem garantálja a magyar nyelv továbbadását a következő generációnak. A bécsi mintában szereplő négy vegyes házasságban élő feleség közül mindössze egy másodgenerációs édesanya használja a német mellett a magyart is a gyermekeivel történő kommunikációban.

Az alsóőri őshonos lakosság vegyes házasságot kötött tagjai esetében nincsen olyan család, amely az egy személy–egy nyelvét alkalmazná gyermekei nyelvi nevelése során, függetlenül attól, hogy az apa vagy az anya képviseli-e a kisebbségi nyelvet. (Ugyanezt a megfigyelést tette 1973-ban Gal (1979: 107) felsőőri terepmunkája során.)

6. A német mint családnyelv

Az utolsó modell (6. számú) esetében a szülő–gyermek, gyermek–szülő, valamint a szülő–szülő nyelvválasztásának viszonylatában egyaránt csak a többségi nyelv használatos. Ez a családi kommunikációs típus nem is tekinthető kétnyelvű nevelési formának, hiszen a gyermek nem kerül kapcsolatba a kisebbségi nyelvvel. Ez az elrendezés a kisebbségi nyelv egygenerációs nyelvvé válását eredményezi, és elterjedése a legrövidebb úton közösségi nyelvcseréhez vezet.

Bartha – a már hivatkozott New Brunswick-i kutatása során – azt a kommunikációs stratégiát, amikor a szülők kizárólag a többségi nyelven beszélnek gyermekeikkel, *integratív stratégiának* nevezte el. A szerző megfigyelései szerint az angol nyelv választása „összefügg a szülők saját nyelvtanulási előtörténetével, sokszor nehézségével. [...] olyan szülők alkalmazzák, akik többsége nagyon jól, de mások számára is jól érzékelhető akcentussal beszél angolul" (2002: 126).

A német mint családnyelv kizárólagos használata kétségtelenül az ötvenhatban érkezett, a többségi társadalomból házastársat választó személyek esetében a legelterjedtebb,[14] de nem ismeretlen az 1980-as évek magyarországi migránsainak esetében sem. Gyakori előfordulása miatt adatközlőim a vegyes házasságot egyöntetűen a német csa-

[14] Hasonló megállapítást tesz Kontra is, amikor kijelenti, hogy „az ötvenhatosok gyerekei annyira sem tanultak meg magyarul, mint az öregamerikások gyerekei – itt nem a nyelvtudás szintéjére, hanem egy adott csoport magyarul megtanuló hányadára kell gondolni" (1990: 25).

ládnyelvnek a 6. számú modellben leírtak szerinti használatával azonosítják.

„Az 56-os második generáció egyáltalán nem is beszél magyarul. Apuka tevékeny, de a gyerekek nem beszélnek. Vegyes házasság, nem volt odafigyelés." (WG1-8EF-7)

Alsóőrben jelenleg a német családnyelv jelenti a vegyes házasságra adott „nyelvi választ": Az exogám házasság nyelvi hatása után érdeklődve a tipikus felelet így hangzik: *„A vegyes házasságban már csak németül"* (A1985-F-1) A középkorú és annál fiatalabb magyar anyanyelvű szülők – anyák és apák egyaránt – gyermekeikkel is a többségi nyelvet használják az exogám házasságokban.

(...) „kezdődtek a vegyes házaspárok is. A vegyes házaspárnál én előttemi generációnál lehet mondani, hogy azok megtanultak még magyarul, ha törötten is beszélte, megérteni biztos megértette legtöbbje, persze biztos volt egy-kettő, aki nem. Legtöbbje az megtanult és a ??? mennél fiatalabbak lettek, annál kevesebben tanulták meg a magyar nyelvet. Inkább az itteni család átvette a német a németet. (...) Vagy a most nem kell a fiatalasszony, vagy a fiatalember, akár az egyike német, az ö könnyen ööö, hogy mondják? Magának könnyen csinálta, és nem hajlandó volt, vagy nem hajlandó megtanulni azt a nyelvet, [a magyart] *amit a házastársa tud."* (A1961-F-6)

„A fiataloknál most már nagyon nehéz, mert majd minden második házaspárnak vagy német a férje, vagy német felesége van, na most akkor már a gyerekek is." (A1927-N-12)

A legidősebb nagyszülői generáció (80 éves kor körüliek) fiatalsága idején a többségi nyelvű házastársnak nemcsak magyarul kellett megtanulnia, de a nyelvet – a magyar anyanyelvű anyóssal, illetve apóssal egy háztartásban élve – házastársa szülein és annak rokonain kívül saját gyermekeivel is használnia kellett. Olyan esetekről is tudomásom van, ahol a faluban élő német anyanyelvű édesanya a mai napig főként magyarul beszél immár középkorú gyermekeivel:

„Én édesanyámmal is magyarú beszélek főleg, mert hát mondom mindent megért, meg hát beszélni is tud. Német ajkú, de már itt él, majdnem 50 évig. És hát már alsóőrinek látom, vagy úgy." (A1961-F-5)

Ugyanakkor már a 19. század elején is kisebb elvárást támasztottak a magyar nyelv családon belüli kizárólagos használatával kapcsolatban az újonnan érkezett német nyelvű családtaggal szemben, amennyiben alsóőri új családjában jövendőbelijének egyik szülője maga is vegyes házasságból származott. Ebben az esetben a fiatalasszony férje szüleivel és saját gyermekeivel a magyar mellett a németet is használ(hat)ta.

A szülői stratégiák szerepe a gyermeki kétnyelvűségben

A fenti hat modell keretében alkalmazott kommunikációs stratégiák különböző mértékben járulnak hozzá a gyermeki kétnyelvűség kialakulásához és fenntartásához, azon keresztül pedig a közösségi kétnyelvűség stabilitásához. A nyelvi input mennyisége és intenzitása szempontjából a két szélsőséget az első, illetve az utolsó elrendezés képviseli. Legjobb eredménnyel *a magyar mint családnyelv* (1. modell) esetében számolhatunk; ez a stratégia a leghatékonyabb a nyelvcserével szemben. L1 elsajátítására L2 környezetben a *német mint családnyelv* választása esetén (6. modell) egyáltalán nincs lehetőség. A kétnyelvűség vegyes házasságban is sikeresen kialakítható, és szintén hozzájárulhat a közösségi kétnyelvűség fenntartásához, amennyiben a szülők közül a kisebbségi anyanyelvvel rendelkező saját nyelvét használja gyermekével, és azok is így beszélnek hozzá (vö. De Houwer, 1999). Azokban a családokban viszont, ahol a kommunikáció során kizárólag a szülők használják aktívan a kisebbségi anyanyelvet akár gyermekeikkel (2. modell), akár egymás között (3. modell), a gyermek legfeljebb passzív kétnyelvűvé válhat (a 3. modell esetében csak akkor, ha legalább „fültanúja" lehet szülei magyar nyelvű beszélgetéseinek).

Kétnyelvű környezetben a szülők által alkalmazott nyelvválasztási stratégiák nemcsak a gyermekek kétnyelvű nyelvi készségeire, de azok családon kívüli nyelvi gyakorlatára is hatással vannak. Azok a migráns adatközlőim, akik kisgyermekként kerültek Ausztriába, vagy már ott születtek, és családjukban a magyar családi nyelvként funkcionált, a különböző nyelvhasználati színtereken sokkal gyakrabban választották a magyar nyelvet, mint az egyéb nyelvi stratégiát alkalmazó családokban felnőtt interjúpartnereim. Hasonló következtetésre jutott Bartha (2002: 128) is az általa vizsgált amerikai–magyar közösségben; míg az *autoritatív* nyelvi stratégia keretében nevelkedett gyermekek az amerikai magyar élettel kapcsolatos nyelvhasználati színterek mindegyikén (helyi közösségi rendezvények, cserkészet, egyházi összejövetelek stb.) a magyar nyelvet választották, az *integráló modell* szerint felnőttek ugyanezeken a színtereken a többségi nyelvet preferálták.

A testvérek egymás közötti kommunikációja

Megfigyeléseim és az interjúk tanúsága szerint, a testvérek akkor használják legnagyobb valószínűséggel L1-et egymás közötti interakcióik során, amikor otthon a *magyar mint családnyelv funkcionál;* a szülők nemcsak egymással és gyermekeikkel használják anyanyelvüket, hanem a gyermekek is ezt a nyelvet választják a szülőkkel való kommunikáció során. Amennyiben a szülők a többségi nyelven érint-

keznek egymással, illetve a gyermekek a szüleikkel is a domináns nyelvet használják – mint az a többi elrendezésben fennáll – rendkívül kicsi az esélye annak, hogy a testvérek a kisebbségi nyelvet fogják használni egymás között.

Ugyanakkor, a magyar családnyelv (1. számú modell) sem garantálja automatikusan az anyanyelv használatát a testvérek között. Gyakori eset, hogy a gyermekek a többségi nyelven növekvő nyelvi kompetenciájukkal párhuzamosan iskolás korba érve – még ha átmenetileg is, de – inkább a többségi nyelvet részesítik előnyben otthon is (Kim, 1993: 36). Ez fordulópontot jelenthet a családi nyelvválasztási szokásokban (vö. Bartha, 2002: 124–5); a gyermekek gyakran kísérletet tesznek arra, hogy megváltoztassák a családban addig érvényben lévő kommunikációs normákat; szüleikkel és testvéreikkel a továbbiakban az államnyelvet használják (2. modell: a *magyar mint aszimmetrikus családnyelv).*

Kielhöfer és Jonekeit megfigyelései szerint a kétnyelvű gyermekek „gyengébb"[15] nyelve különösen a 6. és 12. életév között szorul vissza látványosan, és ebben az időszakban a legnagyobb az esélye annak, hogy a gyermekek a kisebbségi nyelv használatát végképp feladják. A szülők jelentős része ilyenkor a gyermeki viselkedés (sok gyermek egyszerűen nem hajlandó megszólalni az adott nyelven) és az egyre dominánsabbá váló környezeti nyelv nyomásának engedve feladja addigi konzekvens nyelvi nevelési elveit (1998: 65–66). Ennek a gyakori jelenségnek köszönhetően a szerzőpáros szerint „a kétnyelvűség relatív birtoklásáról csak a pubertáskor után beszélhetünk. A gyengébb nyelvet „a nyelvelsajátításnak ennek a kritikus időszakán" át kell segíteni. Ebben az életkorban a gyermekek nemcsak nagyon könnyen tanulnak nyelveket, de ugyanolyan könnyen – akár véglegesen – el is felejtik." (ibid. 66)

Zelliger felső-ausztriai magyarok között végzett kutatása során szintén megállapította, hogy a gyermekek óvodai, iskolai közösségbe kerülve „egyre jobban 'rászoknak' a németre," (...) „és ez a továbbiakban az otthoni kommunikációra is átterjed. Ettől fogva legfeljebb a szülők jelenlétében, az ő kifejezett elvárásuk alapján beszélnek magyarul egymás között" (2001: 175). A jelenséget egyik interjúpartnerem szavaival illusztrálva:

---

[15] A szerzőpáros a kétnyelvű gyermekek domináns nyelvét „erős nyelvnek" (starke Sprache), a nem dominánsat „gyenge nyelvnek" (schwache Sprache) nevezi. A kétnyelvű egyént körülvevő társadalomban használt nyelvre a „környezeti nyelv" (Umgebungssprache) kifejezést használja.

„Minden gyerek megpróbálja, hogy egymás között németül beszéljen. Minden ismerősnél. A kérdés, a szülő hogy' áll ehhez a dologhoz. Megmagyarázni, megszerettetni." (G1-8EF-1)

Fontos szerepet játszik a gyermekek egymás közötti nyelvválasztásában nyelvi kompetenciájuk is, amelyben – a szülők által alkalmazott azonos kommunikációs stratégiák ellenére is – nagy különbségek lehetnek ugyanazon családon belül. A gyermekek születési sorrendje gyakran korrelál anyanyelvi kompetenciájukkal: a születési sorrendben hátul állók már kevésbé sajátítják el a kisebbségi nyelvet, mint idősebb testvéreik (Zelliger, 2001: 180). A fiatalabb testvérek nagyobb valószínűséggel használják a domináns nyelvet egymás között is (vö. Dorian, 1977). Szépfalusi ennek okát egyrészt az iskolaélmény döntő hatásában, másrészt a szülők növekvő közömbösségében látja (1992: 142). Ugyanakkor, a testvérek egymástól eltérő kapcsolati hálói, valamint az eltérő anyanyelvű (esetleg eltérő értékrendet képviselő) szülőkkel való azonosulás különböző mértéke is hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyik gyermek szívesebben és jobban beszél magyarul, mint testvére(i) (vö. Fodor, 2005).

Egyéb családtagok jelenlétének szerepe a gyermeki kétnyelvűség kialakításában és fenntartásában

Kétnyelvű környezetben a gyermekek első nyelvi kompetenciájára jelentős hatást gyakorol a kisebbségi nyelvben egynyelvű családtagok és rokonok huzamosabb jelenléte a családban (vö. Zelliger, 2001: 175). Dorian (1977) – a nagyszülők kiemelkedően fontos szerepe miatt – „nagymama jelenségnek" nevezi azt a helyzetet, amikor a szülei nyelvét otthon nem elsajátító gyermek a nagyszülőhöz vagy más rokonokhoz fűződő erős érzelmi kötődése hatására tanulja meg a kisebbségi nyelvet.

Az alsóőri gyermekek és fiatalok nyelvi fejlődésében – különösen több generáció együttélése esetén – mindig rendkívül fontos szerepet játszott a nagyszülők, esetleg dédnagyszülők jelenléte. Kiemelkedő jelentősége van ennek manapság, hiszen a legfiatalabb generáció legfeljebb a nagyszülői generáció tagjaival használja, vagy tőlük hallhatja a magyar nyelv alsóőri változatát. Bár egyre gyakoribb, hogy a nagyszülők németül is megszólítják unokáikat, valamint hogy a fiatalok kizárólag az államnyelvet választják az „öregszüleikkel" folytatott kommunikáció során, a gyermekek nekik köszönhetően legalább receptív magyar nyelvtudásra szert tehetnek. (A magyar nyelv jelenlétét továbbá az is biztosítja, hogy a nagyszülők a gyerme-

kek szüleivel többnyire a vegyes nyelvet használják, így legalább fültanúi lehetnek a kisebbségi nyelv használatának.)

„A dédnagyszüleim nem is beszéltek németül, velük úgy is csak magyarul tudtunk beszélni. És ezért valahogy így alakult, hogy meg is maradt. (...) Szüleimmel nem annyira, de a nagyszüleimmel szoktam azért még magyarul beszélni." (A1983-N-2)

„Szülőkkel kevert: egyszer magyarul, egyszer németül. És a nagyszülőkkel csak magyarul, mert azok nem tudnak. Tudnak németül, de nem jól, szóval.(...) Az egész család tud magyarul. Hogyha mindenki összejön, szóval karácsonykor, akkor úgy van, hogy a nagyszülőkkel magyarul beszélek, a másikakkal meg németül és így." (A1985-F-1)

Az ötvenhatban kivándoroltak esetében – a sokáig fennálló utazási tilalom miatt – a nagyszülők ilyen irányú szerepéről az unokák magyar nyelvelsajátításában nem beszélhetünk. Hasonló okok miatt nem valósulhatott meg eleinte az erdélyi nagyszülők kiutaztatása sem, amit később anyagi okok is gátoltak. Az 1980-as években Magyarországról kivándoroltak közül viszont többen is beszámoltak arról, hogy magyar nyelvtudásukat nagyszüleiknek köszönhetik, akik évente akár több hónapot is eltöltöttek az osztrák fővárosban.

A családi kommunikáció különböző modelljeinek megítélése a közösségen belül

A fent ismertetett családi kommunikációs modellek közül a bécsi kétnyelvű magyar közösségben annak a legnagyobb a presztízsértéke, amely leginkább hozzájárul a családtagoknak, különösen pedig a gyermek(ek)nek a magas szintű magyarnyelv-tudásához. Magyar anyanyelvű szülők esetében a magyar családnyelv kizárólagos használata, vegyes házasságnál pedig az egy személy–egy nyelv elve az a stratégia, amely ennek az elvárásnak eleget tesz.

A csoportnormától való eltérés esetén a fővárosban gyakran megfigyelhető volt, hogy az adatközlő szülők a kutatóval szemben különböző hárítási stratégiákat alkalmaztak: néhányan már az interjúra sem vállalkoztak (vagy már a megkereséskor visszautasították, vagy a megbeszélt időpont előtt lemondták a találkozót), mások tabuként kezelték a gyermekeik magyar nyelvtudására, illetve a családi kommunikáció különböző irányaira vonatkozó kérdéseket, ismét mások pedig hosszú magyarázatokba kezdtek a kisebbségi nyelv családi elsajátításának problémáival és akadályaival kapcsolatban, esetleg igyekeztek az ilyen jellegű kérdéseket „rövidre zárni."

Az anyanyelv átadásáról szólva – függetlenül az adott család „sikerére" vagy „kudarcára" – a szülők hangsúlyozták, hogy a két-

nyelvűség kialakítása, különösen pedig megőrzése nagy erőfeszítéseket igényel (vö. Hoffmann, 1991: 45). A kétnyelvűvé válás – a laikus véleményekkel ellentétben – nem egy magától értetődő folyamat, hanem szorgalmat, erőpróbát, akaraterőt és türelmet igénylő feladat. (Kim, 1993: 247; Lloyd, 1999: 5) A siker zálogának interjúpartnereim az „egyszerre csak egy nyelven beszélni" maximáját (ez megfelel a két legnagyobb presztízsértékű modell stratégiájának), valamint a szülői nyelvhasználat következetességét tekintették[16] (Kim, 1993: 251).

De Houwer (1999: 83–5) szerint a kétnyelvűség különböző aspektusaival kapcsolatos szülői elképzelések nagyban meghatározzák a kétnyelvű nevelés folyamatát és végeredményét. Az általa felsorolt faktorok közül a bécsi magyar minta szempontjából különös jelentőségű a szülőnek az a meggyőződése, hogy befolyásolni képes gyermeke nyelvi viselkedését („impact belief", p.83). Amennyiben ez a meggyőződés nagyon szilárd („strong impact belief"), a szülő úgy gondolja, hogy tudatos és következetes nyelvi viselkedésével egyrészt mintául szolgál gyermekének, másrészt büntetéssel vagy jutalmazással előmozdíthatja a gyermektől elvárt nyelvi viselkedés kialakulását. De Houwer hangsúlyozza, hogy a kisgyermekkori aktív kétnyelvűség kialakulásához – több egyéb tényező jelenléte mellett – nélkülözhetetlen ennek a hatás-meggyőződésnek valamilyen fokú jelenléte.

A kisebbségi nyelvet gyermekeiknek átadó szülők ennek a meggyőződésüknek a következő módon adtak hangot. A megnyilatkozások kulcsszavai az „odafigyelés" és a „tudatosság":

***„Legkisebb sejt a család. Tudatosan megőrizni, odafigyelni. Kicsit oda kell rá figyelni."* (WG1-8EF-7)**

A családi kommunikációs stratégiák kialakításában, illetve azok megindoklásában alapvető különbségek figyelhetők meg a migrációs eredetű diaszpóra különböző hullámainál. A magyar családnyelv kizárólagos használata magától értetődő *természetesség* és *morális kötelezettség* az ötvenhatosok csoportjában az erős magyar identitású – egy a nyolcvanas évek óta Ausztriában élő tanárnő kifejezésével élve „keményvonalas" – családok, és az Erdélyből származó családok mindegyike számára. Számukra – Szépfalusi szavaival élve – „az anyanyelv használata hitvallástétel lehet" (1992: 123).

A vegyes házasságban élők többsége *kompromisszum*ként, esetenként önfeladásként értékeli a kialakult kommunikációs helyzetet; a

[16] A szülők több ízben hangot adtak csalódottságuknak, hogy minden következetességük ellenére gyermeküket nem sikerült balansz-kétnyelvűvé nevelni (Fries, 1998: 136–7; 140).

gyermekek nem kielégítő, esetleg egyáltalán nem létező magyar nyelvtudását a házastárs hozzáállásával, a kellő tudatosság hiányával (Piller, 2002: 253), illetve a rendelkezésre álló idő szűkösségével magyarázza.

Az 1980-as években Magyarországról érkezettek körében találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a szülők egy „családi nyelvpolitika" keretében *megtervezték* gyermekeik nyelvi jövőjét (vö. „private language planning" Piller, 2002: 246, illetve „planned affair", „planned bilingualism in the family" Grosjean, 1982: 169, 173), és kialakítandó kétnyelvűségüket a gyermek jövőjébe történő befektetésként értékelték. Emellett a magyar nyelv gyermekeknek történő továbbadását – magyar anyanyelvű szülők esetén – természetes nyelvi viselkedésnek tartották.

A burgenlandi Alsóőrben nemcsak a családban alkalmazott kommunikációs minták térnek el nagyban a bécsi diaszpóra egyes csoportjaiban használtaktól, hanem természetesen a szülőknek és a nagyszülőknek a gyermekek nyelvi nevelésével kapcsolatos elképzelései is különböznek a két vizsgálati színhelyen. Alapvető különbség, hogy a kétnyelvűség kialakításával kapcsolatban Alsóőrben semmilyen morális elvárást nem fogalmaznak meg sem a szülővel/nevelővel, sem pedig a gyermekekkel szemben. A nyelvi nevelés eszköztárából pedig hiányzik az autoritatív nyelvi stratégia.

Bár a magyar nyelv – különösen pedig a Magyarországon használt állami változat – egyre növekvő hasznosságát és szépségét adatközlőim közül többen is hangsúlyozták, elsődleges fontosságúnak a német nyelv megfelelő elsajátítását tekintik.[17] A középkorú generáció fő törekvése gyermekei nevelésekor arra irányult, hogy az államnyelvi kompetencia hiánya ne vezethessen gyermeke(i) iskolai kudarcához, valamint ne állhasson későbbi társadalmi-gazdasági mobilitása útjában (vö. Dixon, 1991: 242; Williamson, 1991: 76). A helyi iskola tanítóinak elmondása szerint a szülők manapság is időről időre hangot adnak annak az elvárásuknak, hogy a magyartanítás nem menjen a német „rovására". Jól tükrözi a faluban érvényben lévő nyelvi viselkedési normákat annak a helybéli fiatalasszonynak a beszámolója, aki Alsóőrben (őshonos lakosként) szinte egyedüliként a magyart használja két kis gyermekével (9, illetve 6 évesek):

„Meg akkor csodálkoznak, hogy a gyerekeinkkel magyarú beszélünk: "Mit? Magyarú is tudnak a gyerekek?" [Az adatközlő utánozza

[17] A középkorú, valamint annál idősebb adatközlők mindegyike megemlítette, hogy a helyi, kizárólag magyar nyelvű elemi oktatást követően átmeneti nehézségei támadtak a felsőbb osztályokban (más településen) egynyelvűvé váló tanítás során. A legidősebbek az alsóőri népiskola elvégzése után (1-2 évig) a szomszédos községek kizárólag német nyelvű iskoláiba jártak, hogy az államnyelvet is elsajátítsák.

a falubeliek csodálkozást kifejező intonációját.] Meg úgy evótam Zsófive mikor még kicsiny vót bevásárónyi, akkor még itt vót az az egy bót. Aztán alsóőrive találkoztam ott hát főleg. „Ja, magyarú?" Hát mondtam, mondtam ezek miért szólítanak meg? Hát hogyan beszének én különben evvel a gyerekkel? Mit beszéljek vele? Hogyan? Nem értem. Az öregek megszólítottak, ja, hogy olyan csodákozva, hogy „ja, magyarul beszész vele? Hát mondtam, mit kő azon csodálkoznyi, vagy mért olyan különös az? Nem úgy közvetlenül mondták meg, de lehetett látni rajtuk, hogy talán gondolják, hogy na, most ez a gyerek milyen tehetetlenül fog beszényi németül, nem?" (A1964-N-4)

A gyermekek nyelvi nevelésének eme fő szempontja a magyar nyelv családi szférából való fokozatos kiszorulásához vezetett. Mivel a német nyelv ismeretének már évtizedekkel ezelőtt is nagy presztízse volt az idősebb (mai nagyszülői) generáció körében, ők sem ítélték el gyermekeiknek az unokákkal szembeni nyelvi gyakorlatát. A nyelvhasználat – sok bécsi családdal szemben – az adatközlők szerint soha nem volt családi konfliktus kiváltója.

Ugyanakkor a magyar nyelvnek az elsődleges szocializációs színtérről történő fokozatos kiszorulását nagyban „támogatta" a tágabb társadalmi-gazdasági-politikai környezet, valamint a 20. század közepén uralkodó deficit-orientált kétnyelvűségi diskurzus jelenléte.

„Annyit megtanultak az unokák is magyarul, hogy megértették a nagyszülőket. Meg ahol nem értették meg, ott meg a nagyszülő is tudott annyit németül. Abból nem volt vita sehol Alsóőrbe." (A1957-N-7)

„Amikor a lányom járt iskolába, akkor már, akkor már kezdtek itt németül tanítanyi, mert akkor köteles volt a német tanulás. De hát, hogyan mondjam, olyan sokat mégse tudtak. De akkor azok már mindenhogyan jobban kezdtek németül beszélni, mert ünekik igen nagyon nehéz volt iskolába, nem? Hogy mentek Felsőőrbe, mind a lányom is ment Felsőőrbe, azután meg Grazba ment iskolába, hát üneki nehéz volt, nem? De hát ö ölég jó feje volt, hát tudta továbbítani, de hát mégis nehéz volt neki. Aztán hát így a gyerekeknek mind nehéz volt. Akkor, mikor az én lányom már férjhez ment, akkor azok a gyerekekkel németül kezdtek beszélni, hogy könnyebb legyen, nekik, mint ünekik volt. Akkor kezdődött ez, mikor a, az a generáció kezdte, hogy németül kezdtek el beszélni odahaza is. (...) Mi akkor láttuk, hogy az én lányomnak nehezebb volt, mint az unokánknak, mert az nem tudott németül. Hát akkor beláttuk aztat, hogy jobb, hogyha németül beszélnek, mint magyarul. Aztán azért nem volt itten vita." (A1927-N-11)

„Ez is jól beszél magyarul, csak ő nem beszél a gyerekekkel, hogy a gyerekeknek könnyebb legyen az iskola. Ja, hát vannak olyanok is, akik beszélnek magyart is a gyerekeikkel, de nagyon keves. Volt olyan,

hogy a gyereknek magának nem volt rá interessze < Interesse=érdeklődés >, hogy magyarul tanuljon." (A1931-F-10)

Összegzés

A kutatásban részt vevő nukleáris családok kétnyelvű kommunikációs elrendezéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szülők anyanyelve, a szülő–gyermek, illetve gyermek–szülő kommunikációja során választott nyelv(ek), valamint a házastársak egymással való kommunikációjának szokásos nyelve(i) alapján, az Ausztriában élő magyar közösségben különböző elrendezésekkel találkozhatunk. A fenti változók függvényében kialakított családtípusok nagyban eltérnek egymástól abban a tekintetben, hogy a kétnyelvű családi kommunikáció során milyen szerepet tölt be a kisebbségi nyelv, és így az egyes kommunikációs elrendezések mennyiben járulnak hozzá a nyelvmegtartás, illetve a nyelvcsere folyamatához a közösségen belül. Amint azt láttuk, az egyes típusok előfordulásának gyakoriságában nem elhanyagolható különbségek tapasztalhatók egyfelől a migrációs eredetű bécsi diaszpóra egyes vizsgálati csoportja („ötvenhatosok", „erdélyiek", a nyolcvanas évek magyarországi magyarjai), másfelől az őshonos alsóőri kisebbség között.

Kisebbségi helyzetben az ún. *magyar mint családnyelv* (azonos anyanyelvű szülők gyermekükkel és egymással is csak a saját anyanyelvükön kommunikálnak, és ezt a nyelvet használják a gyermekek is a szülőkkel folytatott interakcióikban) típusa kedvez leginkább a nyelvmegőrzésnek, hiszen a gyermekek aktív nyelvhasználókká válnak, és kompetenciájuk lehetőséget teremthet számukra a magyar nyelv későbbi használatára, esetleg továbbadására. Ennek a stratégiának az elterjedtsége azonban nagyban eltér a migrációs eredetű és az őshonos magyar kisebbség köreiben. A bécsi migrációs diaszpóra minden hullámában találhatók olyan családok, akik e szerint a kommunikációs elrendezés szerint élik mindennapjaikat; a nyelvi viselkedés szempontjából erősen polarizált ötvenhatos kivándorlók közül az önmagukat politikai menekülteknek vallókat, valamint az erdélyi migránsok egész csoportját, és a magyarországi kivándorlók jelentős részét ez a stratégia jellemzi. Ugyanakkor, ez a kommunikációs minta a burgenlandi Alsóőrben jelenleg csak az idősebb nagyszülői korosztály és középkorú gyermekeik családi kommunikációjára jellemző.

A kétnyelvűség – megfelelő feltételek mellett – vegyes házasságban is sikeresen kialakítható; a szakirodalomban *egy személy–egy nyelv elv*eként ismert elrendezés szintén hozzájárulhat a gyermekek magas szintű magyarnyelv-tudásához és a közösségi kétnyelvűség fenntartásához. Ez a kommunikációs stratégia Bécsben leginkább az 1980-as

évek második felében Magyarországról kivándorolt személyekre jellemző. A burgenlandi őshonos magyarság vegyes házasságot kötött tagjai esetében viszont nincsen olyan család, aki gyermekei nyelvi nevelése során ezt a módszert alkalmazná.

A nyelvi input mennyisége és intenzitása szempontjából a másik szélsőséget a *német mint családnyelv* elnevezésű modell képviseli, hiszen itt a nukleáris családon belül minden kommunikációs viszonylatban csak a többségi nyelv használatos. Ez az elrendezés a kisebbségi nyelv egygenerációssá válását eredményezi, közösségi szinten pedig nyelvcseréhez vezet. A német családnyelv kizárólagos használata az ötvenhatos menekültek vegyes házasságban élő tagjai között a legelterjedtebb, de nem ismeretlen az 1980-as évek magyarországi migránsainak körében sem. Alsóőrben pedig ez a kommunikációs gyakorlat jelenti a vegyes házasságra adott automatikus „nyelvi választ".

A két szélső pólus között átmenetet képeznek azok az elrendezések, amelyekben kizárólag a szülők használják aktívan a kisebbségi nyelvet, akár gyermekeikkel *(a magyar mint aszimmetrikus családnyelv)*, akár egymás között *(magyar mint a házastársak nyelve)*. Ilyenkor a gyermekek legfeljebb passzív kétnyelvűvé válhatnak. A nyelvcsere irányába mutató fenti modellek mindegyike viszonylag elterjedt az ötvenhatos migránsok egyik csoportjában. Az alsóőri adatközlők családjaiban – a *német mint családnyelv* modellen kívül – leginkább a *kevert családnyelv* elrendezéssel találkozhatunk, ahol a családtagok egymással minden viszonylatban – gyakran „keverve és váltogatva" – mindkét nyelvet használják.

A gyermeki kétnyelvűség kialakításában és fenntartásában a szülők és a gyermek(ek) által alkalmazott kommunikációs stratégián kívül fontos szerepe van a kétnyelvűség különböző aspektusaival kapcsolatos szülői elképzeléseknek (pl. hatásmeggyőződés) éppúgy, mint a testvér–testvér kommunikációnak, valamint az egyéb családtagok (többségében egynyelvű nagyszülők) huzamosabb jelenlétének. Ezen tényezők összessége, a családot körülvevő tágabb társadalmi-gazdasági-politikai kontextusba ágyazva, az aktuálisan uralkodó kétnyelvűségi diskurzussal karöltve együttesen határozza meg a kétnyelvű nevelés kimenetelét.

Irodalom

Appel, René – Muysken, Pieter (1987). *Language Contact and Bilingualism,* Edward Arnold, London.

Bartha Csilla (2002). Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra–Szarka Lász-

ló (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 111–136.

Bartha Csilla (1999). A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Borbély Anna (2002). A kisebbségi nyelv megőrzésének lehetőségei a magyarországi románoknál. In: Osváth Anna – Szarka László (szerk.): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat a 20. század végén. Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, VIII. Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 95–113.

Clyne, Michael (1982). *Multilingual Australia.* River Seine Publications, Melbourne.

Clyne, Michael (1981). *Deutsch als Muttersprache in Australien: Zur Ökologie einer Einwanderersprache,* Franz Steiner, Wiesbaden.

Dixon, R. M. W. (1991). The endangered languages of Australia, Indonesia and Oceania. In: Robins, Robert H. – Uhlenbeck, Eugenius M. (szerk.): *Endangered Languages,* Berg, Oxford. 229–256.

Davis, Lawrence M. (1983). *English Dialectology. An Introduction.* University of Alabama Press, Alabama.

De Houwer, Annick (1999). Environmental factors in early bilingual development: the role of parental beliefs and attitudes. In: Extra, Guus –Ludo Verhoeven (szerk.): *Bilingualism and Migration.* Mouton de Gruyter, Studies on Language Acquisition 14, Berlin – New York. 75–95.

Dorian, Nancy C. (1977). The problem of the semi-speaker in language death. International Journal of the Sociology of Language 12: 23–32.

Döpke, Susanne (1992). *One Parent, One Language: An Interactional Approach.* John Benjamins, Amsterdam.

Edwards, John (1994). *Multilingualism.* Penguin, London.

Egger, Kurt (1994). Sprachkontakt in Familie und Kindergarten in Südtirol. In: Holz, Werner – Pröll, Ulrike (szerk.): *Mit Sprachen leben – Praxis der Mehrsprachigkeit.* Verlag Drava, Klagenfurt/Celovec. 65–73.

Fasold, Ralph (1984). *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics.* (Language in Society 5) Oxford, Basic Blackwell.

Fodor Dóra (2005). Nyelvi attitűd, nyelvválasztás és nyelvcsere egy aranyosgyéresi kétnyelvű családban. *Kisebbségkutatás.* 14 évf./2. szám 253–263.

Fries, S (1998). *Different Phases: A Personal Case Study in Language Adjustment and Children's Bilingualism. International Journal of the Sociology of Language.* 133, 129–141.

Gal, Susan (1979). *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York–San Francisco–London, Academic Press.

Gal, Susan (1978). Peasant men can't get wives: language change and roles in a bilingual community. *Language in Society.* 7: 1–16

Harding, Edith – Riley, Philip (1986). *The Bilingual Family: A Handbook for Parents.* Cambridge University Press, Cambridge.

Heller, Monica (2000). Bilingualism and Identity in the Post-Modern World. *Estudios de Sociolinguistica,* 1 (2), 9–24.

Herczeg Petra (2006). *Die Sprache als Erbe – Aufwachsen in mehreren Sprachen.* Wieser Verlag, Klagenfurt-Celovec.

Hoffmann, Charlotte (1991). *An Introduction to Bilingualism.* Longman, London.

Imre Anna (2002). A család és az iskola szerepe a nemzetiségi nyelv megőrzésében. In: Osváth Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat a 20. század végén.* Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, VIII. Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 69–94.

Kovács Magdolna (2001). *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian.* Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press.

Kovács Magdolna (2005). Az ausztráliai magyarok nyelvvesztése: a kódváltás és nyelvváltás összefüggései. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról.* Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Kielhöfer, Bernd – Jonekeit, Sylvie (1998) [1983]. *Zweisprachige Kindererziehung,* Stauffenberg, Tübingen.

Kim, Yun-Bae (1993). Muttersprachenerziehung Koreanischer Kinder innerhalb der Familie in Deutschland – Pilotstudie über bilinguale Entwicklung zweier Kinder. Wie elterliches Sprachverhalten und pädagogische Maßnahmen drohendem Muttersprachverlust und den sich daraus entwickelnden Problemen vorbeugen können. *Europäische Hochschulschriften* (Reihe 11), Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main.

Kontra Miklós (1990). *Fejezetek a South Bendi Magyar Nyelvhasználatból*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

Llyod, L (1999). Missing Linguistic Genes? *The Bilingual Family Letter*, 16 (2) 5–6; 8

Milroy, Lesley (1989[1987]). *Observing and Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method*. Language in Society 12. Basil Blackwell, Oxford.

Milroy, Leslie (1980). *Language and social networks*. University Park Press, Baltimore.

Mirnics Károly (1994). A kétnyelvűség a vajdasági vegyes házasságokban. *Regio* 5/4: 116–27.

Mougeon, Raimond – Beniak, Edouard (1992) [1989]. Language Contraction and Linguistic Change: the case of Welland French. In: Dorian, Nancy C. (szerk.): *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. (2. kiad.) Cambridge University Press, Cambridge. 287–312.

Osztrák Statisztikai Hivatal honlapja: www.statistik.at

Piller, Ingrid (2002). *Bilingual Couples Talk – The discursive construction of hybridity*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Piller, Ingrid (2001). Identity Constructions in Multilingual Advertising. *Language in Society* 30 (2) 153–186.

Piller, Ingrid. *"I always wanted to marry a cowboy": Bilingual couples, language and desire*. 1–25.
Forrás: http://pages.unibas.ch/anglist/people/teachers/piller

Réger Zita (2002) [1990]. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. 2. kiadás, Soros Alapítvány – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Romaine, Suzanne (1999). Early bilingual development from elite to folk. In: Extra, Guus –Ludo Verhoeven (szerk.): *Bilingualism and Migration*. Mouton de Gruyter, Studies on Language Acquisition 14, Berlin – New York. 61–73.

Romaine, Suzanne (1995). *Bilingualism*. Blackwell (Language in Society) Oxford.

Romaine, Suzanne (1994). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press, Oxford.

Rottet, Kevin, J. (2001). *Language Shift in the Coastal Marshes of Louisiana*. Peter Lang, New York.

Siguan, Michael (1980). Changement de langue dans le couple et dans la famille. In: Nelde, Hans P. (szerk.): *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*, Franz Steiner, Wiesbaden. 283–85.

Szarka László (1999). *A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága*. Országos Kisebbségkutató Konferencia, Budapest, 1999. április 8–9. Előzetes szövegváltozat.

Szépfalusi István (1992. 2. bővített kiadás). *Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában*. Magvető Kiadó, Budapest.

Tosi, Arturo (1999). The notion of „community" in language maintenance. In: Extra, Guus –Ludo Verhoeven (szerk.): *Bilingualism and Migration*. Mouton de Gruyter, Studies on Language Acquisition 14, Berlin – New York.

Viola Márta Sarolta (2003). *Early bilingualism – My family. Case study*. Szemináriumi dolgozat (kézirat) Universität Wien.

Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

Williamson, Robert C. (1991). *Minority Languages and Bilingualism: Case studies in Maintenance and Shift*, Ablex, New Jersey, Norwood.

Zelliger Erzsébet (2001). Nyelvi és nyelvhasználati kérdések a felső-ausztriai magyar diaszpórában. *Magyar Nyelv*. 3: 171–183.

MŰHELY

Tátrai Patrik[1]

Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában

The geographical dimensions of the ethnic and religious identity in Slovakia

The present study aims to outline the strength of the ethnic and religious identity in the case of the ethnic minorities in Slovakia. Recently there are five bigger ethnic group in Slovakia with differences in the strength of their identity. With the comparison of census datas (mother tongue, nationality, denominationality) and the result of the elections, these differences can be well stood out. Unsurprisingly, the Slovaks have the strongest identity, the Hungarians and Czechs have also quite strong self-awareness on contrary the weak ethnic identity of the Rusyn-Ukrainian and Roma population. On the basis of the main statistical indicators, the regional aspects of the identity can be analyzed. In the hungarian-slovak, rusyn-slovak mixed area, it is possible to draw the ethnic border/ contactzone and to localize the multiidentical population. With this method, we can find the regions, where the unfavourable processes (assimilation, loss of the native language) cause deteriorating situation for the ethnic minorities.

Bevezetés, módszerek

A legutóbbi, 2001-es szlovák népszámlálás az első északi szomszédunknál, amelyben a községsoros anyanyelvi adatokat közzétették. Jelen tanulmány célja a településenkénti nemzetiségi, anyanyelvi, vallási és választási adatok alapján a szlovákiai nemzeti kisebbségek és felekezetek etnikai-vallási identitásának bemutatása.

A szlovákiai magyarokkal (is) foglalkozó, magyar szerzőktől megjelent identitáskutatások elsősorban szociológiai szemléletűek (pl. Gereben F. 1999, 2003, Csepeli Gy. et al. 2002, Csámpai O. 1994), de az összetett szemléletű művekben (pl. Szarka L. 2006) is háttérbe szorul a térbeliség szerepének hangsúlyozása. Így tehát e munka kísérlet a nemzeti-felekezeti önazonosságtudat földrajzi szemléletű megközelítésére, mérésére, ugyanakkor nem vizsgálja az identitástudat komponenseit.[2]

A nemzeti azonosságtudat fogalmára Pataki F. ad kiváló meghatározást: „A nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben." (Pataki

[1] MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Bp. Budaörsi út 45.

[2] Az említett statisztikai adatok (anyanyelv, nemzetiség, vallás, választási magatartás) nem tekinthetők az identitás összetevőinek, mindössze az önazonosság-tudat indikátorainak.

F. 1997. 177, idézi Gereben F. 1999. 56–57.)[3] Régiónkban a kisebbségi csoportok etnikai identitására az elmúlt 60 évben – és különösen 1989 óta – több új tényező hatott.[4] Ezek közül talán a legfontosabb az adott népcsoport gazdasági-társadalmi helyzete, hiszen az 1945–1948 közötti időszak, a szlovákiai magyarok és németek teljes jogfosztásának időszaka bizonyította, hogy létbizonytalanságban az etnikai identitás feladása volt a túlélés záloga. Meghatározók voltak még (és ma is azok) az urbanizációs folyamatok (falu–város, centrum–periféria különbségek), a közigazgatási viszonyok (gondoljunk a mečiari nyelvtörvényre!), valamint a média tudat- és nyelvformálása (Szarka L. 2006. 125–126). Utóbbi tényezővel, azaz a nyelvhasználattal el is érkeztünk a térbeliséghez, ugyanis „a tér és a nemzeti-etnikai identitás közti legfontosabb kapcsot természetesen a magyar nyelvhasználat jelenti" (Szarka L. 2006. 125), amivel alapvetően egyetérthetünk, de mint később látni fogjuk, vizsgált területünk egyes részein bizony jelentős különbségek vannak a nyelvhasználat és az identitás között.

Az etnikai identitás erősségének mérésére több módszer is kínálkozik, melyek közül a legfontosabbnak a népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatsorainak összehasonlítását ítéljük. E két mutatón kívül fontos szerepe van az etnikai-vallási törésvonalak összehasonlításának, illetve a kisebbségek választási magatartás-vizsgálatának. Jelen munka egyik fő célja, hogy az anyanyelvi, nemzetiségi és választási adatok egymáshoz való viszonyulása alapján lehatárolja azokat a régiókat, ahol a kisebbségi csoportok térvesztése a legerősebb.

Sajnálatos módon Szlovákia mai területére csak a 2001-es népszámlálás közli az anyanyelvi adatokat községsoros bontásban, így némi összehasonlítást csak az 1941-es magyar népszámlálás kínál a visszacsatolt déli területekre. Az 1941-es népszámlálás másik előnye, hogy közli a népesség nyelvismeretét, aminek alapján lehetőség nyílik megrajzolni a nyelvhatár(oka)t,[5] valamint a kétnyelvű, bizonytalan identitású népesség által lakott térségeket. Tanulmányunkban két fogalmat használunk a népcsoportok térbeli elkülönítésére: egyrészt a nyelvhatárt, mely tehát egy tágabb fogalom,[6] másrészt az etnikai ha-

[3] Ugyanakkor a nemzeti identitás képlékeny, nem állandó, egy életben akár többször is változhat (Gereben F. 1999. 56).

[4] Az egyén szintjén az identitás formálásában, kialakításában az elsődleges szerepe a családnak, az iskolának és az egyháznak van (Csámpai O. 1994. 97–101).

[5] Például a magyar vagy szlovák nyelvhatárt meghúzhatjuk az adott nyelvet beszélők 10 vagy 50%-os arányánál. Az így szemünk elé kerülő nyelvhatár általában egy sáv, egy zóna lesz. A módszer sajnos csak a 20. század közepéig alkalmas két népcsoport elkülönítésére, mert a század közepétől az iskoláztatás és a média teljesen átformálta a nyelvismeretet, a nyelvhasználatot (illetve nincs rendelkezésre álló nyelvismereti adatsor).

[6] Farkas Gy. a szomszédságelemzés módszerével mutatja ki a nyelvhatárt, mely „térbeli választóvonal, amelyen *túl* az adott nyelv szórványba szorul, elvétve használt,

tárt, mely az adott népcsoportok többségi területeit elhatároló térszerkezeti elem.

A 2001-es etnikai és vallási térszerkezet

A Szlovákiában megtartott legutóbbi, 2001-es népszámlálás szerint az országban hét számottevő nemzetiség él. Az államalkotó *szlovákok* a majd 5,4 millió főnyi összlakosság 85,8, illetve 83,9%-át képezik (nemzetiség, ill. anyanyelv szerint).[7] Az ország északnyugati és középső részén döntően hegy- és dombvidéki településterületük megszakítatlan, a keleti területeken a ruszin- és magyarlakta vidékek közt azonban jelentős cigány népesség bontja meg a szlováklakta térségek egységét *(1. ábra)*.

A *magyarok* (521 ezer fő, 9,7%, ill. 573 ezer fő, 10,7%) etnikai területe az ország déli, leginkább síkvidéki és dombsági részén az államhatár mentén három részre tagolódva[8] húzódik végig. Azonban 90% feletti magyarlakta településeket nagyobb számban már csak a Csallóközben, a Duna–Ipoly szegletében, Fülek és Torna között az államhatár mentén, valamint a Bodrogközben találhatunk. Magyar többségű településen (nemzetiség szerint 416, anyanyelv szerint 448) él a magyarok 76,9, ill. 77,6%-a.

A *romák* (90 ezer fő, 1,7%, ill. 99 ezer fő, 1,8%) tényleges száma a népszámlálásban rögzítettnél jóval magasabb (Kocsis et al. 2006. 58), becslések szerint mintegy 379 ezer (Vaňo, B. 2002), ami a négyszerese a cenzus szerinti 89–99 ezer főnek.[9] Nagyobb számban és arányban főleg az etnikailag-vallásilag leginkább kevert Kelet-Szlovákiában laknak,[10] a Liptóújvár–Breznóbánya–Gyetva–Korpona–Léva–Garam völgye vonaltól nyugatra és északnyugatra előfordulásuk szórványos. Cigány többségű településen (7, ill. 17 db) él a romák 4,8, ill. 11,7%-a.[11]

A *ruszinok* és az *ukránok* együttes létszáma lényeges eltéréseket mutat a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallás alapján (35 ezer fő,

---

rangjavesztett. Az adott nyelvet beszélő *közösségek* (nem egyének, családok) 'előfordulásának utolsó vonala'." (Farkas Gy. 2000. 113.)

[7] Szlovákia etnikai térszerkezetéről részletesebben ld. Kocsis et al. (2006).

[8] Pozsonytól Tótgyarmatig, Losonctól Nagyidáig és a Bodrog–Ung vonaltól délkeletre található e három egység.

[9] A becslést alátámasztja egy 2005-ös felmérés is. A felvétel Szlovákia 2881 településéből 1073 – döntően cigánylakta – helységre terjedt ki, és ezekben 281231 romát regisztrált (Závery... 2005). A felmérésből kimaradt, a cigányok számára szórványvidéknek tekinthető területekkel, valamint a szintén hiányzó nagyvárosokkal együtt számuk megközelítheti a 400 ezer főt.

[10] Kelet-Szlovákia részletes etnikai-vallási struktúrájának ismertetését ld. Ira, V. (1996).

[11] Ugyanakkor ha a 2005-ös felmérést vesszük alapul, akkor a vizsgált települések közül a cigányok '94-ben adják a helyi többséget (Závery... 2005), ahol 49238 roma él, becsült létszámuk 13%-a.

0,65%, ill. 63 ezer fő, 1,17%). Etnikai területük a nemzetiségi ismérv szerint az elmúlt 60 évben jelentősen összezsugorodott, korábbi területeikből mindössze a lengyel határ mentén (leginkább a Mezőlaborci járásban) tudtak összefüggő területeket megőrizni – leginkább kis létszámú, periferikus elhelyezkedésű, csökkenő lakosságú falvaiknak köszönhetően. Ugyanakkor az anyanyelvi térkép egy kompaktabb ruszin–ukrán etnikai területet ábrázol, mely a lengyel határ mentén fut végig az ukrán határtól egészen Bártfáig – jó pár szlovák és cigány többségű folttal tarkítva. Ruszin–ukrán többségű településen (41, ill. 130 db) él e népcsoport 13,2, ill. 39,5%-a.

Egységes etnikai területtel nem rendelkeznek, mégis számottevő az országban élő *csehek* száma (45 ezer fő, 0,83%,[12] ill. 48 ezer fő, 0,9%). Jelenlétük leginkább a nagyvárosokban, az ipari központokban és a cseh határ mentén érzékelhető. 4% feletti arányban mindössze 6 településen laknak, melyek közül kettő ruszin, négy magyar etnikai térben található (utóbbi négy telepes-) falu.

A szlovákiai *németek* száma a II. világháború alatt és után drasztikusan lecsökkent (5405 fő, 0,1%, ill. 6343 fő, 0,12%),[13] így mindössze pár településen színesítik az etnikai arculatot. A németek negyedét tömörítő Pozsonyon kívül Nyugat-Szlovákiában Németpróna és Körmöcbánya, Kelet-Szlovákiában pedig Mecenzéf környékén, valamint pár észak-szepességi faluban élnek nagyobb számban. Korábbi fontos szepességi központjaikból (Késmárk, Poprád) és azok környékéről szinte teljesen eltűntek.

1. ábra: Szlovákia anyanyelvi térképe 2001-ben (abszolút vagy relatív többség szerint)

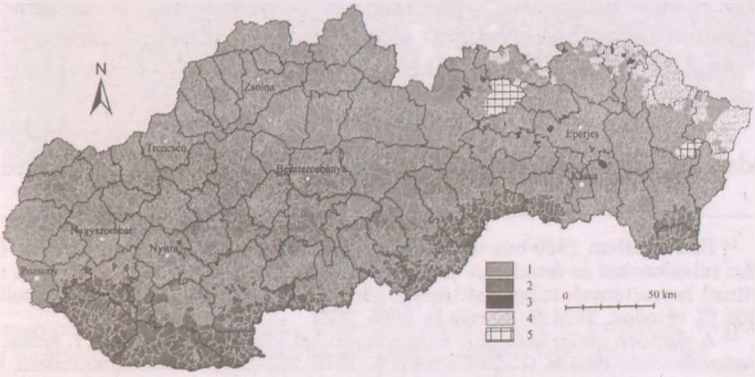

Jelmagyarázat: 1=szlovák; 2=magyar; 3=cigány; 4=ruszin, ukrán; 5=katonai terület

[12] A morva nemzetiségűekkel együtt 47 ezer fő, 0,87%.

[13] A Kárpáti Német Egyesület becslése szerint napjainkban a németek száma kb. 10 ezer fő (www.kdv.sk)

Szlovákia legnagyobb felekezete (ld. *2. ábra*) az ország lakosságának több mint 2/3-át tömörítő *római katolikusoké* (3,7 millió fő). Délnyugat- és Északnyugat-Szlovákiában (főleg Árvában és Zsolna környékén), valamint a Szepesség középső részén szinte kizárólagos szerepet játszanak, de a ruszinlakta vidékek kivételével részesedésük mindenütt jelentős. Római katolikus a szlovákok, a magyarok, a csehek és a németek többsége is.

Az *evangélikus* vallás (373 ezer fő, 6,9%) szerepe hasonlatos ahhoz, mint amilyen Magyarországon a reformátusoké, hiszen Szlovákiában az evangélikusok – pár gömöri település evangélikus magyarját leszámítva – szlovákok. Jelentős központjuk a Turóci- és Liptói-medence, a Miavai-dombság, Bán északi és Besztercebánya keleti előtere. Részben evangélikusok által lakott települések sora húzódik végig a Selmeci-hegység – Jávoros – Gömör–Szepesi-érchegység vonulatának déli oldalán Léva és Rozsnyó között, és egy hasonló – de észak–déli irányú – településláncolat található Bártfa és Gálszécs között az Eperjes–Tokaji-hegység keleti oldalán.

Az ország keleti részén élő *görög katolikusokat* (220 ezer fő, 4,1%) és *ortodoxokat* (50 ezer fő, 0,9%) érdemes együtt említeni, lévén 1950-től a rendszerváltásig egy felekezethez számították őket.[14] Magterületük nagyban megegyezik a ruszin–ukrán népességével, de a keleti rítusúak felekezeti tere jóval kiterjedtebb: az Eperjes-Tokaji hegységtől keletre a ruszinlakta területek és a magyar határ között is élnek.[15] Ezen sávban arányuk északról délre fokozatosan csökken, északon még mindenhol ők adják a helyi többséget, a Felső-Tisza síkságán azonban már csak átlagosan 10-25% a részesedésük. A görög katolikusok és ortodoxok az Eperjes-Tokaji hegységtől nyugatra, a ruszin etnikai területen kívül szigetszerűen jelennek meg, döntően hegyvidéki falvakban. Nyugati elterjedésük határa az Alacsony-Tátra.[16] Az ortodoxok a legnagyobb arányban az ukrán–lengyel hármas határnál, illetve a Vízközi járás északi részén élnek.

A mintegy 110 ezer főnyi (2%) *református* lakosság döntő hányada magyar nemzetiségű, így nem meglepő, hogy a reformátusok

---

[14] Szlovákiában 1950-ben tiltották be a görög katolikus egyházat, híveiket és az egyházi tulajdonokat az ortodoxok kebelezték be (Kocsis K. 2005. 297). 1950 előtt a keleti rítusú keresztények túlnyomó tömege görög katolikus volt (1950: görög katolikus: 225.495 fő, ortodox: 7975 fő; Kocsis K. 2005. 288).

[15] A döntően görög katolikus ruszinok etnikai magterülete már a 17. század óta népesség-kibocsátó terület (Paládi-Kovács A. 1973. 331–332). Ennek köszönhető, hogy ma szinte egész Kelet-Szlovákiában jelen van a görög katolikus (és az ortodox) vallás.

[16] A Felső-Garam völgyében található Királyhegyalja és Garamfő, valamint a tőlük északkeletre levő Vernár a legnyugatibb görög katolikus települések. Ruszin lakosság népesítette be őket a 15–16. században, akik már a 18. század elején elszlovákosodtak (Paládi-Kovács A. 1973. 331).

Dél-Szlovákiában élnek. Elsősorban az Alsó-Csallóközben, Komárom és Párkány között néhány településen, Gömörben főleg az Aggteleki-karszt területén, illetve a Felső-Tisza-síkságon adják a helyi népesség többségét. Jelentős kisebbséget alkotnak a Garam mentén a Lévai járásban, ahol az 1945–1948 közötti lakosságcsere és a deportálások következtében a református lakosság helyére római katolikusok kerültek[17] (Kocsis K. 2005. 295).

A *felekezeten kívüli* (700 ezer fő) és *ismeretlen* vallású (160 ezer) lakosság ma már az össznépesség 16%-át adja. Legnagyobb számban és arányban a nagyvárosokban és környékükön, valamint a fontos ipari telephelyeken, bányásztelepüléseken találhatók. Helyi többséget is leginkább a bányászati-nehézipari régiókban alkotnak (pl. Gömör–Szepesi-érchegység: Nyustya és Dobsina között). Térbeli elterjedésük – a magyarországi helyzethez hasonlóan – nagyban megfeleltethető a protestánsok (elsősorban evangélikusok) felekezeti területével. A legkevésbé szekularizálódott vidéket Kassától keletre találhatjuk, ebben a régióban a nem vallásosak aránya csak a városokban éri el a 10%-ot.

2. ábra: Szlovákia vallási térképe 2001-ben (abszolút vagy relatív többség szerint)

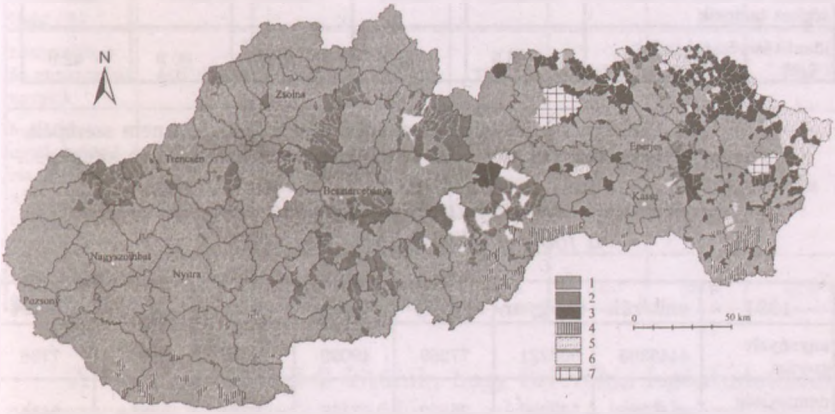

Jelmagyarázat: 1=római katolikus; 2=evangélikus; 3=görög katolikus; 4=református; 5=ortodox; 6=felekezet nélküli, ismeretlen vallású; 7=katonai terület

[17] 1941 és 1950 között a reformátusok száma Szlovákiában 147 ezerről 112 ezerre csökkent (Kocsis K. 2005). A II. világháború utáni lakosságcserék, kitelepítések hasonló módon – bár kisebb mértékben – csökkentették a görög katolikusok (ukrán–szlovák népességcsere), valamint az evangélikusok (szepességi németek kitelepítése) lélekszámát.

Az etnikai identitás a nemzetiségi és az anyanyelvi statisztikák tükrében

A 2001-es szlovák népszámlálás szerint az országban 218 ezer embernek eltér az anyanyelve és a nemzetisége (1970: 142 ezer, 1991: 161 ezer fő). Ez a különbség a főbb szlovákiai kisebbségek mindegyike esetében anyanyelvi többletet takar *(1., 2., 3. táblázat)*. Ennek egyik forrása az a kettős identitású, kétnyelvű népesség, mely nemzetiség szerint általában az államalkotó nemzetet gyarapítja. Az eltérés másik oka az lehet, hogy a kisebbségek így fejezik ki az államhoz való hűségüket[18] (vö. Gyurgyík L. 2006. 19–24).

1. táblázat: Anyanyelv és nemzetiség különbözete a főbb etnikumoknál 1970-ben

1970	szlovák	magyar	ukrán*	cseh	német
anyanyelv szerint	3763292	600249	58823	47406	9831
nemzetiség szerint	3878904	552006	38960	47402	4760
anyanyelv/nemzetiség (%)	97.0	108.7	151.0	100.0	206.5
nemzetisége és anyanyelve egyezik	3753519	544654	37014	42391	4319
legalább az egyik kategória szerint az adott nemzetiséghez tartozik	3888677	607601	60769	52417	10272
identitáserősségi index (%)**	96.5	89.6	60.9	80.9	42.0

* az 1950–1980 közötti népszámlálásoknál a ruszin kategória nem szerepelt
** identitáserősségi index = a 4. és 5. sor hányadosa százalékban kifejezve

2. táblázat: Anyanyelv és nemzetiség különbözete a főbb etnikumoknál 1991-ben

1991	szlovák	magyar	cigány*	ruszin	ukrán	cseh	német
anyanyelv szerint	4445303	608221	77269	49099	9480	56487	7738
nemzetiség szerint	4519328	567296	75802	17197	13281	52884	5414
anyanyelv/nemzetiség (%)	98.4	107.2	101.9	285.5	71.4	106.8	142.9

[18] Ehhez a csoporthoz számíthatjuk azokat, akik a múlt keserű tapasztalatai (magyarok, németek jogfosztása 1945–1948) vagy az etnikai diszkrimináció miatt (romák), nem akarják, nem merik magukat kisebbséginek vallani.

1991	szlovák	magyar	cigány*	ruszin	ukrán	cseh	német
nemzetisége és anyanyelve egyezik	4409913	556447	55675	16269	6810	45630	4188
legalább az egyik kategória szerint az adott nemzetiséghez tartozik	4554718	619070	97396	50027	15951	63741	8964
identitáser?ss égi index (%)*	96.8	89.9	57.2	32.5	42.7	71.6	46.7

* a cigány kategória 1945 után először az 1991-es népszámlálásnál jelent meg

3. táblázat: Anyanyelv és nemzetiség különbözete a főbb etnikumoknál 2001-ben

2001	szlovák	magyar	cigány	ruszin	ukrán	cseh	német
anyanyelv szerint	4512132	572921	99448	54907	7879	48198	6343
nemzetiség szerint	4614762	520527	89920	24201	10814	44620	5405
anyanyelv/nemzetiség (%)	97.8	110.1	110.6	226.9	72.9	108.0	117.4
nemzetisége és anyanyelve egyezik	4466683	507220	59174	22751	6340	36651	3625
legalább az egyik kategória szerint az adott nemzetiséghez tartozik	4660388	586237	130194	56357	12353	56170	8123
identitáser?ss égi index (%)	95.8	86.5	45.5	40.4	51.3	65.3	44.6

A fenti táblázatokból kitűnik, hogy Szlovákia legöntudatosabb népcsoportja – nem meglepő módon – a szlovák. A kisebbségek közül a legnagyobb lélekszámú, legjobban szervezett, csak a 20. század eleje óta kisebbségi sorban élő magyarok etnikai identitása – az 1945 utáni jogfosztások és megaláztatások ellenére – a legerősebb (ld. még Zeľová, A. 1991). Ebben az is közrejátszik, hogy a szlovákiai magyarság önképe döntően pozitív, nagyobb részük pozitívan éli meg magyarságát (vö. Gereben F. 1999). Az 1970–1991 közötti időszakban – ha csekély mértékben is, de – mind az anyanyelv–nemzetiség hányados, mind

az identitáserősségi index, mind a lélekszám a magyarok számára kedvezően változott. Ezzel szemben az 1991-es csúcspont után a korábbi jótékony folyamatok megszakadtak, a tendencia negatív irányt mutat.

A vizsgált területre a csehszlovák időszak alatt érkezett csehek identitáserőssége a magyarok és a többi őshonos kisebbség közé esik. Fő oka, hogy csak 1993 óta nem számítanak államalkotó nemzetnek. Presztízsük a legmagasabb a kisebbségek közül, társadalmi távolságuk a szlovákokhoz a legközelebbi (Csepeli Gy. et al. 2002. 69). Ugyanakkor identitáserősségük folyamatosan csökken (1970: 81% – 2001: 65%), ami részben arra vezethető vissza, hogy nincsenek és nem is volt kiépült „kisebbségi" infrastruktúrájuk (ld. Ira, V. – Zapletalová, J. 2004. 61), ráadásul öntudatosabb rétegeik az elmúlt 14 évben visszatértek az anyaországba. Identitáserősségük további csökkenése várható kedvezőtlen demográfiai mutatóik miatt.[19]

A ruszin-ukrán népesség[20] tradicionálisan az egyik leggyengébb önazonosság-tudattal rendelkező népesség a Kárpát-medencében, identitásuk kevésbé etnikai, mint inkább vallási (görög katolikus) volt. A népcsoport sokféle megnevezése is ezt a bizonytalanságot, illetve a ruszinkérdés politikai befolyásoltságát támasztja alá (ruszin, rutén, rusznyák, orosz, kisorosz, magyarorosz, kárpátorosz, kárpátukrán, ukrán; ld. Botlik J. 2005. 25–32; Vaňko, J. 2003. 361). Hátráltatta egységes néppé formálódásukat, hogy 1945-ig irodalmi nyelvként az oroszt, vagy annak ruszin változatát használták[21] (Udvari I. 1994. 21), valamint az aktuálpolitikai hatások. Ezek közt említhetjük, hogy az első Csehszlovák Köztársaság idején a magyarbarátként kezelt ruszinok körében erőteljes ortodox propaganda zajlott az orosz (pánszláv) identitás elterjesztése végett (Kocsis K. 2005. 293), vagy azt, hogy sokan nem ismerik el az önálló ruszin nép és nyelv létezését (Botlik J. 2005. 25). Szintén negatív hatásokkal járt a II. világháború után Csehszlovákia és a Szovjetunió között lezajlott népességcsere (ez kb. 10-12 ezer ruszin kitelepülését jelentette; Udvari I. 1994. 21; Kocsis K. et al. 2006), melyben a rutén lakosság elveszítette kisszámú értelmiségének egy részét.[22]

---

[19] Mivel nagyobb részük városlakó, ezért egy elöregedő népcsoportról beszélhetünk (vö. Ira, V. – Zapletalová, J. 2004. 58), melyet csak súlyosbít a jelentős nőtöbblet miatt megnövekedő vegyes házasságok száma. Etnikai utánpótlásuk Csehországból minimális.

[20] 2001-ben együttes maximális létszámuk 65631 fő, együttes identitáserősségi indexük 49%.

[21] A szlovákiai ruszin nyelvjárás meglehetősen közel áll a kelet-szlovák nyelvjárásokhoz, ez nagyban megkönnyíti asszimilációjukat (Tamás E. 1996. 268, 275), és a múltban jelentősen megnehezítette e két népcsoport elkülönítését (Paládi-Kovács A. 1973. 338–339).

[22] A ruszinok társadalmát – egy szűk egyházi értelmiség mellett – szinte kizárólag az alsóbb osztályok alkották (földművesek, pásztorok), és ez a helyzet napjainkra sem javult sokat. „A fejletlen társadalmi szerkezet következtében a 19. század végéig, a

Az 1950-es években a ruszinokat, a ruszin kulturális intézményeket ukránná minősítették, a görög katolikus egyházat az ortodoxba olvasztották. A legtöbb rutén ezt elutasította, így sokan vették fel inkább a római katolikus vallást és a szlovák nemzetiséget (Custer, R. D. 2005). Iskoláik oktatási nyelve az ukrán, ennek elutasítottsága okán később pedig a szlovák lett (Vaňko, J. 2003. 369). A ruszin nyelv az élet minden színterén háttérbe szorult.[23] A fent felsorolt okok következtében nem meglepő, hogy a ruszin-ukrán népesség lélekszáma 100 év alatt megfeleződött, és hogy a ruszin anyanyelvű népesség mindössze fele vállalja a ruszin-ukrán nemzetiséget. A II. világháború után felgyorsult, a ruszinok identitására kedvezőtlen hatást gyakorló folyamatok („elukránosodás", „elszlovákosodás") 1991 után lefékeződtek, sőt, a ruszin lakosság disszimilációja révén relatív erősödést értek el[24] (Kocsis K. et al. 2006. 52).

A fenti táblázatokban meghatározott identitáserősségi index jelentős különbségekről árulkodik ruszinok és ukránok között,[25] melynek egyik oka a szocialista időszak erőteljes ukránosító propagandája. Az ukrán identitás döntően a nemzetiségi bevallásnál kerül előtérbe, a városlakók, értelmiségiek és szórványban élők jellemzője, egy erősebb identitás hordozója. Ugyanakkor a ruszin inkább az etnikai magterületük rurális régióiban az anyanyelvi bevallásnál játszik szerepet.[26]

A német lakosság etnikai öntudatosságát alapjaiban rengette meg a II. világháborút követő kollektív háborús bűnössé nyilvánításuk, illetve lélekszámuk drasztikus lecsökkenése (1941: 143 ezer fő, 1950: 5.179 fő; Kocsis K. 2000). 1950 óta a németek lélekszáma kis mértékben, de

20. századig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelv és nyelvhasználat szerepet kapott. A görög katolikus egyház a magyarországi ruszinok népi-etnikai, kulturális kerete volt." (Tamás E. 1996. 268). Többek között a fejletlen társadalmi szerkezetük miatt a ruszinok presztízse az egyik legalacsonyabb a szlovákiai nemzetiségek között, a szlovák társadalom negyede ellenségesen viszonyul hozzájuk (Kocsis K. et al. 2006. 58).

[23] A „Prágai tavasz" bár visszaállította a görög katolikus egyházat, bukása után az egyház minden vallási aktivitását elfojtották. Ennek következményeként még a ruszin lakosságú egyházközségekben is bevezették a szlovák liturgikus nyelvet (Vaňko, J. 2003. 367; Udvari I. 1994. 22).

[24] Bár az együttes identitáserősségi indexük még mindig meglehetősen csekély érték (1991: 45%, 2001: 49%).

[25] Egy 1987-es, a nemzeti identitás felmérésére irányuló kutatás szerint: „... a hivatalosan ukrán nemzetiségűként nyilvántartott válaszadók 40%-a vallotta magát ukránnak, körülbelül egyharmaduk ruszinnak, egynegyedük pedig szlováknak. Csupán egynegyedük tekintette anyanyelvének az ukránt, a többi ruszin anyanyelvűnek vallotta magát. Az ukrán nyelv használata a családon belüli és mindennapi, közéleti érintkezésben ritka. Noha a legtöbb válaszadó etnikailag homogén családból származik, több mint felük szlovákkal házasodott össze és gyerekeiket is szlováknak nevelik." (Zeľová, A. 1991. 58–59.)

[26] 2001: ruszin anyanyelvű – ukrán nemzetiségű: 2996 fő, ukrán anyanyelvű – ruszin nemzetiségű: 83 fő.

folyamatosan csökken, identitáserősségük stagnál. Ugyanakkor a 60 évvel ezelőtti események napjainkban már egyre kevésbé éreztetik hatásukat, jelzi ezt az egyensúlyi állapothoz közelítő anyanyelv–nemzetiség hányados (1970: 207%, 1991: 143%, 2001: 117%).

Szlovákia cigány lakossága esetében nem lehet az identitás fokmérőjeként alkalmazni a fenti mutatót, lévén a roma népesség jelentős hányada nem cigány anyanyelvű, sőt, a cigány nyelvet nem is ismeri. Ha mégis számszerűsíteni akarjuk öntudatosságukat, akkor a magát valamely kategória szerint románok vallókat kell viszonyítani a becsült roma népesség nagyságához (34%). Az így kapott érték a legkisebb a nemzeti kisebbségek hasonló értékei között. Ennek okai a hatalmas társadalmi távolság a többi népcsoporttól (Csepeli Gy. et al. 2002. 69–70; Kocsis K. et al. 2006. 58), a körükben általános szociális-gazdasági hátrány – ami egyben rendkívül alacsony presztízst jelent számukra –, politikai és civil szervezetlenségük, az anyaország hiánya, belső heterogenitásuk. A gömöri Balog-völgyben végzett kutatások szerint utóbbi konkrét hatással van etnikai identitásuk megnyilvánulására: „A sorrendiséget tekintve az általunk feltett kérdésre másként válaszoltak a cigány nyelvet beszélő és a cigány nyelvet nem beszélő interjúalanyok. Addig, amíg a nyelvileg asszimilálódott egyének elsősorban magyarnak vallották magukat és 'csak' másodsorban cigánynak, addig a nyelvet beszélők [...] a cigány identitást választották elsőnek, és 'csak' másodiknak a magyart." (Prónai Cs. – Vajda I. 2005. 29.)

Az etnikai identitás területi dimenziói 2001-ben

Az előzőekben bemutatott identitáserősség[27] regionálisan igen nagy eltéréseket mutat. A magyar népesség esetében általánosságban elmondható, hogy nyugatról keletre nő a magyar anyanyelvűek magyar nemzetiségűekhez viszonyított aránya. A legkisebb különbség a tömbmagyarság körében, míg a legnagyobb a peremhelyzetben, nagyvárosokban, szórványban élőknél tapasztalható. Járási szinten a két véglet a Dunaszerdahelyi járás (mindössze 2%-kal több magyar anyanyelvű lakos), míg a Kassa-vidéki és kassai magyar anyanyelvű lakosok közül majdnem minden harmadik más nemzetiséget vallott be. A kelet-szlovákiai járások mellett az etnikai peremhelyzetben levő Nyitrai járás, valamint Pozsony rendelkezik a legkedvezőtlenebb mutatókkal.

[27] Települési szinten az identitáserősség mérésére az anyanyelv–nemzetiség hányados alkalmazása a leghasznosabb eszköz.

A hatalmas különbségek okozója az a kettős kötődésű, mindkét nyelvet jól beszélő népesség, amely hagyományosan (a 18. század óta) Nyitra–Érsekújvár–Léva háromszögben, valamint a Kassa és Tőketerebes között az etnikai kontaktzónában élt, létrejöttét háborús eseményeknek, migrációs hullámoknak és a két népcsoport folyamatos keveredésének köszönhette (Kocsis K. 2000). E többes kötődésű népesség regionális eloszlását az 1941-es népszámlálás alapján lehet megrajzolni *(3. ábra)*. Ha megvizsgáljuk a magyar anyanyelv–nemzetiség egymáshoz való viszonyát, akkor azt kapjuk, hogy ahol ez az arány 90% alatt van (nemzetiség szerinti többség), azok túlnyomó részben szlováklakta települések, kiegészülve pár cigánylakta faluval. A 110% feletti (anyanyelv szerinti többség) települések ugyanakkor szinte kizárólag Dél-Gömörben találhatók, ahol az eltérés okozója a helyi magyar anyanyelvű cigányság. A visszacsatolt területeken kétnyelvű népesség a nagysurányi szlovák etnikai félsziget peremén, Kassa környékén a Jászó–Nagyida vonaltól északkeletre, Délkelet-Szlovákiában a Bodrog–Laborc vonaltól északnyugatra, valamint a nyelvhatár menti városokban[28] élt nagy arányban.

Napjainkra ez a helyzet annyiban módosult, hogy a 60–100 évvel ezelőtti vegyes lakosságú területek szinte homogén szlovákká váltak, és így ezek peremén, a magyarság rovására elmozduló kontaktzónában alakultak ki újabb, bizonytalan identitású népesség által lakott térségek. A 2001-es népszámlálás alapján ilyen lakosság található Nyitrától északra (Nyitraegerszeg 231, Vicsápapáti 213, Hegyalja 173),[29] a Nagykürtösi járásban (Tótgyarmat 266, Ipolyharaszti 263, Bátorfalu 195, Zsély 178, Kiscsalomja 177), Gömörben (Dúlháza 317, Zeherje 186, Szútor 160), Kassa délnyugati előterében (Pány 436, Kenyhec 228, Somodi 224, Abaújszina 216, Makranc 202), illetve Tőketerebestől délre (Kistoronya 273, Szürnyeg 196, Tótújhely 163). Az 1941-es állapotokhoz képest megfigyelhető, hogy a fenti, bizonytalan etnikai identitásúnak nevezhető magyar–szlovák, illetve magyar–cigány falvak mind a korábbi magyar etnikai területen helyezkednek el, méghozzá az 1941-ben vegyesnek nevezett térségek peremén. Ez alól Tótgyarmat környéke a kivétel, ahol 60 éve még csak pár település számított kétnyelvűnek, ahonnan aztán ez a jelenség továbbterjedt *(3. ábra)*. E vegyes zónák kialakulásában – Gömört[30] le-

[28] Szenc, Galánta, Vágsellye, Érsekújvár, Léva, Losonc, Jolsva, Rozsnyó, Kassa.

[29] A településnevek utáni számok az anyanyelv/nemzetiség hányados százalékos értékei. 1941-hez viszonyítva az anyanyelv–nemzetiség viszony – az államhatalom-váltás függvényében – megfordult, immár anyanyelvi többség van. 2001-ben a szlovákiai magyar átlag 110,1%, míg 1941-ben Dél-Szlovákiában ugyanez 96% volt.

[30] Gömör esete eltér a többi régióétól, itt ugyanis a cigányság módosító szerepe a meghatározó (ld. Keményfi R. 2002; Prónai Cs. – Vajda I. 2005). Helyenként tehát nem is kettős, hanem hármas identitású és nyelvű csoportról beszélhetünk.

számítva – mindenütt meghatározó az etnikai peremhelyzet, Kassa környékén pedig a városból történő lakosságkiáramlás (szuburbanizáció). Az említett kettős/hármas identitású/nyelvű népesség körében nagyobb a nyelvvesztés aránya is: „Bár a nyelvvesztés és a hiányos nyelvelsajátítás az ország egész területén élő jelenség, vannak régiók (méghozzá a hagyományos magyar nyelvterületen belül), ahol tömegméreteket ölt." „... a falvak közül a nyelvcsere a Zoborvidéken, Léva környékén, Nagykürtös vidékén és Kassa tágabb környezetében a legerőteljesebb." (Lanstyák I. 2000. 227–228.) Az 1941–2001 közötti időszakra megállapítható, hogy azokban az 1941-ben még magyar többségű helységekben, ahol 2001-ben a magyar anyanyelvűek száma legalább 20%-kal meghaladta a magyar nemzetiségűek számát, ott általában a település szlovák/cigány többségű lett.

3. ábra: A kétnyelvű (magyar–szlovák) népesség elhelyezkedése a visszacsatolt Dél-Szlovákiában, 1941-ben

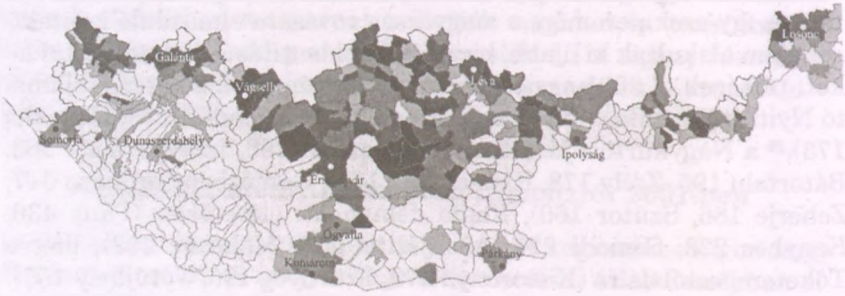

Tovább elemezve a 2001-es anyanyelv–nemzetiség relációt, azt tapasztalhatjuk, hogy Dél-Szlovákia magyarlakta települései közül mindössze 27-ben alakult ki nemzetiség szerinti többlet. Nagy részük a magyar etnikai magterületen található (leginkább a Csallóközben), ahol a helyi kisebbség, a szlovákság asszimilálódik, míg egy kisebb hányaduk magyar–cigány falu, ahol a cigány anyanyelvű lakosság magyar nemzetiségűnek vallja magát (pl. Nagymagyar, Barka). A kárpát-medencei magyar kisebbségek közül egyedül a szlovákiai magyaroknál figyelhető meg, hogy szórványban is anyanyelvi több-

ség alakult ki. Ennek okai között említhetjük, hogy még mindig él(het)nek az emberekben a félelmek, amik a II. világháború utáni időszakban plántálódtak beléjük, így a nemzetiségi bevallást még mindig hűségnyilatkozatnak tekintik. Egy másik lehetséges ok pedig a saját népcsoporthoz való viszonyulás, a magyarság értékelése: „Szlovákiában a szórványmagyarság olyannyira önkritikus, hogy ők említettek a legnagyobb arányban csupa rossz tulajdonságot; kizárólagosan pozitív véleménnyel pedig inkább a tömbszerű (90% feletti) többségi helyzetben találkoztunk." (Gereben F. 1999. 97.)[31] Szintén befolyásolhatja az önbevallást, hogy a Dél-Szlovákián kívüli szórványmagyarság túlnyomó része allochton (bevándorló) kisebbség (vö. Ilyés Z. 2005).

A cigány lakosság népszámlálásokon alapuló statisztikája hihetetlen ingadozásokat mutat anyanyelv–nemzetiség viszonylatban és időben (1991–2001) egyaránt. Ez csak részben magyarázható azzal, hogy a roma népesség egy része nem beszél cigányul, statisztikai önbesorolásuk függ az aktuális érdekeiktől, a helyi közhangulattól is (Kocsis K. et al. 2006. 52). 2001-ben cigány anyanyelvi pozitívumot rögzített a népszámlálás Kelet-Szlovákia nagy részén, de főleg a szlovák- és ruszinlakta területeken. Szintén anyanyelvi többlet volt Délnyugat-Szlovákiában a magyar–szlovák nyelvhatár környékén. Ugyanakkor nemzetiség szerint voltak többen Északnyugat- és Közép-Szlovákiában szlováklakta területeken, valamint a gömöri és délkelet-szlovákiai magyarlakta vidékeken. Összességében megállapíthatjuk, hogy vegyes lakosságú régiókban, etnikai kontaktzónákban a cigányok jobban megtartották anyanyelvüket, míg homogén nyelvi közegben inkább a nemzetiséget vallják be.[32] Dél-Szlovákiában a cigányul tudó, cigány anyanyelvű népesség elhelyezkedése nem sokat változott az 1941-es népszámlálás óta, a legtöbb cigányul tudót – a városok mellett – akkor is Nagymagyar, valamint Jolsva és Pelsőc környékén írták össze.[33] Anyanyelvi és nemzetiségi bevallásuk közt a legnagyobb különbség sárosi és szepességi (anyanyelv javára), valamint gömöri és közép-zempléni (nemzetiség javára) településeiken van.

---

[31] Ezzel szemben a Kárpát-medence többi országában ez pont fordítva van (ld. Gereben F. 1999).

[32] Ennek gyökerei már az 1893-as cigányösszeírás idején is tapasztalhatók voltak: „Sőt épen az egynyelvű vidékeken, a hol tehát valamely nemzetiség feltétlenül uralkodik, találtatnak a legnagyobb arányban a czigányul nem tudó czigányok." (A Magyarországban..., 1895. 55.)

[33] Az 1893-as cigányösszeírás megállapításai szerint: „Az a két országrész, melyben a czigányok rendesen külön laknak, tótok lakta felföld. Itt a községeknek többnyire van olyan részök, melynek terepviszonyai különösen megfelelnek a czigány hajlamoknak, vagy egyébként jó alkalmat ad nekik, hogy külön csoportba tömörüljenek. Ezenkívül ugy látszik, hogy a czigány nem simul a tóthoz, aránylag nem sokan tudnak tótul, és ritkán tótosodnak el annyira, hogy czigányul ne tudjanak." (A Magyarországban..., 1895. 27.)

A ruszin-ukrán lakosság – a cigányokhoz hasonlóan – óriási különbségeket mutat anyanyelv és nemzetiség tekintetében. A korábban vázolt okoknak köszönhetően mindössze két olyan település (Juhászlak, Hegyvég) található etnikai területükön, ahol nemzetiség szerint élnek többen. Viszonylag kiegyensúlyozott kép tárul elénk magterületükön, a Mezőlaborci járásban, ahol a legkisebb különbségekkel találkozhatunk (többnyire 106–160%). Szintén nem túl nagy az eltérés az etnikai területük peremén elhelyezkedő városokban (Eperjes, Bártfa, Vízköz, Homonna 112-178%). A legnagyobb különbségeket a szlovák-ruszin lakosságcsere által leginkább érintett ukrán határ menti térségben regisztrálták (170–1055%), ahol nem egy településen tízszer annyian vallották a ruszint/ukránt anyanyelvüknek, mint nemzetiségüknek. Emellett feltűnően sok a legalább háromszoros eltérés a Vízköz és Sztropkó,[34] valamint az Ólubló és Bártfa közötti térségekben *(4. ábra)*.

4. ábra: A ruszin-ukrán népesség anyanyelv–nemzetiség viszonya Északkelet-Szlovákiában 2001-ben

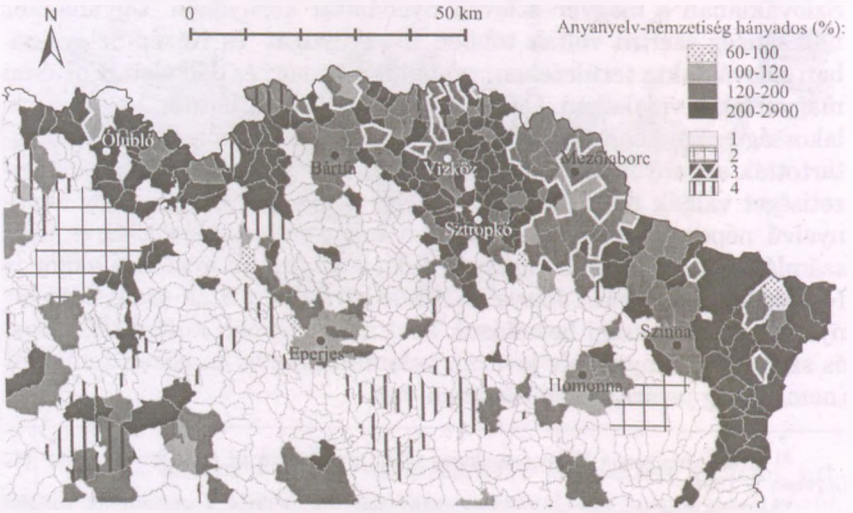

Jelmagyarázat: 1=nincs ruszin/ukrán nemzetiségű vagy anyanyelvű lakos; 2=katonai terület; 3=ruszin/ukrán etnikai határ (nemzetiség szerint); 4=a cigányok becsült aránya 40% feletti

[34] A Vízközi járás északi részén kialakulóban van egy teljesen vegyes ruszin/ukrán-szlovák-cigány lakosságú vidék. A járás területén Vízköztől északra hét olyan település található, amelyben egyik etnikum sem képez abszolút többséget a népszámlálás anyanyelvi statisztikája szerint.

A vallás mint az etnikai identitás megőrzésének eszköze

A vallás, a vallásosság az egyik statisztikailag is megragadható eleme az etnikai azonosságtudatnak (Szarka L. 2006. 124).[35] Szlovákiában 1991 és 2001 között csökkent az ismeretlenek és a felekezeten kívüliek együttes száma. Általában elmondható, hogy a kisebbségiek körében az országos átlagnál (16%) kisebb a nem vallásosak aránya, mindössze a Közép-Európa legszekularizáltabb anyaországával rendelkező csehek[36] és a helyenként nagy arányban felekezeten kívüli cigányok közt magasabb ez az érték.

Szlovákiában a vallás csak mérsékelten számít az etnikai identitás pillérének, hiszen a felekezeti törésvonalak nem esnek egybe az etnikai törésvonalakkal, márpedig „a vallás mint etnikai integráló erő a nemzeti, nemzetiségi lét fenntartása szempontjából akkor jöhet számításba, ha az adott etnikum vallásilag eltér a környezetétől." (Bartha E. 1996. 99.) Természetesen vannak olyan egyházak, melyek híveinek jelentős többsége egyazon nemzetiséghez tartozik, de a kizárólagosság szinte csak az evangélikusok közt jelenik meg, akiknek 96,7%-a szlovák volt 2001-ben. A kisebbségek körében az önazonosságtudat megőrzésében a legkisebb szerepe talán a római katolikus egyháznak van, amelyhez lényegében az országos arányhoz hasonlóan tartoznak magyarok és szlovákok (Gyurgyík L. 2006. 72–79), de az egyház vezetése nem igazán támogatja a magyar hívők igényeit (ld. Lanstyák I. 2000. 90–91).

Az evangélikus egyház, bár döntően szlovák felekezet, jelentős szerepet játszik a németek (minden hatodik német evangélikus) és folyamatosan csökkenő szerepet a – főleg gömöri lakhelyű – magyarok életében (1991: 12310 fő, 2001: 7963 fő). A szlovákok felekezeti megoszlása nagyban hasonlít a magyarországi magyarokéhoz: a római katolikus felekezet abszolút túlsúlya mellett egy nemzeti egyházként jellemezhető protestáns felekezet (evangélikusok) és a görög katolikusok alkotják a vallásos népesség 97%-át. A szlovákok körében az evangélikusság ugyanúgy a 16. században terjedt el, mint a magyaroknál a reformátusság.[37] Az evangélikus tanok sikerében szerepe volt a köztük élő németségnek, akik hamarabb ismerték meg a reformációt, valamint a korábbi huszita befolyásnak.[38] Becslések sze-

[35] A vallási és nemzeti identitás kapcsolatáról részletesebben ld. Gereben F. (2003).

[36] Csehországban 2001-ben a felekezeten kívüliek aránya az összlakosságon belül elérte az 58%-ot, az ismeretlen vallásúak pedig a népesség tizedét alkották (Havliček, T. 2005. 191).

[37] Bár a 16. század első felében a magyarok körében is az evangélikusság hódított (Keken A. 1937).

[38] A huszitizmus szellemi hatására több bizonyság is van: „A felvidéki evangélikusság liturgikus nyelve a cseh-tót volt." „A huszitizmus befolyását mutatja az is, hogy

rint a 16. században a szlovákok 90%-a (kb. 300 ezer fő) evangélikus volt (Keken A. 1937. 25), és ezen az állapoton csak a 17. századtól erőre kapó ellenreformáció változtatott. „Csak azokon a helyeken maradt meg nagyobb tömegekben az evangélikus tótság, amelyek földrajzi vagy politikai (hódoltsági) helyzetüknél fogva leginkább védettek voltak: Hont, Nógrád, Gömör, Zólyom, Turóc, Liptó." (Keken A. 1937. 39.) A 18. századtól a rekatolizáció mellett tovább csökkentette a felvidéki evangélikus szlovákság arányát a déli országrészekbe irányuló – leginkább az Alföldre történő – kirajzásuk, mely korábbi lakhelyükön demográfiai vákuumot okozott, melyet aztán római és görög katolikus lakosság töltött fel (Keken A. 1937. 54).

Az elmúlt ötven évben a szlovákiai evangélikusok körében hasonló folyamatok játszódtak le, mint a magyarországi protestánsoknál (elsősorban a reformátusoknál). 1950 után a legtöbb evangélikus város római katolikus többségű lett (Liptószentmiklós, Nagykürtös, Poltár, Nyustya, Nagyrőce; Kocsis K. 2005. 300), melyek közül 2001-ben már Liptószentmiklóson és Nyustyán a felekezeten kívüliek alkotják a legnagyobb csoportot. Jelenleg mindössze Miava (50,9%), Ótura (44,9%), illetve Liptóújvár (42%) számít evangélikus többségű városnak. A katolikus térhódítás mellett a szekularizálódás csökkentette leginkább lélekszámukat. Megfigyelhető, hogy – ismét csak a magyarországi (alföldi) protestánsokhoz hasonlóan – vallástalan népességet evangélikus lakosságú vidékeken találunk a legnagyobb arányban, elsősorban a Gömör–Szepesi érchegység bánya- és iparkolóniáin, de jelentős az egybeesés a Liptói-, Turóci-medencében és a Miavai-dombság területén is. Az evangélikusok elvallástalanodásához hozzájárult jelentős részük szocialista-kommunista szimpátiája, érzelme (Buzalka, J. 2003. 338–339).

A ruszin-ukrán népesség szinte kizárólagosan a keleti szertartású egyházakhoz tartozik, azonban körükben jelentős a vallástalanok aránya is.[39] E kizárólagosság ellenére a görög katolikusoknak mindössze 10%-a, a pravoszlávok mintegy 37%-a kerül csak ki közülük. A szlovákiai görög katolikus és ortodox népesség eredetét tekintve egyértelműen ruszin gyökerekkel rendelkezik. Kelet-Szlovákia középső és déli síkvidékeire – a török háborúkban meggyérült népessége helyére – a 16. századtól szivárogtak be. Ezek a csoportok – szórványjellegük miatt – hamar asszimilálódtak, szlovák közegben a szlovákokhoz,[40] ma-

a tót evangélikusság nagy tömegei ma is a cseh települések s így a huszitizmus fő fészkét alkotó megyékben (Zólyom, Nyitra, Gömör) találhatók." (Keken A. 1937. 24.)

[39] Ennek okairól részletesen lásd a kisebbségek választási magatartása című részt.

[40] Tamás E. munkájából kiderül, hogy már a 18. században jelentős volt a szlovák asszimilációs nyereség: Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása alapján ugyanis már 14 görög katolikus és 12 vegyes vallású (római és görög katolikus) településen használták inkább a szlovák nyelvet (Tamás E. 1996. 270).

gyar közegben a magyarokhoz (vö. T. Sápos A. 2002). A Bodrogközben már a 19. század első harmadától fokozatosan bilingvisből egynyelvűek lettek, az 1870-es években pedig már egymás között is magyarul kommunikáltak (Siska J. 1996. 301). A ruszin lakosság esetében tehát (az előző fejezetben felsorolt okok következtében) a vallási különbség nem védte meg őket, de egyházuk 1950-es beolvasztása felgyorsította az asszimilációs folyamatokat *(4. táblázat)*. Hozzá kell tenni, hogy e hasonulási folyamatot megkönnyítette az 1646-os Ungvári Unió, Róma fennhatóságának elismerése, mely jelentős vallási és kulturális közeledést jelentett a görög és római katolikusok között.

4. táblázat: A görög katolikusok és a ruszin-ukránok számának alakulása Szlovákia mai területén az elmúlt két évszázadban

Év	ruszin, ukrán	görög katolikus, ortodox	a görög katolikus, ortodox népességből a ruszin-ukránok aránya
1806*	151944	182181	83.4
1880	78402	175942	44.6
1910	97037	199294	48.7
1930	95359	221632	43.0
1941	85991	241061	35.7
1950	48231	233470	20.7
1991	30478	213109	14.3
1991	58579	213109	27.5
2001	35015	270194	13.0
2001	62786	270194	23.2

* Abaúj-Torna, Sáros, Szepes és Zemplén vármegyék összesített adatai
Dőlt szám: anyanyelvi adat
Források: Udvari I. (1994); Kocsis K. (2000, 2005)

A Kárpát-medencében (az unitárius mellett) a református egyházat lehet(ett) leginkább magyar egyháznak nevezni. Napjainkban azonban a szlovákiai reformátusoknak csak mintegy ¾-e magyar, a többiek szlovákok. Szlovák nemzetiségű reformátusok ott élnek nagyobb számban (Kassa, Tőketerebes és Szobránc[41] térségében), ahol a korább-

[41] Szobránc vidékén a már a középkorban is a nyelvhatáron élő (ld. Kocsis K. 2000) református magyarság a 18. század folyamán kisebbségbe került. A változások nem a háborús eseményeknek, hanem az azt követő déli irányú migrációs hullámnak köszönhetők (Tamás E. 1996. 269). 1715-ben Acsády I. minősítése alapján már csak Bező, Tusaújfalu és Zahar volt egyértelműen magyar többségű (Ungpinkóc és Kereszt

bi magyar etnikai tér beszűkült, a helyi magyar lakosság pedig „elcsángósodott"[42] (vö. Barna G. 1996. 210), tehát a kelet-szlovákiai nem magyar református bizonyítékai az egykori kiterjedtebb magyar etnikai területnek. Ezzel együtt a református magyarság még mindig erősebb etnikai öntudattal rendelkezik, mint a többi egyházhoz tartozók.[43] A magyarság felekezeti összetétele (római katolikus 72,8%, református 15,5%, görög katolikus 1,6%, evangélikus 1,5%, egyéb vallású 1,1%, felekezeten kívüli és ismeretlen 7,5%; Gyurgyík L. 2006. 73) rendkívül hasonló az anyaország felekezeti megoszlásához, mindössze a szekularizáltak arányában van jelentős eltérés.

A cigány lakosság esetében „az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Amíg más kisebbségek esetében a vallásnak kifejezetten kohéziós, összetartó ereje van, a cigányok esetében a vallás funkciója nem 'ennyire egyszerű'. Ők mindig alkalmazkodnak az adott település vallásához." (Prónai Cs. – Vajda I. 2005. 29–30.) A fentiek függvényében nem meglepő, hogy többségük római katolikus, de keleten görög katolikus és ortodox, Gömörben pedig református cigányok is élnek. A körükben viszonylag nagy arányban jelen levő felekezeten kívüliek és ismeretlenek nem elsősorban e népcsoport vallástalanságát jelzi.[44] A Kárpát-medence egészében a cigány lakosság egyre nagyobb arányban csatlakozik a kisegyházakhoz és a szektákhoz (okairól ld. Prónai Cs. – Vajda I. 2005. 29–32), de ezt a népszámlálásokkor nem mindig vallják be. Szekularizációjuk regionálisan is nagy eltéréseket mutat: a vallásos Kelet-Szlovákiában ők is valamely egyházhoz tartozónak vallják magukat, míg például egyes gömöri településeiken (Hámosfalva, Gice, Kuntapolca) a felekezeten kívüliek alkotják a legnagyobb csoportot.

---

nemesi település, valószínűleg magyar; Acsády I. 1896). A 18. századi nagy változások, migrációk eredményeként a század végére a vidék reformátusok által is lakott települései közül csak Tasolya és Ungpinkóc került magyarként feljegyzésre (Kocsis K. 2000), a 19. század közepén pedig Tasolya, Szenteske és Sárosmező, valamint a Nagymihályhoz közeli Pályin lehetett magyar többségű (Tamás E. 1996). A népszámlálások korára a vidék elszlovákosodása a végső fázisába lépett.

[42] Elcsángósodott népcsoportnak nevezhetjük a református szlovákokat, hiszen e magyar eredetű népesség magyar anyanyelvét nagyobbrészt elveszítette, de református vallását megtartotta.

[43] A legalább 50%-ban reformátusok által lakott községekben a magyar anyanyelv–nemzetiség hányados 104,7% (országos átlag 110,1%), a legalább harmadában reformátusok által lakott településeken 106,6%, a legalább tizedében reformátuslakta helységekben pedig 108,9%. Ugyanez az arány a legalább 50%-ban magyar nemzetiségűek által lakott településeken 105,8%, a legalább harmadában magyarlakta helyeken 107,1% és a legalább 10%-ban magyarlakta településeken 108,4%.

[44] A cigányoknak „nincs túlzottan közeli kapcsolatuk az egyházi – itt a történelmi egyházakra gondolok – infrastruktúrával, valamint az egyház etikai és társadalmi normáival. Viszont mély személyes vallásosság és hit jellemzi őket." (Kovács A. 2005. 64.) Hitüket több babonás elem is tarkítja.

A kisebbségek választási magatartása

A választási magatartás bizonyos körülmények között szintén egy mérhető összetevője az etnikai identitás erősségének. A 2001-es népszámláláshoz legközelebb eső parlamenti választások idején (2002) a szlovákiai kisebbségek közül országos politikai szervezete csak a magyaroknak volt, rajtuk kívül csak két cigány lokális/regionális jellegű párt indult a választásokon (www.statistics.sk).

A 2002-es választásokon a részvételi arány Közép- és Nyugat-Szlovákiában átlag (70,1%) feletti, keleten átlag alatti volt. Előbbi régiókban a szavazók a Turóci és Liptói medencében, Besztercebánya környékén, a Báni járásban és a Csallóközben voltak a legaktívabbak, ennek ellenpontját a Kis-Kárpátoktól nyugatra elhelyezkedő területek, a Námesztói és a Csacai járások egésze, a Lévai járás déli része, valamint a Nagykürtösi járás egyes települései képezték. Kelet-Szlovákiában a részvételi arány a Rozsnyói járás magyarlakta részein, Kassa nyugati, északnyugati előterében és a Vízközi, Mezőlaborci és Homonnai járások északi, ruszinlakta térségeiben volt a legmagasabb. Gömörben, a Szepességben és az ország délkeleti szegletében szinte egységesen távolmaradtak a szavazók. A részvételi arány etnikus aspektusai közt meg kell említeni, hogy míg a magyarok és a ruszin-ukránok az országos aránynál magasabb hányadban vettek részt a választásokon, addig a cigányok érdektelensége feltűnő volt.[45]

Érdekes adalékokkal szolgál, ha megvizsgáljuk a választási eredményeket az etnikai–vallási[46] törésvonalak függvényében. A 2002-es választásokat az a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) nyerte, melynek legfőbb szavazóbázisát a homogén szlováklakta területeken találjuk, elsősorban Közép- és Nyugat-Szlovákiában. A 2002-ben még két részre szétszakadt Szlovák Nemzeti Párt (SNS és PSNS) szavazatainak túlnyomó részét ugyanezeken a területeken szerezte, ráadásul Zsolnán és tágabb környezetében kiemelkedően sokat. A demokratikusabb pártok közül az SDKÚ elsősorban a nagyvárosokban (pl. Pozsony, Kassa, Besztercebánya, Eperjes) és ezek szuburbanizációs zónájában volt eredményes. A felekezetek közül inkább a római katolikusok támogatják (Buzalka, J. 2003. 342). A Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) pedig – nem meglepő módon – a homogén római katolikus vidékeken szerezte szavazatainak többségét, melyek közül kiemelkednek az árvai, szepességi és sárosi térségek.

---

[45] A cigányok településenkénti arányát és a választási részvételt korreláltatva a kapott érték -0,369, a cigányok becsült arányához mérten pedig -0,570.

[46] A felekezeti-választási összefüggések részletes ismertetését ld. Buzalka, J. (2003).

Figyelemre méltó eset a Kommunista Párté (KSS). 2002-es választási eredményüket (országosan 6,3%-nyi szavazatot kaptak) regionálisan 2 etnikai-felekezeti-szociális tényező magyarázza. Nyugat- és Közép-Szlovákiában[47] a KSS szavazatainak területi koncentrációja nagyfokú megegyezést mutat az evangélikus és a vallástalan népesség elhelyezkedésével. A korábbiakban vázolt okok (az evangélikusok, a felekezet nélküliek és az ipari munkásosztály kapcsolata) mellett triviálisnak hat a kommunista eszme és a vallástalanság közötti összefüggés, ugyanakkor jelentőséggel bír az a tényező is, hogy a szocialista időszakban az evangélikusok viszonylag felülreprezentáltak voltak a vezetői rétegekben, illetve az egyházak közül az evangélikus számított legkevésbé a rendszer ellenségének (Buzalka, J. 2003. 339). Ezzel szemben Kelet-Szlovákiában nem az ipari-munkásrétegek számítanak a KSS legfőbb bázisának, hanem a legszegényebb, legelmaradottabb térségekben élő ruszin-ukrán, illetve görög katolikus-ortodox népesség.[48] Ennek okai között a legfőbb az említett népesség szociális-gazdasági peremhelyzete, mely már a 20. század közepétől fogékonnyá tette őket a baloldali eszmékre, de szerepet játszhatott az is, hogy több fontos pártszemélyiség – elsősorban Vasil Biľak, a Cseh Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára – ruszin származású volt (Vaňko, J. 2003. 369). A fent említett baloldaliságnak köszönhető, hogy napjainkban a szlovákiai ruszinok és ukránok negyede nem tartozik egyik egyházhoz sem.

Etnikai alapon szerveződő politikai pártok indultak a 2002-es választáson a romák szavazatainak elhódításáért (ROMA és ROISR). E két párt – már csak a cigányok területi elhelyezkedése miatt is – inkább tekinthető regionális politikai szerveződésnek. A ROMA elsősorban Dél-Gömörben, a magyar anyanyelvű cigányok körében ért el jó eredményt, míg a ROISR Észak-Gömörben, a Szepességben és általában a kelet-szlovákiai cigány és szlovák anyanyelvű cigányok között volt népszerű. Azonban együttesen is csak 15 ezer szavazatot kaptak, mely valószínűleg kevesebb, mint ahány voksot a cigányok az MKP-ra adtak. Etnikai jellegű pártjaik indulása ellenére a cigány lakosság részvétele a választásokon mélyen átlag alatti volt.

---

[47] Jelen tanulmányban ezen a Pozsonyi, Nagyszombati, Nyitrai, Besztercebányai, Zsolnai és a Trencséni kerületet értjük, míg Kelet-Szlovákiához az Eperjesi és a Kassai kerület tartozik.

[48] Nyugat- és Közép-Szlovákiában az evangélikus lakosság aránya és a KSS szavazatarány között 0,461, a felekezet nélküli és ismeretlen, valamint a KSS szavazatrészesedése között pedig 0,350 a korreláció. Kelet-Szlovákiában a ruszin-ukrán népesség és a KSS szavazótábora közti összefüggés 0,519, míg a keleti szertartásúak (görög katolikusok+ortodoxok) és a KSS között 0,509.

A legegyértelműbb összefüggés a magyar lakosság és a Magyar Koalíció Pártjának (MKP) eredményei között van.[49] Általánosságban elmondható, hogy szórványban nagyobb arányban szavaznak a magyar lakosok az MKP-ra, hiszen a magyar többségű településeken magasabb a magyar anyanyelvűek aránya, mint az MKP-ra voksolóké, míg országos szinten ez fordítva van. Az MKP választási eredményei, a magyar anyanyelvűek száma és a magyar nemzetiségűek száma alapján (ezeket összevetve, egymáshoz való viszonyukat vizsgálva) megpróbáltuk csoportosítani a magyarlakta településeket, hogy megállapíthassuk a magyarsághoz való kötődésük erősségét, és hogy lehatároljuk azokat a térségeket, ahol a közeljövőben az etnikai folyamatok a magyarságra nézve kedvezőtlenül alakulhatnak (*5. ábra*).[50]

5. ábra: A magyarlakta települések osztályozása az anyanyelv, a nemzetiség és az MKP választási eredményeinek egymáshoz való viszonya alapján (2001–2002)

Jelmagyarázat: 1–5=klaszterosztályok; 6=magyar etnikai határ (nemzetiség szerint)

[49] A választási eredmények alapján (összhangban, de némileg eltérően az anyanyelvi térszerkezettől) hat magyar etnikai magterületet különíthetünk el, ahol az MKP 80% felett teljesített: A Csallóköz a Mátyusföld déli peremével, a Duna–Ipoly szöge Komárom és Ipolyság között, Ipolyvisk környéke, a Cseres-hegység déli, periferikus települései Ajnácskő környékén, az Aggteleki karszt határhoz tapadó falvai Kecső és Péder között, valamint a Bodrogközben a szlovák–magyar etnikai határtól távolabb eső helységek.

[50] A számítást klaszteranalízis segítségével végeztük. A három adatsort úgy kaptuk, hogy a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek, valamint az MKP 2002-es választáson kapott szavazatainak abszolút számát viszonyítottuk egymáshoz, majd ezeket az országos átlag (=100%) százalékában fejeztük ki. A klaszterközpontok a következők:

klaszterosztályok	1	2	3	4	5
nemzetiség/MKP	102,23	67,22	157,66	103,29	295,73
anyanyelv/MKP	106,1	62,7	106,93	43,94	82,47
anyanyelv/nemzetiség	96,54	108,88	151,68	240,32	371,41

A kapott eredmények kirajzolják az anyanyelv–nemzetiség relációnál taglalt térségeket, de akad pár érdekesség is. Az 1. klaszterosztályba sorolt helységeket nevezhetjük a magyar tömb településeinek is (bár az etnikai határon túl is találunk jó párat). Az 1. kategória jellemző a Kisalföld és a Rozsnyói járás magyarlakta településeinek nagy részére, de – némi meglepetésre – ugyanide tartoznak a nyelvhatár menti városok is a két nagyvárost és Rimaszombatot leszámítva.[51] A 2. kategóriába azok a települések kerültek, amelyekben a választási eredmények (az anyanyelvi és nemzetiségi arányhoz viszonyítva) elmaradnak az országos átlagtól. Ide elsősorban a gömöri magyar-cigány falvak, egyes bodrogközi helységek, míg Nyugat-Szlovákiában leginkább az etnikai határ mentén elhelyezkedő települések tartoznak. A 3. csoportot azok a helységek képezik, ahol a nemzetiségi bevallás marad el az anyanyelv és az MKP szavazatainak szintjétől. Ilyen térségnek számít Pozsony és keleti szuburbanizációs előtere, a Nyitrától északra elhelyezkedő falvak csoportja, Tótgyarmat vidéke, Jolsva környékén pár szórványosodó település, Kassa és délnyugati szuburbanizációs előtere, illetve a Kassa és a Bodrog közötti térség. A 4. klaszterosztályba azon települések tartoznak, ahol az anyanyelvi önbevallás messze meghaladja a másik két tényező szintjét. Az ide sorolt 9 településből hármat a Nagykürtösi járásban, kettőt pedig Gömörben találunk (utóbbi kettő a becslések szerint 70% feletti cigány többségű falu). Végül az 5. kategóriába került 3 extrém értékekkel rendelkező, erősen szórványosodó, biztos szlovák többségű község (Lajos, Pány, Legenye).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 3., 4. és 5. kategóriába tartozó települések lakosságának viszonylag gyengébb a magyar etnikai identitása. E három csoportot összesítve megjelennek a legkedvezőtlenebb helyzetben levő térségek, úgymint Pozsony és környéke, a Nyitrai járás néhány települése,[52] a Nagykürtösi járásban Tótgyarmat környéke, Gömörben pár Jolsva-környéki magyar szórvány, de a legjelentősebb ilyen régió Kelet-Szlovákiában a Torna–Jászó vonal és a Bodrog közé eső terület. Szintén nem a legkedvezőbb identitásmutatókkal rendelkező terület (2. kategória) szinte az egész Gömör, ahol a cigányok esetleges disszimilációja (cigány nemzetiség bevallása) esetén teljesen szétesne az itteni magyar etnikai blokk, és helyét egy cigány etnikai tömb (!) venné át. Hasonló, csak jóval kevésbé látványos problémákkal küzd a bodrogközi magyarság. A magyar–ukrán–szlovák hármas határnál jelentős cigány népességű (becsült arányuk

[51] Ennek valószínűleg az az oka, hogy a városokban fellépő asszimilációs veszteséget a környező (1. kategóriába tartozó) magyar településekről beköltözők – önbevallási, választási magatartásukat megtartva – ellensúlyozzák.

[52] A Nyitrai járás (Zoboralja) magyarságának identitásvizsgálatát ld. Csámpai O. (1994).

10-30%)[53] települések sora húzódik, míg a Bodrog jobb partján magyar–szlovák viszonylatban figyelhető meg az országos átlagnál nagyobb szlovák térnyerés. Nyugat-Szlovákiában a nagysurányi szlovák etnikai tömbön belül szívódik fel a szórványmagyarság. A Komárom és Érsekújvár közti térségben szintén a magyarságra nézve kedvezőtlen jelek mutatkoznak, de utóbbi folyamat még csak kezdeti stádiumában van.[54] Érdekesség, hogy az előzőekkel szemben nem mutathatók ki egyértelműen negatív jelek a Lévai járás vegyes lakosságú középső és északi részein. Ennek az a valószínűsíthető oka, hogy a térségben kialakult etnikai állapot nem természetes folyamat eredménye, a vegyes lakosságú települések tömege a lakosságcsere és a telepítések révén jött létre (vö. Farkas Gy. 1998).[55] A Garam-mentén elhelyezkedő, a 2. klaszterosztályba sorolt falvak többségében pedig a cigány lakosság jelenléte okozza az eltérő identitásmutatókat.

Összegzés, következtetések

A szlovákiai nemzetiségek közül középtávon négynek (szlovák, magyar, cigány, ruszin-ukrán) van reális esélye pozícióinak megőrzésére. A szlovákok mellett a dinamikusan gyarapodó cigányság vélhetően – az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok függvényében – a népszámlálások szerint is növekedni fog. Esetleges disszimilációjuk lokálisan egyaránt csökkentené a szlovákok, magyarok és ruszinok létszámát is. A ruszin-ukrán lakosság erősödő, stabilizálódó identitása ellenére sem lesz képes lényegesen növelni lélekszámát, mivel viszonylag magas természetes szaporulatukat az elvándorlás és a szlovákok irányába mutató, megállíthatatlannak tűnő asszimiláció felemészti. E kedvezőtlen folyamatok megállításához – a gazdasági viszonyok javítása mellett – a ruszin nyelv iskolai elfogadtatása, és a ruszinság egységes néppé válása szükséges. A németek és csehek lélekszáma a jövőben minden bizonnyal erőteljesen fog tovább csökke-

[53] A 2004-es Európa Parlamenti választásokon már 3 magyarlakta településen (Lelesz, Deregnyő, Tiszacsernyő) a Roma Kereszténydemokrata Párt (RKDH) szerezte a legtöbb szavazatot.

[54] E folyamat egyik jele a két város közti településeken (elsősorban Imelyen, Ógyallán, Bajcson és Újgyallán) tapasztalható magas anyanyelv–nemzetiség különbség. A folyamatot erősíti, hogy e térség korábban a szlovák telepítési politika elsőrendű célpontja volt, itt akarták átvágni a kisalföldi magyar tömböt. Ennek eredménye a számos telepesfalu, ill. a már meglevő helységekbe telepített szláv (szlovák és cseh) lakosság Komárom környékén (ld. Popély Á. 2003. 94).

[55] Természetesen a rendszerváltás óta eltelt időszakban hasonlóan kedvezőtlen folyamatok játszódtak le a helyi magyarság körében, mint országos szinten (magyar nyelvhasználat visszaszorulása elsősorban a fiatalok körében, vegyes házasságok számának emelkedése), de mértékében a változások nem olyan jelentősek, mint a felsorolt térségekben.

ni rendkívül kedvezőtlen demográfiai mutatóik hatására. A magyarság jövőbeli helyzetét vizsgáljuk meg részletesen!

A magyarok lélekszáma a közeljövőben nagy valószínűséggel tovább fog csökkenni, de a csökkenés mértéke vélhetően elmarad az 1991–2001 között tapasztalttól. A magyarság tovább őrizheti (esetleg javíthatja) pozícióit etnikai magterületein,[56] azonban számottevő veszteségei lehetnek a városokban, szórványban és az etnikai határ környékén, igaz, regionálisan eltérő mértékben.

Az elszlovákosodásnak több fázisát figyelhetjük meg a nyelvhatárzónában. Már a 18. században elkezdődött és napjainkra befejeződött a Tőketerebes és Szobránc közötti református magyarság szlovákká válása *(5. táblázat)*, emléküket már csak a vallás őrzi. Előrehaladott állapotban van az asszimiláció a Kassa és Tőketerebes közötti térségben: Kassa és a bodrogközi magyar etnikai határ között nemzetiség szerint mindössze 7, anyanyelv szerint 10 településen éri el a magyarok aránya az 5%-ot. Nyitrától északra folyamatban van és erős a nemzetváltás, csakúgy mint Kassán, Pozsonyban és a magyar nyelvterületen kívüli városokban, ahol az asszimiláció állandó és erős, de van etnikai utánpótlásuk. Szepsi és Nagykürtös környéke az a két régió, ahol aktuálisan a leglátványosabbak a változások, itt jelenleg zajlik a nyelvváltás.[57] A Komárom és Érsekújvár közti terület a „legfiatalabb" olyan térség, ahol kedvezőtlen folyamatok indultak be, de ennek hatása még bizonytalan. Végül ismét meg kell említeni a gömöri régiót, ahol az elcigányosodás napjaink meghatározó folyamata.

5. táblázat: Bizonytalan identitású régiók egyes kiválasztott településeinek etnikai története és választási eredményei a középkortól napjainkig (%)

település	Györke		Imely		Kistoronya*		Makranc		Nyitraegerszeg		Tasolya		Zsély	
év	szl.	m.	szl.	m.	szl.	m.	szl.	m.	szl.	m.	szl.	m.	szl.	m.
1500 körül		m		m		m		m		m		m		m
1715		m-szl		m		m				m	szl			m
1800 körül		m	szl			m		m	szl			m		m
1840 körül		m-szl		m		m		m		m		m		m-szl
1880a	36.7	57.9	0.5	95.6	19.1	73.0	11.1	79.7	4.5	89.6	88.7	5.5	14.7	77.1
1890a	34.3	56.7	0.0	99.9	7.3	92.7	33.6	66.0	6.2	91.5	90.3	0.6	15.7	83.4

[56] Ezeket ld. a 2001-es etnikai szerkezet ismertetésénél, illetve a magyarok választási magatartásának bemutatásánál.

[57] A két térségben összesen 13 (!) olyan település található, mely anyanyelv szerint magyar, nemzetiség szerint szlovák többségű.

település	Györke		Imely		Kistoronya*		Makranc		Nyitraegerszeg		Tasolya		Zsély	
1900a	27.1	64.7	3.0	97.0	3.1	96.9	3.2	95.7	5.4	93.2	95.8	1.6	11.4	87.9
1900ny		66.1		99.5		97.5		98.4		96.4		18.8		96.1
1910a	42.5	47.9	9.7	90.2	6.5	93.3	0.9	96.7	5.3	91.9	91.1	1.7	3.2	96.7
1919n	49.6	42.2	3.2	96.6	36.3	59.6	71.3	28.2	4.0	95.0	99.2	0.8	3.8	96.6
1921n	39.3	47.2	33.5	65.1	17.7	73.2	42.6	55.3	10.6	88.1	92.5	0.3	8.8	89.3
1930n	78.7	5.8	54.1	45.3	25.2	60.5	38.8	53.2	18.7	80.3	99.2	0.3	18.3	77.3
1941a	39.4	54.9	0.5	99.4	0.1	97.8	0.1	99.8			92.6	6.6	2.6	96.9
1941n	9.5	90.2	0.2	99.2	0.2	96.1	0	96.0	48.8	50.4	33.9	65.8	1.3	98.3
1941ny	94.9	82.9	9.5	99.9	1.6	98.1	16.1	99.9			96.6	38.5	15.4	99.6
1961n				38.2		7.9				47.1				24.9
1970n				48.8		8.8				16.9				24.7
1980n				47.1		17.4		12.3		9.7				22.7
1991n	71.3	2.0	48.3	51.0	68.3	31.5	64.8	34.9	82.7	15.9	97.0	0.8	78.6	20.9
2001a	92.6	1.9	27.4	70.8	65.7	33.8	26.1	71.5	74.5	23.8	94.1	1.8	59.1	39.1
2001n	91.2	1.7	52.0	46.5	87.4	12.4	62.9	35.4	88.0	10.3	94.5	1.8	76.6	22.0
2002-2003									62.2	32.8			29.6	66.7
1998MKP		2.2		52.1		7.7		37.8		13.0		0		9.6
2002MKP		3.5		77.2		29.0		71.9		24.4		0		26.7
2004MKP		6.7		66.3		20.0		66.9		30.0		0		32.7
2006MKP		3.0		79.7		22.6		72.4		21.3		0		31.1

Jelmagyarázat: a=anyanyelv, n=nemzetiség, ny=nyelvismeret, m=magyar többség, szl=szlovák többség, *=Kistoronya 1970-ben és 1980-ban Nagytoronyával együtt
Források: **1500, 1800**: Kocsis K. 2000; **1715**: Acsády I. 1896; **1840**: *Fényes E. 1851*; **1880–1910, 1941**: magyar népszámlálások adatai; **1919–1930, 1961–1991**: csehszlovák népszámlálások adatai; **2001**: szlovák népszámlálás adatai; **2002**: Nyitraegerszeg: Tátrai P. 2003; **2003**: Zsély: Molnár T. 2003; **1998, 2002, 2006**: az MKP parlamenti választási eredményei, **2004**: az MKP európa parlamenti választási eredményei (mindkettő forrása: www.statistics.sk)

A táblázatból kiolvasható, hogy a jelen etnikai helyzetének (az „elszlovákosodásnak") a legtöbbször megvannak az etnikai előzményei. A bemutatott településeken a szlovákok aránya két települést leszámítva meghaladta a 10%-ot, de Imelyen és Nyitraegerszegen a 18. század végén még a szlovákok képezték a többséget! Így tehát feltételezhetjük, hogy sok esetben formálja a tudatot az etnikai származás emléke, és ennek következtében már asszimiláltnak tűnő népcsoportokban is feléledhet (elsősorban persze külső hatásra – pl. államhatalom-fordulat) a régi identitás. Napjaink bizonytalan, gyenge etnikai azonosságtudatát tekintve pedig kirajzolódik az „identitáspotenciál" minimuma (2001-es nemzetiségi bevallás, 1998-as választások) és maximuma (2001-es anyanyelvi bevallás és 2002-es választások).

A fent ismertetett települések mindegyike ma már nemzetiség szerint szlovák többségű. A leglátványosabb változások 1945 után zajlottak le ezen községekben. Ennek okait a különböző terepkutatások[58] hasonlóan látják, melyek alapján a következő megállapításokat tehetjük:

– A változások legfőbb oka az 1945–1948 közötti jogfosztottság, aminek legfontosabb hozadéka a magyar iskolák bezárása volt. Az iskolák nem mindenütt nyitottak ki újra, de ahol még kinyitottak, legkésőbb a '70-es évekre megszűnt a magyar oktatás. Ha a szülők magyar iskolába akarták járatni gyerekeiket, az aránytalanul nagy ráfordítást igényelt.

– Zsély és Nyitraegerszeg esetében meghatározó e települések etnikai peremhelyzete, ráadásul a tömbmagyarságtól földrajzi gát (dombság, ill. hegység) választja el őket. Györke esetében etnikai és vallási peremhelyzetről egyszerre beszélhetünk.

– A települések elsősorban nem betelepülések révén, hanem asszimilációs folyamatok által, identitás- és nyelvváltással szlovákosodtak el.

– Az 1945 után megváltozott társadalmi-gazdasági helyzet felbomlasztotta a hagyományos falusi társadalmat, ahol így megnőtt a vegyes házasságok száma. Felerősödtek a migrációs folyamatok (amelyek a városokba irányultak) és a társadalmi mobilitás. Ennek következtében egyre nagyobb szükség lett a szlovák nyelv ismeretére, a magyar nyelv több intézményből kiszorult. Az egyéni boldogulás helyenként szintén a magyar identitás feladásával volt csak lehetséges.

– Kassa környékén a téeszesítés a magyar gazdák egy részét tönkretette, akik így kénytelenek voltak Kassára költözni.

– A vizsgált térségekben szerepet játszott még magyar és szlovák községek és téeszeik adminisztratív egyesítése, aminek következtében ismét csak a szlovák nyelv került előtérbe.

– A vizsgált településeken a nyelvhasználatra leginkább a két etnikum aránya hat. Jelentős különbségek vannak a nyelvhasználatban életkor szerint, így generációs alapú kevert nyelvhasználat alakult ki a családokban. Általánosságban az idősek még megtartották a magyar identitást, a középkorúak kevert, bizonytalan identitással rendelkeznek, míg a fiataloknál már a szlovák identitás az uralkodó.

---

[58] Kassa keleti előterében (pl. Györke) Barna G. (1996), a Nyitrai járásban (pl. Nyitraegerszeg) Tátrai P. (2003), a szlovákiai Nógrádban (pl. Zsély) Molnár T. (2003).

A II. világháború óta történteket Barna G. sorai tükrözik a legjobban: „ha az anyanyelv kiszorul a közéletből, az iskolából, azaz a tudásszerzés folyamatából, kiszorul a vallásos életből, akkor nincs gátja az etnikai és nyelvi asszimilációnak." (Barna G. 1996. 215.)

A fent megfogalmazott okok a mikroszinten érvényesülnek. Ha a folyamatokat makroszinten vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a homogenizáció elve győzedelmeskedik, azaz a helyi többség beolvasztja a kisebbséget (vö. Farkas Gy. 1998. 119–120), persze inkább csak akkor, ha a többséget az államalkotó népesség adja. Azonban ez a homogenizáció igen hosszú folyamat. Az *5. táblázatból* jól látható, hogy a Szobránc környéki magyarok teljes asszimilációja hosszú ideig tartott, majdnem 200 évet vett igénybe – csakúgy, mint a mai Magyarország területén élt ruszin népesség beolvadása (Paládi-Kovács A. 1973. 358). Napjainkban azonban felgyorsultak az események, a globalizáció, a megnövekedett térbeli és társadalmi mobilitás hatásai már a korábban elzárt falvakba is eljutottak, és így – mint azt az előzőekben láttuk – egyes régiókban a népesség asszimilációja három generáció alatt lezajlik.

Irodalom

Acsády I. (1896): Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam XII.

Barna G. (1996): Vallás – Identitás – Asszimiláció. In: Katona J. – Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 209–216. p.

Bartha E. (1984): Etnikai különbségek és a vallás integráló ereje. In: Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 97–101. p.

Botlik J. (2005): *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. Nyíregyházi Főiskola, Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem, Tanárképző Kar. Nyíregyháza. 552 p.

Buzalka, J. (2003): A felekezetiség és Szlovákia politikai fejlődése. In: Ábrahám B. – Gereben F. – Stekovics R. (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsésztudományi Kar. Piliscsaba.. 334–346. p.

Custer R. D. (2005): What is a Rusyn? www.slovakia.org/society-rusyn.htm

Csámpai O. (1994): *Viharvert nemzettudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban*. A szerző kiadása. Pozsony.

Csepeli Gy. – Örkény A. – Székely M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében.* Balassi. Budapest. 180 p.

Farkas Gy. (1998): Nyelvhatárváltozások és etnikai tömbök a Lévai járásban. *Regio* 9. 2. 113–130. p.

Farkas Gy. (2000): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. ("Nulladik" változat a nyelvhatárra – egy módszer próbája.) *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2. 2. 109–124. p.

Fényes E. (1851): *Magyarország geographiai szótára* I–II. Pest.

Gereben F. (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest. 278 p.

Gereben F. (2003): Vallási és nemzeti identitás Közép-Európában. In: Ábrahám B. – Gereben F. – Stekovics R. (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsésztudományi Kar. Piliscsaba. 48–57. p.

Gyurgyík L. (2006): *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai-, település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években.* Kalligram. Pozsony. 232 p.

Havliček, T. (2005): Czechia. Secularisation of the religious landscape. In: Knippering, H. (ed.): *The Changing Religious Landscape of Europe.* Het Spinhuis. Amsterdam. 189–200. p.

Ilyés Z. (2005): Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 50. 2. 145–155. p.

Ira, V. (1996): Etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva východného Slovenska a percepcia etnických a religióznych napäti. *Geografický Časopis* 48. 1. 13–34. p.

Ira, V. – Zapletalová, J. (2004): Spatial Distribution Changes of Czech Nationals in Slovakia and Slovak Nationals in Czechia with an Emphasis on the Period from 1991–2001. *Moravian Geographical Reports* 12. 1. 51–63. p.

Keken A. (1937): *A magyarországi evangélikusság történelmi statisztikája.* A M. Kir. Erzsébet Tudományos Egyetem Evangélikus Hittudományi kara által elfogadott doktori értekezés. Pécs.

Keményfi R. (2002): *A gömöri etnikai térmozaik.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó. Komárom–Dunaszerdahely. 238 p.

Kocsis K. (2000): *Szlovákia mai területének etnikai térképe – Národnostná mapa súčastného územia Slovenska – Ethnic Map of*

the Present Territory of Slovakia 1941, 1991 (M=1:400.000). MTA Földrajztudományi Kutató Intézet – Akadémiai Kisebbségkutató Műhely. Budapest.

Kocsis K. (2005): Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. *Földrajzi Értesítő* 54. 3–4. 285–316. p.

Kocsis K. – Bottlik Zs. – Tátrai P. (2006): *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002).* MTA FKI. Budapest. 197 p.

Kovács A. (2005): Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen. In: Prónai Cs. (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 58–70. p.

Lanstyák I. (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában.* Osiris– Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony. 368 p.

A Magyarországban 1893. január 31-én végrehajtott czigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam* IX. 1895.

Molnár T. (2003): *A szlovákiai Nógrád etnikai földrajza.* Szakdolgozat. ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék. Budapest.

Paládi-Kovács A. (1973): Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi kultúra – népi társadalom* VII. 327–367. p.

Pataki F. (1997): Nemzetkarakterológia? *Magyar Tudomány* 42. 2. 169–179. p.

Popély Á. (2003): A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai eredményei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5. 2. 83–102. p.

Prónai Cs. – Vajda I. (2005): Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben. In: Prónai Cs. (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 21–45. p.

Siska J. (1996): Ruszinok a Bodrogközben. In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 299–305. p.

Szarka L. (2006): A nemzeti azonosságtudat kistérségi sajátosságai. In: Bakó B. – Szoták Sz. (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében.* Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 121–136. p.

T. Sápos A. (2002): A Tőketerebesi járás etnikai összetétele a dualizmus korában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4. 1. 41–82. p.

Tamás E. (1996): A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplénben. In: Katona J. – Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 267–284. p.

Tátrai P. (2003): Etnikai identitás a magyar–szlovák nyelvhatáron. *Kisebbségkutatás* 12. 1. 44–68. p.

Udvari I. (1994): *Ruszinok a XVIII. században*. BGYTF Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. Nyíregyháza. 390 p.

Vaňko, J. (2003): Ruszinok Szlovákiában – múltjuk és jelenük (és mit hoz a jövő?). In: Ábrahám B. – Gereben F. – Stekovics R. (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsésztudományi Kar. Piliscsaba 361–370. p.

Vaňo, B. (2002): *Projection of Roma population in Slovakia until 2025*. Infostat, Demographic Research Centre. Bratislava. 13 p.

Závery zo sociografického mapovania rómskych osídleni na Slovensku. 11.1.2005. www.government.gov.sk/romovia/list_faktov.php

Zeľová, A. (1991): A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában. *Regio* 2. 1. 57–65. p.

www.kdv.sk

www.statistics.sk

Doncsev Toso

Fejezetek a magyarországi bolgár ortodoxia történetéből. Makszim pátriárka Esztergomban

Chapters from the History of Bulgarian Orthodoxia in Hungary: Patriarch Maxim in Esztergom

During the era of "existing socialism" head of the Bulgarian Church, Patriarch Maxim, entered Hungary in 1984 as guest of László Lékai Cardinal, Primate, Archbishop of Esztergom. The author reports on the visit as "witness" since he was the interpreter in the extraordinary event.

Enyhe köd szállt le a Duna felől. Esteledett. Egy perccel hat óra előtt gördültünk a prímási palota bejáratához. Az épület előtti kicsiny, kerek tér kihaltan kongott. Egy teremtett lélek se látszott. A kapu zárva volt, és az ablakok mint sötét szemüregek meredtek ránk. Kivert a hideg verejték. Mindez annyira valószínűtlennek és döbbenetesnek tűnt. Máskor, ha vidéki útjaikon magas rangú bolgár küldöttségeket kísértem, már a megyehatáron rendőrautó várt ránk, és az előttünk közlekedőket az útról leterelve sebesen vezetett minket a vendéglátók elé, akik mind ott toporogtak és fecserésztek a bejáratnál leterített vörös szőnyegen szívélyes kézszorításra várva. „Nem, ez nem lehet igaz, valamilyen végzetes félreértés történhetett, hogy senki sem vár ránk, – mormoltam magamban – hiszen telefonon én beszéltem személyesen az eminenciás úrral, és a beszélgetés végén még meg is ismételtem: tehát 15-én, hétfőn hatkor a prímási palotában".

1984 októberében villámgyorsan kapaszkodtam fölfelé a külképviseleti szamárlétrán, persze nem rangban, csupán a feladatok felelősségi szintjén. Kiderült, hogy én vagyok az a rangidős személy, aki egyedül alkalmas az esztergomi érseki hivatallal folytatandó egyeztetésre. Meglepetésemre Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek nem áttételeken keresztül, hanem közvetlenül maga tisztázta a részleteket. Körültekintően érdeklődött, és higgadtan pontosított. Öblös, nyugodt hangja még a fülemben csengett. Most éreztem csak igazán a vállamra nehezedő felelősség súlyát. Remegő lábbal szálltam ki a kocsiból, és vártam, hogy megnyíljon alattam a föld.

Boncso Mitev nagykövet a maga gyakorlatias észjárásával úgy viszonyult a felsőbbséghez és kiváltképp a párt aktuális irányvonalához, ahogy az egyszerű hívők Isten kifürkészhetetlen szándékaihoz. Nem keresett bennük logikát, nem zavarták a korábbi dogmáknak ellentmondó parancsolatok, nem zúgolódott, és az okokat sem firtatta. Tudta, hogy a politikában mindig vannak megmagyarázhatatlan, magasabb szempontok, amelyeket a maguk valójában csak egy na-

gyon szűk kör ismerhet. A hierarchiában lévők kötelessége az utasítások pontos végrehajtása és nem az okvetetlenkedés, de hosszú évek tapasztalatából arra is rájött, hogy a párt irányváltásainál ajánlatos vigyázni, mert megégetheti magát, rajtaveszthet az ember. Ezért, amikor a bolgár ortodox egyház vezetőjét és kíséretének tagjait hétfőn a parlamentben fogadta Sarlós István, a minisztertanács elnökhelyettese, ott feszített ő is, de a pécsi bolgárok meglátogatására és az esztergomi találkozóra már nem tudott kocsit biztosítani. Különben is a konzul, a belügyminisztérium vezérőrnagya minden lépését acsarkodva, árgus szemmel ügyelte. Ő nyíltan hangoztatta értetlenségét és nemtetszését a „csuhás" küldöttség láttán. Úgy vélte, hogy partizán múltjára való tekintettel szabad folyást engedhet dühös gyűlöletének, és harcolnia kell a kommunista múlt meggyalázása ellen. A beosztott diplomaták meg úgy kerülték az egyházi személyeket, mint ördög a tömjénfüstöt. Mitev elvtárs az állam és az egyház szétválasztására hivatkozott, amikor rám, a pártonkívülire, a nagykövetség tolmácsára osztotta a közvetítői szerepkört. Személyemben így testesítettem meg az alkotmányt.

És míg ez a félholt alkotmányos rendelkezés a járdán botladozott, az óriási ódon tölgyfakapu hangtalanul kitárult. A palota minden ablakában kigyúltak a lámpák, az egész épület fényárban úszott. A kapualjban végigfutó vörös szőnyeg mellett néma sorban, fekete reverendában tisztelgő főhajtással álltak a káptalan tagjai. A prímás a lépcsőn lefelé jött elénk. Különös, szinte koreografált mozdulatsor következett. A bíboros meghajlással juttatta kifejezésre a vendéget megillető tiszteletet, ám alacsony termete ellenére még így is a bolgár egyházfő feje fölé magasodott, mert két lépcsővel feljebb állt. Őszentsége, Makszim pátriárka kegyesen hárította az udvarias mozdulatot, közben mindez jelképes, kölcsönös átkarolássá alakult, hogy immár egymás mellett meghitten és méltóságteljesen lépdelve egyszerre érjenek fel az emeleti szintre.

Az asztali áldást az érsek kérésére a pátriárka mondta. A halkan suhanó apácák kitűnő vacsorát és nagyszerű vörösbort szolgáltak fel. A Tv-híradó kezdetére már a desszertnél tartottunk, és így a katolikus főpap figyelmességének köszönhetően mindannyian láthattuk az aznapi parlamenti fogadás képeit. A vacsora végén a szent szinódus kórusa teli tüdőből elénekelte a Mnogaja letá-t. A bolgár basszusokba beleremegtek a prímási palota ablakai. Az ajándékok cseréjének jött el az ideje. Egyetlen világi résztvevőként püspöknek kijáró ajándékot kaptam Esztergom érsekétől elismerő szavakkal: „A Jóistennek és a tolmács úrnak hála mindenben szót értettünk." A humorral fűszerezett magasztalás egy pillanatra mennyei magasla-

tokba emelt, de tudatában voltam, hogy az eminenciás úr lényegében ezzel az udvarias gesztussal értékelte azt a tolmácsi teljesítményt, amit a vasárnapi ökumenikus istentiszteleten, az azt követő közös ebéden és a vacsora alatt folytatott elmélyült és szerteágazó párbeszéd során nyújtottam.

****

Atanasz Dalcsev, a kiváló költő és műfordító „Töredékek" c. gondolatait, aforizmáit tartalmazó kötetében azt vallja, hogy „a fordítás a leglassúbb és legelmélyültebb olvasás." Ennek részben fordítottja igaz a tolmácsolásra, amely – mondhatni – a leggyorsabb és legelmélyültebb gondolatolvasás. Ez a megállapítás főként a szinkrontolmácsolásra áll, hiszen a folyamatosan beszélő szónok gondolatait azonnal és hibátlanul eltérő felépítésű és sorrendű nyelvtani szerkezetekbe kell átültetni. A tolmácsnak szinte előre kell sejtenie a gondolat irányát, a kifejezési mód lehetséges fordulatait, elágazásait. Hivatásos tolmácsoknak sohasem okozhatott nehézséget egy pártfunkcionárius beszédének vagy fejtegetéseinek lefordítása. Alacsonyan képzett, műveletlen és szegényes szókincsű emberek könnyen behatárolható témakörben folyó társalgása nem jelenthetett próbatételt. Igazi szakmai kihívást az alatt a néhány nap alatt éreztem, amikor nagy műveltségű, széles látókörű tárgyaló partnerek pontos és összetett, egyszersmind részletekre is ügyelő megfogalmazásait volt szerencsém közvetíteni. A magyar egyházak vezető személyiségeivel folytatott tárgyalásokat irodalmi szintű szakmai megbeszélésekként jellemezhetném. A hitbéli helyzet, a hitvallások és a közös célok, az egyházak küldetésének megfogalmazása mellett az eltérések finom, de határozott számbavétele a vallási, az általános emberi és külpolitikai szempontok értő elemzése minősítette a felek párbeszédeit. Minden szónak, kifejezésnek súlya volt.

1984. március 29-én a magyarországi egyházak és vallásfelekezetek képviselői Budapesten az Országházban tartott tanácskozásukon „Felelősséggel a hazáért és az emberiségért" címmel békefelhívást fogadtak el. Szimeon metropolita, a Bolgár Ortodox Egyház Nyugat- és Közép-Európai egyházmegyéjének Budapesten székelő vezetője diplomáciai tehetségét dicséri, hogy ehhez kapcsolódva a bolgár egyházfő magyarországi látogatását sikerült tető alá hoznia. A híradások szerint Makszim pátriárka azért érkezett a magyar fővárosba, hogy csatlakozzék ehhez a felhíváshoz, és részt vegyen a magyarországi bolgár közösség Szent Cirillről és Metódról elnevezett temploma fél évszázados fennállása alkalmából szervezett jubileumi ünnepségen.

A több évszázados, sőt évezredes magyar–bolgár együttélés a Kárpát-medencében a XIX–XX. század fordulóján új lendületet kapott. Az ötszáz éves török rabság alól felszabadult Bulgáriából kirajzó kertészek száma csúcspontját 1914-ben érte el, a statisztikai adatok tanúsága szerint ekkor az Osztrák–Magyar Monarchiában több mint ötezren dolgoztak. A hosszabb ideig Magyarországon tartózkodó kertészek és kereskedők 1914 nyarán létrehozták érdekvédelmi szervezetüket, a Magyarországi Bolgárok Egyesületét, amely – az azt követően létrejött többi bolgár intézményhez hasonlóan – mindmostanáig jogfolytonosan működik. 1916-ban a magyarországi bolgár közösség hitbéli szükségleteikből és az emberi életfordulókból – házasságkötés, születés, halál – fakadó igényeik etnikailag is megfelelő kielégítésére megteremtették egyházközségüket, egy magánlakásban rögvest kápolnát rendeztek be, majd a gyerekek anyanyelvű oktatása érdekében 1918-ra biztosították a bolgár elemi iskola működését Budapesten. Később Miskolcon és Pécsett is megalakult a helyi bolgár egyházközség és elemi iskola, 1931-ben pedig a pesti lóvásártér mellett, a Vágóhíd utcában a főváros által adományozott mintegy hatszáz négyszögöles telken lerakták a bolgár templom alapkövét, és rá egy évre, május 24-én a templom védőszentjei ünnepén a 70 ezer pengőre rúgó közadakozásból felépült templomban Sztefan Nicsev lelkész bemutatta az első szent liturgiát.

A budapesti bolgár ortodox templom figyelemre méltó egyházi és kulturális műemlék, amely a maga nemében egyedülálló, hiszen az egyetlen neobizánci építészeti stílusban készült fővárosi épület. A neves magyar építész és templomtervező, Árkay Aladár utolsó munkája kereszt alakú, bizánci kupolás bazilikát jelenít meg. A kupolát magas, kerek kupoladob tartja, az oltárapszis félkör alakú, a harangtorony a nyitott boltíves narthex fölött helyezkedik el. Az ortodox egyház liturgiai követelményein túlmenően hangsúlyozódik benne a bolgár jelleg: nem nehéz párhuzamokat találni Preszlav és Neszebar keresztkupolás templomaival, illetve a Bacskovói kolostor központi templomával avagy a szófiai Szent Alekszandar Nevszki székesegyház kupolájával. A templom jellegzetessége a sok és tágas ablak, amely a pravoszláv templomoktól eltérően, bő, természetes megvilágítást nyújt. A templomra az arányosság, viszonylag kis méretei ellenére a tágasság jellemző. A templom puritán fehér falai máig tartó programot kínálnak a híveknek, hisz' anyagi források híján ez idáig freskókkal nem díszítették. Az ikonfal a Lónyai utcai kápolnából került a templomba, a faragások és a képek ismeretlen kortárs mester munkái.

****

Miután elkészült a templomépület, a környező kerttel és a parókiával ez a hely vált a Budapesten és az agglomerációban élő bolgárok integráló központjává. Az egyházi szertartásokon és az ünnepeken, az esküvőkön, a keresztelőkön és a temetéseken való megjelenés az egyház életében való tevőleges részvétel mellett egyidejűleg a közösség tagjai számára gyakori és rendszeres kapcsolatot, anyanyelvi kommunikációt tett lehetővé. Egyházi és egyben közösségi kohéziót előmozdító szerepe is volt a templom felépítésének is. A háború után, a negyvenes-ötvenes évek fordulóján az istentisztelet, illetve a templomba járás sajátos jelleget öltött. A politikai változások következtében az egyház elvesztette a társadalmi életben korábban betöltött szerepét. Ezek a változások tükröződtek a magyarországi bolgár egyházközség mikrovilágában is. Az Isten házának látogatása már nem olyan norma és kötelezettség volt, amelyet a helyi közvélemény és a bolgár állam hivatalos képviselőinek személyes jelenléte befolyásolt, hiszen a követség új tisztségviselői már nem jelentek meg az istentiszteleteken, mivel az számukra tiltott volt. A protokolláris személyiségek hiányában az istentiszteletek elvesztették korábbi külsőséges jegyeiket, és egyben erősödött az emberek közötti közvetlen kapcsolat. A templomban a légkör meghitté és fesztelenné vált. Tulajdonképpen a művelődési ház felépítéséig – azaz 1957-ig – főleg a templom és a parókiaépület szolgált a bolgár kolónia rendszeres összejöveteleinek céljaira. Bármennyire is különös, ezekben az években a korszellem ellenére a családok tömegesen jártak templomba. Vasárnaponként és egyházi ünnepeken ünneplő ruhába öltözötten, kisebb csoportokban érkeztek. Én még olyannak ismertem meg az idős, istenfélő bolgár kereskedőket, amilyennek Márai Sándor festette le őket egyik riportjában: „Tagbaszakadt, erős és kövér emberek. Jó vastag posztóba öltöznek valamennyien, a barátságosan domborodó hasukon a legtöbbjének arany lánc. A kezükön, a rövid, vastag parasztujjakon feltűnően vastag karikagyűrű. Nyugodt és komoly emberek a bolgárok, arcuk, mint minden balkán arc, egyívű, kissé mord, de férfias, apró bedagadt szemük van, nagy harcsabajuszúak. Valamennyin érzik a szolid polgári jólét."

Az ajtónál lévő pultnál a sekrestyéstől az elevenekért és a holtakért gyertyákat vettek, aztán a hívek annak rendje és módja szerint megcsókolták a középen és a kétoldalt lévő ikonokat, meggyújtották a gyertyákat, elhelyezték a gyertyatartókban, azután a férfiak jobboldalt a férfiak közé, az asszonyok pedig baloldalt a nők közé álltak, és néhány percnyi illendőségből betartott hallgatás után folytatták a korábban elkezdett beszélgetést, vagy megszólították a régen nem látott ismerősöket. Folyt a szó a kertről, a piacról, azokról a témákról, amelyek foglalkoztatták őket. A nők meg női dolgokról fecsegtek.

Joan Nedelcsev tiszteletes atya meg végezte a szertartást. Mindez általános zsongássá, zsivajjá olvadt, időről időre a kántor éles tenor hangja vált ki az általános zsibongásból. Olykor a pap a szent liturgiát celebrálva felemelte a hangját, hogy arra emlékeztesse híveit, Isten házában tartózkodnak, és nem a szomszédos piacon. A gyerekek alig várták, hogy az atya eltűnjön az ikonosztáz mögött, és kiosontak a templomból. Az épületet körülvevő kertben bújócskáztak, fogócskáztak, vagy más játékokkal múlatták az időt. Ha túlságosan hangoskodtak, mindig akadt egy nagymama vagy egy öregasszony, aki megszidta őket. A liturgia végén a barátok meg az ismerősök megvárták egymást, hogy hazafelé menet a közeli sörözők egyikében együtt igyanak meg egy-két korsó sört. A heti nehéz munka után mindez pihenést, kikapcsolódást, megkönnyebbülést és a honfitársakkal való kellemes együttlétet jelentett.

****

Makszim pátriárka 1984. október 14-én a Vágóhíd utcai templomban tartott szent liturgián, melyen a katolikus egyház részéről jelen volt Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek, Kacziba József püspök, Keresztes Szilárd görög katolikus segédpüspök és Bíró Imre kanonok, hivatalosan is kinyilvánította a bolgár egyház csatlakozását a békefelhíváshoz. De a lényeg nem ez volt, még csak nem is az az egyedülálló történelmi tény, hogy bolgár egyházfő első ízben lépett magyar földre, hanem az, hogy a bolgár főpapi látogatás a katolikus és az ortodox keresztény egyházak közeledésének nagy folyamatába illeszkedett, hívő emberek százmillióinak szemléletét és cselekedeteit befolyásoló eseménysor része lett. A közvélemény nem érzékelhette az évtizedekkel, évszázadokkal mérhető változások világunkat alakító súlyát. A sajtóban mindez elsikkadt. Az újságok Kádár János párizsi útjáról, Tarik Azisz iraki miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter moszkvai látogatásáról tudósítottak, meg arról, hogy október 18-ra összehívták az országgyűlés őszi ülésszakát, amelynek napirendjén mindössze három téma szerepelt. Ennél még a bolgár–magyar kapcsolatok is jóval mozgalmasabbnak tűntek, hiszen azon a héten Budapestre látogatott a központi pártlap, a *Rabotnicseszko delo* főszerkesztője, a bolgár legfőbb ügyész, bolgár–magyar belkereskedelmi megállapodást írtak alá, és hazaérkezett Szófiából a SZOT főtitkára. Érthető hát, hogy a budapesti külképviselet diplomatái a napi politikára ügyeltek. Közben az Európai Püspökkari Konferenciák Tanácsa és az európai ortodox és protestáns egyházakat tömörítő Európai Egyházak Konferenciája októberben Olaszországban a Garda-tó melletti Rivában tartotta a III. Európai Öku-

menikus Találkozót, október 29-én pedig II. János Pál pápa az apostoli palota Szent Matild kápolnájában együtt misézett Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsekkel.

****

Húsz évvel korábban, 1964-ben VI. Pál pápa és Athenagorasz konstantinápolyi pátriárka Jeruzsálemben találkozott. Egy évre rá a két egyházfő kölcsönösen feloldotta az 1054-ben az egyházszakadáskor egymás egyházára kimondott ezeréves átkot, majd 1967-ben ellátogattak egymás székhelyére. A felújított párbeszéd már negyven éve tart. Makszim pátriárka, az ortodoxia követeként, az ortodox egyházfők közül elsőként járt magyar földön, 16 év múltán a megváltó születésének 2000. és a kereszténység felvételének ezeréves évfordulója kapcsán a konstantinápolyi pátriárka, I. Bertalan (I. Bartholomaiosz) Budapesten ünnepélyesen jelentette be, hogy államalapító királyunkat, I. Szent Istvánt az ortodoxia által tisztelt szentek közé sorolták. Mindezek fontos állomásokat jeleztek a néhány évtizede újrakezdett és eredményeket ígérő keresztény közeledésben, amelyben a magyarországi bolgár ortodox közösség szerény lehetőségeihez mérten maga is részt vállalt.

Felhasznált irodalom

Atanasz Dalcsev: *Töredékek*. Budapest, 1979.

Doncsev Toso: *Új idők bolgárai*. Budapest, 2001.

Doncsev Toso: Kelet és Nyugat közeledése Esztergomban. *Haemus*, 2003/1.

A keleti kereszténység Magyarországon. Szerk. Doncsev Toso. Budapest, 2007. május 14.

Lenkei Balázs: *Bolgár templom Európa szívében*. Budapest, 1996.

Márai Sándor: Pesti bolgárok. *Magyarország*, 1918. október 6.

Petar Petrov: A budapesti Szent Cirill és Szent Metód bolgár pravoszláv templom. *Haemus*, 2003/1.

Nagy Márta: *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*. Debrecen, 1994.

KRITIKA

Tóth-Czifra András

Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon 1920–2001

A Tóth Ágnes által szerkesztett kötet hiánypótló a nemzetközi kisebbségkutatás témakörében, hiszen nem jelent még meg az Egyesült Államokban olyan összefoglaló tanulmánykötet, amely a magyarországi kisebbségpolitikát minden aspektusból körüljárva mutatná be a terület XX. századi eseményeit. A kötet a Columbia University Press gondozásában jelent meg, amely egyetem az USA egyik legpatinásabb politikatudományi tanszékét tudhatja magáénak.

A kötet tanulmányai szigorú logikai sorrendben követik egymást, s így kvázi egymásra épülve teljes képet adnak a magyar kisebbségpolitika elmúlt 80 évéről – természetesen kitekintéssel a vizsgált korszakot megelőző és az azt követő évekre is. A tanulmányok ugyanis nemcsak az 1920–2001 közötti 81 évet tekintik át, hanem képet adnak a korszak előzményeiről, illetve tárgyalják az elmúlt évek eseményeit is.

A kötet gerincét Vékás János tanulmánya *(Színképek: Magyarország nemzeti és etnikai kisebbségei a népszámlálások tükrében)* adja, amely statisztikai adatok széles körű és rétegzett áttekintését kínálja. A szerző a Magyarországon tartott népszámlálások eredményeit tekinti át 1869-től egészen a legutóbbi, 2001-es népszámlálásig, a nemzeti és etnikai kisebbségek nézőpontjából, figyelembe véve az egyes időpontokban fennálló történelmi helyzetet is.

A leíró tanulmány egy módszertani áttekintéssel indul, amelyben a szerző a különböző népszámlálásokon a nemzetiségi hovatartozásról feltett kérdéseket hasonlítja össze, külön tárgyalva a nemzetiségi és az anyanyelvi önazonosságra kérdező, illetve az újonnan feltett, a kulturális hovatartozásra vonatkozó kérdéseket.

A módszertani bevezető után Vékás a népszámlálások idevonatkozó eredményeit tekinti át grafikonok és számszerű adatok citálásával, elemezve a nemzetiségek összetételének és számbeli nagyságának változását, külön foglalkozva az olyan anomáliákkal, mint például az 1980. évi népszámlálás, valamint külön tárgyalva a nemzetiségi, illetve az anyanyelvi önazonosságra vonatkozó kérdésekre adott válaszokat. A szerző mélyebben rétegezve is elemzi a kisebbségi populációkat, a népszámlálási adatokat megyékre lebontva, és az itt tapasztalható változásokat tárgyalva.

Vékás a vizsgálatot a különböző nemzetiségek karakterisztikájának bemutatásával folytatja, amelynek keretében Magyarország hat legnagyobb kisebbségét (német, szlovák, horvát, szerb, román, szlovén), illetve a romákat elemzi két szempont, a magyarországi populáció nagysága, valamint a területi megoszlás alapján.

A romák egyedi kezelése a szerző szerint azért fontos, mert a fentebb vázolt jellemzők alapján a roma kisebbségi társadalom a többi vázolt kisebbségtől jelentősen eltérő jellemzőket mutat. A romák társadalmi-gazdasági beilleszkedését ugyanis több faktor – többek közt a nemzetiségi és nyelvi önazonosság közötti szakadék mélyülése, az átlag feletti népszaporulat, valamint a területi eloszlás (a romák jelentős része a három gazdaságilag legfejletlenebb megyében él) – is hátráltatja.

A szerző végezetül az adatok alapján négy, a magyarországi kisebbségi társadalmakat jellemző folyamatot különböztet meg a növekedés–csökkenés, illetve a szétszóródás–tömbösödés dimenziói mentén. Szerinte a növekedés–szétszóródás a nemzetiségi, míg a csökkenés–szétszóródás az anyanyelvi önazonosságot karakterizálja. A csökkenés–tömbösödés kettősre konkrét példaként a baranyai horvátok esetét említi, míg a növekedés–tömbösödés esete a szerző szerint nem szolgál példaként egyetlen, a magyarországi kisebbségeket érintő tendenciára sem.

Tóth Ágnes, a kötet szerkesztője a magyar állam és a nemzetiségek közötti kapcsolatot tekinti át tanulmányában *(A magyar állam és a nemzetiségek),* az első világháború utáni helyzetből kiindulva. A szerző a világháború utáni rendezési elvekből – elsősorban a wilsoni elvekből – kiindulva tárgyalja a kisebbségpolitika békeszerződésekben – és a Népszövetség alapszerződésében is – rögzített elméleti elveit és azok gyakorlati megvalósulásait Magyarországon, összekötve a kisebbségek érdekérvényesítésének problémáival a két világháború között és a kommunista diktatúra éveiben.

A szerző a fentebb már körvonalazott két szakaszra osztja vizsgálódását, nevezetesen az 1920–1945 közötti Horthy-korszakra, illetve az 1945 utáni rövid koalíciós időszakra és az azt követő diktatúrára.

A Trianon után hirtelen kvázi-homogén nemzetállammá váló Magyarországon az 1923–1924-es években teremtődtek meg a nemzetiségek önszerveződésének jogi keretei. Ekkortól kezdődött a német ajkú kisebbség megkülönböztetett helyzetének kialakulása is, amelyet a külpolitikailag aktívvá váló Németország támogatott. A korszak kormányai elsősorban ennek a tendenciának, a német kisebbség túlzott térnyerésének az ellensúlyozását próbálták elősegíteni az olyan kulturális szervezetek támogatásával, mint pl. az Ungarn-

ländisch Deutscher Volksbindungsverein, amellyel a német kisebbség kooperatív ágát próbálták megerősíteni.

A szerző elemzi a Volksbund megerősödését is, elsősorban a Bécsi Döntések következtében, majd a szintén német külső nyomásra hozott zsidótörvények hatását is áttekinti.

A második szakasz a Párizsi Békeszerződés és következményeinek vizsgálatával indul: a szerző szerint a békeszerződés legnagyobb hátránya a téma tekintetében, hogy a kisebbségpolitikát az államok belügyei körébe utalta, és nem fogalmazott meg egyértelmű normatív szabályozást ezzel kapcsolatban – a kitelepítések támogatásán kívül.

Tóth az 1950-es évekkel kapcsolatban megjegyzi, ebben az időszakban a kisebbségi kérdést a marxista–leninista ideológia osztályharcot előtérbe helyező elvei szorították háttérbe, míg a forradalom után némileg enyhült a szorítás és az '50-es években erőszakolt központosítás. Ennek ellenére a Kádár-rendszerben sem született átfogó jogi szabályozás a kisebbségek helyzetére vonatkozóan – a kormányzat a sorra szerveződő, elsősorban a kulturális életet szervező, s így a depolitizált társadalomhoz alkalmazkodó szövetségeket támogatta, csupán kisebb engedményeket téve.

Bár a Belügyminisztérium – a Kommunista Párt vezetésével – már 1945-ben tervezetet készített a kollektív és egyéni nemzetiségi jogokról, ez csak tervezet maradt, és az átfogó törvényi szabályozásra majdnem 50 évet kellett várni.

Ezt a végül 1993-ban elkészült törvényt tárgyalja Szabó Orsolya írásában *(A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségeket érintő jogszabályok. A kisebbségi törvény és módosításának folyamata).* Rövid bevezetés után, amely a szabályozás XX. századi előzményeit tekinti át úgy, mint az 1923-as Bethlen-rendeletet, az 1949-es Alkotmányt, illetve annak 1972-es módosítását – ti. a szerző több szempontból értékeli azt a folyamatot, amely a végül 1993. július 7-én elfogadott törvényhez vezetett.

Tárgyalási kereteként a törvény tervezésének körülményeit, elveit, illetve céljait állítja a szerző: áttekinti a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalának megalapítását, illetve a kerekasztalnál zajló tárgyalások főbb problémáit, rámutatva, hogy a lassúság többek között az egyes kisebbségek egymás közötti érdekellentéteinek is köszönhető. Ami az elveket illeti, a törvény a kollektív és egyéni kisebbségi jogok alapvető meglétét tűzte ki célul, kimondva, hogy a nemzetiségek ab ovo jogosultak ezen jogok élvezetére – a szerző kiemeli azonban az egyéni jogok problémás érvényesítését, tekintve a nemzetiségek ellenállását bármiféle összeírással szemben.

Az utóbbiból további problémák származtak, méghozzá a nemzetiségi önkormányzatok létrehozása terén. Lista híján gondot jelentett az, hogy valóban csak a jogosultak élvezhessék az önkormányzattal járó jogokat, amely hozzájárult az úgynevezett etnobiznisz kifejlődéséhez. A szerző kimondottan a jászladányi romák esetét említi példaként.

A fentiek fényében nem csoda, hogy többször felmerült a törvény módosítása. 1998-ban ad hoc bizottságot állítottak fel, amely 2000-re befejezte az előkészítő munkát, ám a törvénytervezet mégsem került a parlament elé. A módosítás 2003-ban vett újabb lendületet, de a vízválasztó ismét a választói névjegyzék kérdése volt, amelyben – konszenzushiány ellenére – döntés született, az EU-jogharmonizáció kérdésében is, és a törvénytervezet 2004-ben a Parlament elé kerülhetett.

Eiler Ferenc ennek a kérdéskörnek egyik legfontosabb pontját, a már említett kisebbségi önkormányzatokat mutatja be az önkormányzatok tapasztalatairól szóló munkájában *(A kisebbségi önkormányzati rendszer és tapasztalatai: eredmények kérdőjelekkel).*

A szerző részletesen ismerteti az önkormányzatokra vonatkozó törvényi szabályokat, a kisebbségi önkormányzatok különböző fajtáit, illetve az összetételhez kapcsolódó különböző jogokat.

Az eredmények értékelésénél lényeges megemlíteni, hogy a kisebbségi önkormányzatok száma 1994-hez képest két-, két és félszeresére nőtt, amely azt mutatja, hogy a jogi keretek ösztönző erejének hatására az intézmény meggyökerezett a közéletben. A stabilitás látszata azonban nem teljesen fedi a valóságot, tekintve, hogy az önkormányzatok nem igazán vették át a kultúra és az oktatás irányítását.

A szociális elfogadottság ilyeténképpen kérdéses szintje mellett más problémák is átszövik a szerző szerint a kisebbségi önkormányzatok rendszerét. Ezek közül az egyik legfontosabb az országos és a helyi szint közötti formális kapcsolat hiánya. Ez egyrészt az ellenőrzés kérdésességében, másrészt a financiális transzferek hiányában vagy átláthatatlanságában ölt testet.

A financiális problémák helyi szinten még inkább felütik a fejüket: mivel a kisebbségi önkormányzati képviselők nem tartoznak számlaadási kötelezettséggel, kialakulhat a már említett etnobiznisz (kutatások szerint egyébként kb. 40%-át teszik ki a személyes költségek az önkormányzati kiadásoknak a szerző adatai alapján). Pénzügyi gondok merülnek fel az oktatásügy finanszírozásának kérdésében is. Ezek a problémák a szerző szerint a civil szféra és az önkormányzatok zavaros viszonyrendszeréből eredeztethetők, amely még az 1990 előtti kisebbségi érdekvédelmi szerkezet öröksége.

További elégtelenséget jelent a kisebbségi önkormányzatok bizonyos kérdésekben érvényes vétójogának azon jellege, hogy nem kapcsolódik szankciókhoz, így jelentőségéből sokat veszít.

Nyitva áll a kérdés a törvényhozók előtt, hogy a jövőben hogyan oldják meg a kisebbségek önszerveződésének kérdését. A szerző szerint kézenfekvő megoldás lenne a civil egyesületek szerveződése, melyet később – a tanulmány elkészülte után – törvényerőre is emeltek (2006-tól csak civil szervezetek állíthatnak jelölteket), a jogalkotás tehát igazolta a szerző elképzeléseit.

Tóth Ágnes második tanulmánya a kötetben a második világháború utáni két nagy, a kormányzat által irányított kisebbségpolitikai folyamatról szól, a németek kitelepítéséről, illetve a szlovák–magyar lakosságcseréről *(A németek kitelepítése és a magyar–szlovák lakosságcsere)*. Ennek megfelelően e két nagy részre tagolja írását, természetesen rávilágítva a két folyamat összefüggéseire is.

A szerző először a kitelepítések okait mutatja be. Elsősorban a tervezett földreform és a bukovinai székely menekültek letelepítése okozott megoldandó problémákat, de Tóth rámutat, hogy a kitelepítések folyamatában fontos szerepet játszott a SZEB nem egyértelmű utasítása is, valamint a magyar kormányzat „túlteljesítése". A szövetségesek utasításai valóban nem voltak egyértelműek a kérdést illetően, ti. hogy utasítás vagy lehetőség-e a német kisebbség kitelepítése. A bizonytalanságot jelzi például a 330/1945. számú ME rendelet, amely a körülmények tisztázására hívott életre vizsgálóbizottságot.

Ekkor azonban már folytak a kitelepítések, amelyben négy kategóriát állapítottak meg: Volksbund vezető, tag, támogató és kívülálló. A szerző ehhez kapcsolódóan áttekinti a korszak idevonatkozó álláspontjait, mint pl. Bibó ellenvetéseit a túlzott kitelepítésekkel kapcsolatban vagy Mindszenty hercegprímás tiltakozásait a módszerekkel szemben.

A szerző leírja a kérdés sorozatos újraszabályozását felügyelőbizottságok által, valamint a nemzetközi helyzetet USA–SZEB erőtérben.

Emellett taglalja a kitelepítések tényleges folyamatát is, mely lakossági ellenállás, visszaélések, illetve technikai feltételek hiánya miatt is akadozik; ezek és a külföldi nyomás a magyar kormányt engedmények megtételére és a kitelepítések időközbeni megállítására kényszerítették. A mérleg végül 114 kiürített falu, 210 ezer kitelepített német és 350 ezer hold elkobzott föld volt 1947-ig.

A kitelepítésekhez szorosan kapcsolódott a lakosságcsere-program, amelyet 1946. február 27-én írtak alá. A szerző szerint a program legfontosabb jellemzője, hogy látványosan nem egyenlő felek kö-

zött zajlott: a csehszlovák fél győztesként, a magyar fél vesztesként vett részt a tárgyalásokon, amely a paritás elvét kívánta érvényesíteni, de az erőfölénnyel teret adott visszaéléseknek szlovák részről, mint például a propaganda vagy a deportálással való zsarolás. A lakosságcsere így végül akadozva és nem egyenlő feltételekkel zajlott le.

A szerző szerint a két eseménysorozat legfontosabb üzenete, hogy a világháború után Közép-Európában kialakulhatott volna a kooperáció új formája a nemzetállamok közt, ám a nagyhatalmak túlzott befolyása és a polgári fejlődés csökevényessége ezt lehetetlenné tette; ez a felelős szembenézés igényét hordozza magában.

Egy másik, világháború utáni eseményt vizsgál tanulmányában Orgoványi István: a déli határ menti zóna kialakítását és fenntartását a kommunista hatalomátvételt követő években *(Ütközőzóna a déli határon: a déli határsáv 1948 és 1956 között)*. Leíró jellegű írásában részletesen mutatja be a határzóna kialakításának körülményeit és következményeit.

A határzóna kialakítását a Jugoszláviával megromlott külügyi kapcsolatok indokolták. Ennek keretében első lépésként a határőrség fokozatos átalakítása indult meg. Létrejött a „zöld ÁVÓ", mely az ÁVH fokozatos ellenőrzését mutatta a határőrség felett. A szerző számadatokkal illusztrálja a határőrség fokozatos felduzzasztását, átszervezését, valamint az ÁVH térnyerését a határőrségen belül.

A déli határzóna kialakítása is ebben az időszakban kezdődött földek rekvirálásával és aknamezők telepítésével; a zóna 15 kilométer szélesen húzódott a déli határ mentén, és 290 ezer embert érintett közvetlenül. 1950. július 1-jétől különleges engedéllyel lehetett belépni a zónába, melynek részleteit a szerző szintén tárgyalja dolgozatában.

A zóna kialakítása természetesen tisztogatásokat és – ez témánk szempontjából a fontos – kitelepítéseket is vont maga után. 1950 és 1952 között a szerző adatai szerint mintegy 3500 embert telepítettek ki az ország távolabbra eső részeire, többségükben délszlávokat.

Orgoványi vizsgálata szerint a kitelepítettek java része középparaszt, 5–15 holdas birtokkal; a kitelepítések ki nem mondott célja pedig a délszláv népesség dezintegrációja és a Tito elleni hangulatkeltés volt. Ezt a célt szolgálták a propagátorok, átnevelő-iskolák és a Nase Novine című újságban közölt anti-titoista írások is. A cél azonban csak részlegesen valósult meg, az erről szóló jelentésekre támaszkodva, hiszen míg valóban sikerült néhány délszláv funkcionáriust képezni és a szlávok ellenállását megtörni, addig a kulákokat

nem sikerült a többi paraszti rétegről leválasztani, és a délszlávok tömegesen szöktek át a korlátozások ellenére Jugoszláviába.

Nagy Imre miniszterelnöksége alatt, 1953-tól változott az irányvonal, amely részleges amnesztiában öltött testet, de hamar elhalt Gerő Ernő tevékenységének köszönhetően. Az amnesztiát a szerző szerint sokan nem is tudták kihasználni például a kompenzáció hiánya miatt.

1956-ban – még a forradalom előtt – a zónát megszüntették, és részlegesen rehabilitálták a kitelepített délszlávokat. Tisztázatlan ügyek még ekkor is maradtak (pl.: a kettős tulajdonlás), de ennek rendezési folyamatába közbeszólt a forradalom. A zónát teljes körűen sorozatos szűkítések után 1965-ben szüntették meg véglegesen.

Tóth Ágnes harmadik tanulmánya *(Nemzetiségi oktatás Magyarországon: 1920–1980)* indítja a kötet harmadik nagy kérdéskörét, a nemzetiségi kisebbségi oktatást. Hosszú leírásában a szerző az 1920 és 1980 közötti hatvan év ide kapcsolódó folyamatait tekinti át.

Tóth Trianontól indítja a vizsgálódást: a békeszerződés értelmében minden magyar állampolgár egyenlő, de a nemzetiségi kérdést rendezni kellett. Ezt Bethlen miniszterelnök is forszírozta már 1921-től.

Az óhaj végül az 1923-as, már említett rendeletben öltött testet, amely szabályozta a kisebbségek jogi helyzetét. Ez alapot teremtett a későbbi, oktatást szabályozó miniszteri rendeletnek, amely létrehozta a háromtípusú nemzetiségi oktatást. Ezek közül – az ellenvetések (pl. Sándor Imre) – ellenére a magyar oktatási nyelvű, a nemzetiségi nyelvet csak tárgyként oktató ún. C típus terjedt el a leginkább. Ez ugyan a rendelet céljának sem felelt meg, és a falvakban is konfliktusokat okozott, de a kormány ki nem mondott tervei közt a rendelet inkább példamutatásként szolgált a szomszédos országoknak.

Ellenállók akadtak: többek közt a vegyes oktatási nyelvű iskolákat bevezetni kívánó német nemzetiségűek vagy a Klebelsberg Kunónak leveleket író püspökök személyében. A helyzet azonban csak Gömbös hatalomra kerülésével változott, amikor is a B típusú iskolákhoz hasonló formában egységesítették a rendszert.

A Teleki-kormánynak ez a rendszer a német anyanyelvű tanárok fokozatos erősödése miatt inkább tehertételt jelentett, így inkább a magyar anyanyelvű, de nemzetiségi nyelven oktató tanárok képzésére helyezte a hangsúlyt, amely miatt akadozott a rendeletek végrehajtása. Akkor is, amikor a II. Bécsi Döntés következtében a magyar államnak egyszerre kellett szembenéznie a németek követeléseivel és a visszakapott területek nemzetiségeinek igényeivel.

A szerző ezután a háború utáni eseményeket tárgyalja, amikor is a hangsúly a könnyítésen volt ezen a területen: könnyebbé tették a

nemzetiségi iskola alapításának feltételeit, ám infrastrukturális gondok, pontos igények és átfogó közoktatási szabályozás hiányában nem lehetett hatékony az átszervezés.

Később a diktatúra időszakában a tendencia az anyanyelven történő oktatásról a bilingvizmus felé tolódott el, amely a fent említett infrastrukturális és anyagi hiányosságok miatt a tanulók számának jelentős csökkenéséhez vezetett; a helyzetet csak 1985-ben szabályozták újra, de azóta sem tapasztalható tömeges újjászerveződés.

Az e téren 1990 után tapasztalható helyzetről ír tanulmányában Imre Anna *(A nemzetiségi oktatás helyzete az 1990-es években)*. A szerző a nemzetiségi oktatás kétfajta szerepének (közoktatás és nemzetiségi hagyományőrzés) megvalósulását tekinti át két nézőpontból: a tapasztalt, mérhető jellemzők (intézmények, tanterv, pedagógusok) irányából, valamint a szükségletek, elvárások felől.

A szerző kutatásai alapján kijelenthető, hogy a nemzetiségi iskolák számában 1990 óta szignifikáns növekvés tapasztalható 1999-ig (23%), valamint összetételük is megváltozik, a korábbi A típusú (kizárólag anyanyelven történő) oktatás aránya tovább vékonyodott, míg a hangsúly a két tannyelvű B típusú iskolákról áthelyeződött a nemzetiségi nyelvet idegen nyelvként tanító C típusú intézményekre.

Ami az oktatás szintjeit illeti, a szerző külön tárgyalja az 1990–1999 között 150%-kal növekvő számú nemzetiségi kisdedóvó intézményeket, a németek és a románok körében emelkedő népszerűségű általános iskolákat, valamint az 1990 után a német nyelvű intézményeknek köszönhetően számukat megduplázó középiskolákat. Ez utóbbiakat részletesebben is rétegzi a szerző a középiskola jellege szerint: az adatokból kiderül, hogy az ilyen iskolák túlnyomó többsége kétnyelvű gimnázium.

A szerző a kérdés tartalmi részére áttérve elemzi a két hagyományos feladat, a nemzetiségi nyelv és kultúra oktatásának körülményeit. A Nemzeti Alaptanterv tíz kulturális terület képviseletére ad keretet, ám a rendszer erős decentralizáltsága és a sokszor hangsúlyos szülői kérések miatt ezt nagyon nehéz beágyazni a tanmenetbe.

A nyelvoktatás esetében például csak két hely van a három nyelv (nemzetiségi, magyar, egyéb külföldi, pl. angol nyelv) számára. A szerző tapasztalatai szerint a választás általában az egyéb külföldi, ill. a nemzetiségi nyelv között szokott megtörténni, egymás rovására történő óraszámcsökkentéssel.

A kultúra területén a legnagyobb gondot a szeparálás-integrálás kérdésköre jelenti, ti. az, hogy más tantárgyak keretén belül vagy önálló tárgyként oktassák-e a nemzetiségi kultúrát. Az iskolák több-

sége az integrált megoldást választja, amely viszont kevésbé hangsúlyozza ki a kulturális nevelés fontosságát.

Másik problematikus pont a pedagógusok képzettsége, a felkészültség sok esetben nem megfelelő, gyakran fordulnak elő diploma nélküli tanárok a nemzetiségi oktatás területén, amelynek legfőbb oka az ilyen munkakör betöltésére irányuló képzés hiánya.

A diákok elvárásaival foglalkozik a tanulmány záró része, egy 1999-ben készült felmérés adataira támaszkodva, amelyet a nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók körében végeztek. Legfontosabb eredményei a felmérésnek, hogy adatai szerint a diákok a nyelvi megmaradást igen kevéssé várják el a nemzetiségi oktatástól (6,2%), s a nemzetiségi identitás megőrzését sem sokkal többen (20%).

Az okokat keresve a kérdőív felderíti a válaszoló tanulók családi hátterét. Ritka a többgenerációs együttélés a vizsgált tanulók körében (kivéve a horvátok és a romák esetét), ami megmagyarázza a nemzetiségi nyelv elhalását. A kérdezett tanulók 83%-a otthon is magyarul beszél, és a magukat kimondottan nemzetiségi kötődésűnek mondóknak (kb. egyharmad rész) is csak kb. 60%-a beszél otthon nemzetiségi nyelven, közülük is eltérő szinteken. A legtöbb tanuló még az általános iskola előtt tanulja saját nemzetiségi nyelvét, később erre nem kerül sor a fentebb részletezett okok miatt. Ennek is köszönhetően a felmérés szerint az ötödik osztályos tanulók még előbb rangsorolták a nemzetiségi jegyek megőrzését a fontossági skálán, mint tették ezt nyolcadik osztályos társaik, akik elsősorban a továbbtanulást tartották fontosnak. A továbbtanulók egyébként leginkább elsősorban szakmát tanulnak, csak kevesen választják a nemzetiségi gimnáziumokat. Az oktatásnak ezen a szintjén a legnagyobb a kimaradási arány.

Bindorffer Györgyi a német kisebbség kettős identitásának gyökereit vizsgálja egy három faluban – Csolnokon, Véménden és Dunabogdányban – végzett kutatás alapján *(Az etnikai identitás megőrzésének lehetőségei. A magyarországi németek kettős identitása).* Bevezetőjében leírja, hogy az etnikai, elméleti alapját vizsgálja a kettős identitásnak; annak az etnikai identitásnak, amely szerinte közös eredetképből, kognitív, affektív és kulturális elemekből felépülő statikus identitásforma: a múltat megtestesítő, abból a jelen érdekében táplálkozó közös jellemző.

A szerző a svábok identitásának négy közös forrását írja le: a valós vagy vélt közös ős és múlt alapján létrejövő, az endogámia által fenntartott, az egyéni elkötelezettség és önidentifikáció által megerősített csoporttagsági érzést, a közös népnév (sváb) használatát, a csak az első generációban identitásteremtő hatású (utólag az asszi-

miláció által gyengített) közös nyelvet, valamint az elsősorban a zenén, táncon keresztül létező kulturális bázist, a folklórt, amely generációkon átívelő érzelmi hatása miatt a legfontosabb tényező.

A kettős identitás elősegítője ezek alapján a szerző szerint lehet az, hogy a svábok még nem németként hagyták el a földjüket, tehát nemzeti hovatartozásuk nem erős. Ide kapcsolódva három tényező illeszkedhet be könnyebben a nemzetiségi nyelvbe, kultúrába: ami hiányzik belőle, de a magyarban megvan (pl.: a szülőföldhöz, államisághoz, magaskulturához kapcsolható fogalmak), továbbá amely hasonló a két kultúrkörben (pl.: a katolikus rituálékhoz kapcsolódó fogalmak), valamint a kollektív tapasztalást elősegítő fogalmak.

Ezek alapján a kettős identitás jellemzői a magyar államhoz való lojalitás, a kultúra némely elemeinek átvétele, a magyar történelmi múlttal való azonosulás, a vallási keretek hasonlósága, a második sváb generáció magyar szocializációja, de a másik oldalon különálló, a magyar kultúrával nem keveredő területe a folklórnak pl. a zene vagy az építészet.

A szerző következtetése szerint ahol adottak a feltételek a nemzetiségi örökség megőrzésére, a németeknek könnyebb magyarnak vallani magukat, könnyebb véghezvinni az állam és a nemzetiség szétválasztását a nemzetiségek körében, amely egy-két generációs feladat.

A kötet utolsó írásában Dobos Balázs a nemzetiségek helyzetére befolyással bíró főbb jogszabályokat tekinti át az 1868-as Nemzetiségi Törvénytől az 1999-es, a 2001-es népszámlálást elrendelő törvény idevonatkozó rendelkezéséig *(A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségeket érintő főbb jogszabályok: 1868–2001).* A szerző a törvények pontos szövegét citálva, valamint mindegyikhez rövid magyarázatot fűzve tulajdonképpen megadja a másik felét annak a leíró keretnek, amelynek első felét Vékás János kötetindító tanulmánya adta.

Dobos megemlíti többek közt az 1921-es, a Trianoni Békeszerződés végrehajtásáról rendelkező törvényt, az 1923-as Bethlen-rendeletet, az 1945–1946-os, a lakosságcseréről és a kitelepítésekről határozó rendelkezéseket, az 1947-es Párizsi Békét, az 1949-es Alkotmányt, az 1976-os Közoktatási Törvényt, az 1989-es és 1990-es alkotmánymódosításokat, az Önkormányzati Törvényt, az 1993-as Kisebbségi Törvényt, a Médiatörvényt, valamint az európai jogharmonizáció különféle lépéseit.

A tanulmányok után a kötet záróakkordja a Tamás Kincső által összeállított, gazdag tematikus bibliográfia. E függelék az általános témák, a történelem, a demográfia, a jog, az oktatás-kultúra-vallás, valamint a különböző magyarországi kisebbségek témakörében kínál

az olvasónak további elmélyülési lehetőséget a témában, kiegészítve e széles körű összefoglaló, és ahogyan az elején említettem, égető hiányt pótló könyv tíz tanulmányát.

Hiánypótló ez az összeállítás elsősorban azon okból, hogy a magyarországi kisebbségpolitika eddig nagyrészt ismeretlen maradt a politikatudomány fellegvárának számító Egyesült Államokban: a régióval és a témával foglalkozó írások leginkább a környező országokban élő magyar kisebbségek helyzetével foglalkoztak. Ám ennek megértéséhez is elengedhetetlen az, hogy ismerjük azt a környezetet, melyben sok esetben pont eme környező országok államalkotó nemzetiségéhez tartozó magyar állampolgárok éltek Magyarország területén. Ezt az aspektust a kötet egyébként kiemelten kezeli, több tanulmányban is említést érdemel az, hogy milyen összekapcsolódások voltak a hazánkban élő kisebbségek, illetve a környező országokban élő magyarok helyzete között.

De hiánypótló azért is a kötet, mert gazdag tényanyaggal összefoglaló ismeretet nyújt a magyarországi kisebbségpolitika elmúlt évszázadáról, amely tudás elengedhetetlen ahhoz, hogy egy multikulturális Európában a nemzetiségek megőrizhessék nemzeti önazonosságukat, valamint hogy tudatosan cselekedhessünk az Unió határain kívül élő magyarok, és az Unió határain belül élő olyan nemzetiségek védelmében, amelyek anyaországai még nem tagjai az EU-nak.

A könyv nyelvezete olvasmányos, annak ellenére, hogy a tanulmányok különböző szerzőktől származnak, szerkezete pedig világos, átlátható, a tanulmányok egymásra épülnek. Mint azt fentebb leírtam, az írások háromfelé bonthatók, s ez a három kategória – elején és végén az empirikus adatok, illetve a jogi környezet elemzésével mintegy keretbe foglalva – lefedi a kisebbségpolitika legfontosabb területeit. Mindezek által egy jól szerkesztett, könnyen használható és koherens kötetet olvashatunk – és ami még fontosabb, olvashatnak az Egyesült Államokban.

Ágnes Tóth (ed.): National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001. Social Science Monographs, Boulder, Colorado, 2005. 635 p.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Nemzetiségi politikák Európában
A normák és az ösztönzés ereje

Kelley, Judith G.: Ethnic Politics in Europe, The Power of Norms and Incentives. = Princeton University Press, 2004. Princeton, New Jersey

A szerző nyelvi, oktatási és állampolgársági kérdések szempontjából vizsgálja az 1990-es évek történéseit Lettországban, Észtországban, Szlovákiában és Romániában. 1991-ben Lettország még frissen megszerzett függetlenségének és Oroszországtól való elszakadásának örvendett. De a szovjet uralom alatt eltöltött évek hatásaként az ország 2,6 milliós lakosságának alig több mint fele volt *lett* nemzetiségű, míg az orosz ajkúak létszáma több mint 1 millióra volt tehető. Mihez kezdjenek az orosz ajkú lakossággal? 1991. október 15-én Lettország legfelsőbb bírósága rendelkezést bocsátott ki, amely kimondta, hogy állampolgárság csak azoknak adható, akik már 1940 előtt is *lett* állampolgárok voltak, vagy azoknak leszármazottai. Ezáltal kb. 700 ezer főnyi lakosság maradt állampolgárság nélkül. Ezzel egy időben rendkívül szigorúak lettek az állampolgárság megszerzésének feltételei. Két évvel később, 1993 októberében, mikor egy új állampolgársági törvény került terítékre, egy közvélemény-kutatás szerint a *lettek* 39%-a támogatott egy olyan kezdeményezést, mely éves kvótát biztosított volna a *lett* állampolgárság kibocsátására oly módon, hogy a *lett* nemzetiségű polgárok a lakosság 75%-át alkották volna. Egy ilyen terv gyakorlatilag semmilyen honosítást nem tett volna lehetővé az elkövetkező években. 1994 elején a Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom meghatározta a viták fő irányvonalát azáltal, hogy korlátozta a honosítás jövőbeni mértékét az állampolgárok 1%-ában, vagyis kb. 2000 fő/évben, százezreket zárva ki annak lehetőségéből, hogy valaha is *lett* állampolgárságot kaphassanak.

Miközben a nyelvet mint a lojalitás legfőbb bizonyítékát tekintették, 1994-ben a parlament megszavazott egy törvényt, amely Lettország lakosságának majdnem felét – az állampolgársággal nem rendelkezőket – távoltartotta a helyi választásoktól és a jelöltségtől. A törvény jogilag nem ütközött nemzetközi normákba. Lettország nagyszámú állampolgársággal nem rendelkező lakossága miatt emberek tömegei maradtak a politikai életben történő mindenfajta részvételi jogosultság nélkül. Ennek eredményeként, orosz ajkú többség lakta térségeket kizárólag *lett* nemzetiségűek kormányoztak. Ennél is nagyobb gondot okozott, hogy a törvény mindenkit kizárt a tisztségek viselésének lehetőségéből, aki nem beszélt tökéletesen az állam nyelvén, és nem felelt meg a legmagasabb szintű hivatalos nyelvvizsgán. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy sok nem *lett* nemzetiségű lakos, akik *rendelkeztek* állampolgársággal, sem viselhettek helyi tisztséget.

1994 júniusában megpezsdült az élet az állampolgárság kérdése körül. Június 21-én a nacionalisták győzelmet arattak a helyhatósági választásokon, és a parlament elfogadta az állampolgársági törvény végleges változatát, amely szigorú kvótákat tartalmazott. De három nappal később a köztársasági elnök visszaküldte a törvényt a parlamentnek, és egy hónappal később a korábbi pártpreferenciákkal ellentétben a vitatott kvótákat felváltotta a liberálisabb „ablakrendszer", amely lehetővé tette emberek különböző csoportjai számára, hogy különböző szintek elérésével 2003-ig megszerezhessék a teljes jogú állampolgárságot.

A kompromisszumkészség szelleme nem gyűrűzött tovább a választási törvénybe, és a parlament 1995-ben a helyhatósági választási törvényhez hasonló országos választási törvényt fogadott el. A törvény nem tette lehetővé volt kommunista párttagok, illetve nem lett ajkúak számára a jelölést, és megkövetelte a kandidálóktól, hogy amennyiben nem *lett* nyelvű iskolában végezték tanulmányaikat, úgy a legmagasabb szintű *lett* nyelvvizsgát igazoló dokumentumot nyújtsanak be, így Lettország megakadályozta az orosz nemzetiségűek politikai képviseletét mind helyi, mind országos szinten. Az eseményeknek ez a láncolata egy sor kérdést vet fel. Mint pl., mi magyarázza a különbséget Lettország kompromisszum-készségében az állampolgársági és a választási törvény meghozatala során? Általánosságban a kelet-európai kormányok időnként miért segítik az etnikai kisebbségeket, miközben más alkalommal korlátozzák, vagy teljesen figyelmen kívül hagyják jogaikat? Ami még furcsább, hogy egyes kormányok miért helyeznek hatályon kívül olyan rendelkezéseket, melyeket előtte nagy nehézségek árán sikerült elfogadtatni, míg más alkalmakkor hasonló törekvések egyes politikák visszafordítására kudarcot vallottak?

Kelley amellett érvel, hogy az európai intézmények, mint az EBESZ és az Európa Tanács, jelentős és aktív résztvevői az etnikai kérdéseket érintő belpolitikáknak. Ennek következtében három kulcsfontosságú állítást tesz: először is a legtöbb politikai döntést az EU-tagság feltételei és időnként az Európa Tanács motiválták, noha gyakran normatív nyomásgyakorlás vezette őket. A másik, hogy a hazai ellenzék nagyobb akadályokat gördített a normatív nyomás elé, mint a tagság feltételei elé. Amikor az európai intézmények kizárólag normatív nyomást gyakoroltak – amelyet meglehetősen gyakran tettek –, a kormányok ritkán változtattak magatartásukon. Normatív nyomás önmagában képtelen volt hatékony koalíciót alkotni és politikai változást elérni abban az esetben, ha a hazai ellenzék erős volt. Ebből következően abban a néhány esetben, ahol a normatív nyomás befolyással bírt a nemzetiségi politikára anélkül, hogy egyidejűleg a tagság feltétele lett volna, minden esetben alacsony számú ellenzék volt a határokon

belül, és a politikai hatás nagyon enyhe volt. Harmadrészt, ahogy a hazai ellenzék hozzáférése növekedett az etnikai politikához, a tagság feltételessége nemcsak növekvően szükséges, de meglepően hatékony eszköz is volt. A tagság feltételessége rávette a döntéshozókat kompromisszumok megkötésére függetlenül attól, hogy egyetértettek-e az alapelvvel, vagy sem. A kompromisszumkészség mindazonáltal sokkal kevésbé függött a döntéshozók kezdeti álláspontjától, mint attól, hogy mennyire volt kívánatos számukra a megszerezhető előny. Így az országok azon törekvése, hogy az EU-hoz és az Európa Tanácshoz csatlakozzanak, lehetővé tette ezen intézmények számára, hogy politikai feltételeket szabjanak meg, és megdöbbentő mértékű ellenállást voltak képesek leküzdeni javaslataik elfogadtatása érdekében. Ez különösen etnikai kisebbségek esetében volt igaz, amelyek regionális stabilitási problémákat okoztak, és nagymértékben hitelt érdemlő követelmények voltak. Emellett a tagság feltételrendszere különösen hatékonynak bizonyult, mivel a hosszú, sok lépésből álló EU-csatlakozási folyamat különböző eszközöket és különféle módokat biztosított a csatlakozni kívánó országok bizalmának és önbizalmának felépítésére azáltal, hogy fokozatosan részesültek elismerésben és díjazásban erőfeszítéseikért.

Több oka is van annak, hogy miért érdemes az etnikai kérdéseket tanulmányozni Európában. Először is jó kutatási színteret biztosítanak abban a tekintetben, hogy tanulmányozni lehessen a nemzetközi döntéshozók hatását a belpolitikákra. Az etnikai kérdések kemény tesztet jelentenek az intézmények számára, mert ezek általában kívülről nehezebben befolyásolhatók, mint a technikai vagy gazdasági reformok; ezek a kérdések erős hazai lobbikkal kerülhetnek szembe, de nem szólítják meg a nemzet identitását oly módon, ahogy a nemzetiségi kérdés. Ma az állampolgárságra és nemzeti kisebbségekre vonatkozó törvények nyilvános vita tárgyát képezik mind Európában, mind szerte a világon. Melyek az állampolgárság alapelvei? Milyen jogokkal rendelkezzenek a bevándorlók? A bevándorlók idegenek, vagy állampolgárságra várók? Hogyan kezeljék az államok a nemzeti kisebbségeket? Az országok asszimilálnak-e, vagy felismerik a különbségeket, és elősegítik-e a sokféleséget?

A kommunizmus bukása és a volt Jugoszláviában zajló háborúk után ezek a kérdések még mindig forró politikai témák. A XX. századi Európa viharos történelme és geopolitikai hatások számottevő méretű etnikai kisebbségeket helyeztek anyaországaik határain kívülre; Közép- és Kelet-Európában kb. minden negyedik személy kisebbségben élt. Szlovákiában az 5 milliós lakosság közel 10%-át alkották magyarok, ez Romániában a 22 milliós lakosság kb. 7-8%-a. Mindkét országban számottevő méretű roma vagy cigány lakosság és más kisebbségi csoportok élnek. A volt Szovjetunió nemzeteiből származó orosz ajkú lakosság kb. egyhar-

madát tette ki Észtország teljes lakosságának és majdnem felét Lettországénak. Az 1990-es években az ilyen „befogadó" országok, különösen a közép-európai és a balti államok komoly erőfeszítéseket tettek az etnikai kisebbség kérdésének megoldására, beleértve a letelepedési, állampolgársági, nyelvi és oktatási jogokat, melyeket számos különböző módon és eredményességgel kíséreltek megoldani. Továbbá ezen kérdések megoldásának időzítése is változó volt, ahogy a segítőkészség mértéke is a különböző kérdések tekintetében. Helyi, nem kormányzati és más szervezetek számára egyre nagyobb jelentőségű, hogy a nemzetközi közösség miként képes az etnikai kérdések elsimítására.

Mivel a belpolitikai tényezők létfontosságúak a politikai következmények megértésében, az esetválasztás különös jelentőséggel bír. Lettország, Észtország, Szlovákia és Románia 1990 és 1999 közötti történéseit vizsgálja. Ez a négy ország megfelelő elemzési alapot szolgáltat, mivel Észtország és Lettország több közös történelmi, kulturális és gazdasági vonással is rendelkezik, akárcsak Szlovákia és Románia. Lettország és Észtország esetében a fő etnikai kisebbség az orosz ajkú lakosság, míg Románia és Szlovákia esetében a magyarok. Így kiváló lehetőség nyílik az összehasonlításra. Természetesen a belpolitikai tényezők is változtak az idők során és az egyes kérdések tekintetében. Szlovákiában és Romániában történetesen tekintélyelvű vezetőség volt hatalmon egyes időszakokban, míg ez nem történt meg Lettországban és Észtországban, de ezekben nagyobb arányú az etnikai kisebbségek jelenléte. Csak Szlovákiában és Romániában tudta magát képviselni kisebbség a kormányzatban. A tanulmányban a szerző gondos elemzés alá vetette a kisebbségekre vonatkozó törvényhozási kérdéseket 1990 és 1999 között a négy országban. Minden esetben végigkíséri az adott kérdést, és megfigyeli, hogy a nemzetközi intézmények miként vettek vagy nem vettek részt a kérdésben, a törvényhozás miként közelítette meg azt, és hogy az adott kérdés általában miként illeszkedik a parlamentáris változások, választások és az intézményi fejlődés eseményeinek sorába.

A könyv a következőképen épül fel. A 2. fejezet az elméleti keretet veszi mélységi vizsgálat alá. Először is a magatartást mint függő változó vizsgálata melletti döntést elemzi, majd megvitatja az ezzel a kutatási célpontválasztással szükségszerűen együtt járó korlátokat. Egyértelműen elhelyezi a mechanizmusokat az előző tanulmányok kontextusában azáltal, hogy felvázolja azok kapcsolatát a kérdéskör más koncepciói irányába. Bár a tanulmánynak nem célja a különböző mechanizmusok érvrendszerének tesztelése, ez a fejezet mégis vitatja az elméleti érvrendszereket annak érdekében, hogy egy elméletileg összefüggő és jól megalapozott hipotézist tudjon felállítani.

A 3. fejezet először is adatokat ismertet, és bemutatja, hogy miként használta fel a kvalitatív esettanulmányokat, illetve a kvantitatív adatokat. Bemutatja az adatok forrásait, és leírja annak belső elemzési korlátait. A kvantitatív elemzés egyszerű táblázati áttekintést követően feltárja a változók közti kapcsolatot. Majd végezetül a kvantitatív eredmények alapján megvitatja az előre látható valószínű eseményeket és a kapcsolatokat, melyeket az adatok leírnak.

A 4–7. fejezetig az esettanulmány érveinek felsorakoztatását tartalmazza azzal a céllal, hogy a kvalitatív elemzés következtetéseit vizsgálja. Mindegyik fejezet a megvitatott ország rövid bemutatásával kezdődik, amely tartalmazza az 1990-es évek belpolitikai áttekintését. Majd az egyes konkrét esetek tárgyalásakor ismerteti, hogy azok elemzési szempontból mit támasztanak alá.

A 8. fejezetben alternatív hipotéziseket vizsgál realistább érvek mellett. Megvizsgálja az anyaországok, mint pl. Oroszország vagy Magyarország szerepét, annak gazdasági vagy katonai hatását a politikára. Megvizsgálja továbbá azt a feltevést is, hogy a nemzetközi erőfeszítésektől függetlenül fejlődtek ezek az országok egész egyszerűen oly módon, hogy az idők során csökkentek az etnikai feszültségek, és megszilárdult a demokrácia. Állást foglal abban a tekintetben is, hogy a részvétel jellege sokkal kevésbé számottevő az eredmény tekintetében, mint annak időtartama.

A 9. fejezet mélységében tárgyalja a könyv gondolatait, és elkülöníti a normatív nyomás, illetve a feltételesség hatásait. Majd kiterjeszti az elemzést a létező releváns elméletekre, és az eredmények által felvetett kérdéseket vitatja meg. Végezetül további kutatásra és kutatási fókuszra tesz javaslatot.

Bosznay Csaba

'Etnikum', avagy egy szó kiüresedett jelentései

Kempf, Olivier: L'ethnie, où les faux-semblants d'un mot. = Défense nationale, 2006. 62. évf. 8–9. sz. 167–174. p. (A szerző alezredes, a Saint-Cyrben végzett, jelenleg a NATO legfelsőbb vezetésében, a Shape-ben teljesít szolgálatot.)

Az 'etnikum' kifejezést a XIX. századi pozitivizmus kezdte használni, majd a XX. század végére erősen relativizált értelmet nyert, s ennek köszönheti népszerűségét. Mivel mindent igyekszik kifejezni, valójában nem sokat jelent, s főleg nem jellemez politikai értelemben. Kicsit veszélyes kifejezés egy beszédben, és valójában azt a dzsóker szerepet tölti be, mint a mára szinte teljesen eltűnt szókapcsolat, a 'társadalmi osztály'.

Noha minden fórumon, válságban is, stb. jelen van a kifejezés, mégsem tudták jól meghatározni. Többet árul el a használójáról, mint az állítólagosan leírt valóságról.

2004 októberében Amos Oz, izraeli regényíró megállapította a *Le Monde* lapjain, hogy a modern kor, a XIX. századdal kiseperte a rosszat, és kitalálta a társadalomtudományokat. Az új tudományok művelői számára a rossz csak egy kérdés lett. A természettudományok számára a kérdés kevésbé volt magától értetődő. A pozitivizmus a földrajzi geopolitikát ihlette meg: Kjellen, 1916-ban megalkotta a szóösszetételt: 'földrajzi organizmus', így szép lassan meg lehetett végleg szabadulni a rossztól. Ezt az objektivitást azután sajátosan értelmezték a nácik, illetve a nietzscheánusok.

Oz ma is azt állítja, hogy cselekedeteinket társadalmi környezetünk befolyásolja. Bizonyos értelemben nem észlények, hanem determináltak vagyunk, és ez az egyetlen magyarázat a totalitarizmusra. Ma pedig egyenesen azt mondjuk, hogy az etnikai kultúránk termékei vagyunk. Ahhoz, hogy most ne essünk a totalitarizmusba, azt az abszolút sémát kell fölállítanunk, mely szerint bármiféle társadalmi kohéziót el kell fogadnunk, vagyis el kell fogadnunk az etnikumot mint kulturális körülményt, ami – mindent egybe vetve – kevésbé gyászos, mint a nácizmus.

Az 'etnikum' kifejezés elkoptathatatlanul kényelmes lomtárrá vált. Véletlen-e, hogy visszaél vele újságíró, vezető véleményformáló? Bármilyen: palesztin, csecsen, bosnyák, pastún, stb. konfliktust ez a szó magyaráz meg, azaz semmit nem magyaráz.

Hogyan is lehet jellemezni egy etnikumot? Némi kitérőt kényszerülünk tenni az *Encyclopédia Universalis* felé, melyből kiderül, mennyire nem nyugati fogalmat takar. Az etnológia egyébiránt egy nem egészen kívülálló egyén közvetlen megfigyelése a társadalomról.

Vacher le Lapouge a szót azokra a homogén csoportokra kezdte használni 1896-ban, melyekre valahogy nem illettek a 'fajok', népek' 'nemzetek' kifejezések. A '30-as években Saussure, Regnault ismét használatba hozták, de nem sikerül tisztázni a jelentését. Általában a tisztázatlan eredetű népeket nevezték meg az 'etnikum' szóval. Végső soron, territoriális színezetűvé tették így a 'nemzetállam' kifejezést. Az 'etnikum' a Rousseau-féle ártatlanság és a fejlett ipari társadalom között félúton lévő, a nemzetállamba torkolló társadalmi osztályt jellemzi. Ezen fölül kriptokolonialista színezetet is kapott a XIX. század végén.

Végül is attól függ, ki használja a fogalmat: külső megfigyelőként az etnológus, vagy „belsősként" a hivatalnok, az értelmiségi, a politikus.

A nyelv hamis bizonyíték az 'etnikumra'. Sokan szerették volna ugyanis leegyszerűsíteni a vázolt inkoherenciát, az 'etnikumot' egy nyelvi közösségnek megfeleltetve. Mások meg, radikális olvasattal 'etniciz-

musnak' neveztek egy globális politikai elméletet. Egyedül a nyelvhasználat mint politikai szerveződés feltétele, kellemetlen emlékeket ébresztheti. Hiszen például a német geopolitikusok találmányukat, a 'Lebensraumot' minden németnyelvű területre ki akarták terjeszteni.

De mi az érvényességi köre a nyelvi kritériumnak, ha Svájcra gondolunk például, ahol négy nyelv harmonikus együttélését tapasztalni. Hasonlóan: a közös nyelv használata teszi lehetővé a volt gyarmatokon a kommunikálást.

A jugoszláv példa óvatosságra int. Az I. világháború után alakult államban – így mondták – a szerb–horvát nyelvet használták. Igaz, az egyiknek latin, a másiknak cirill ábécéje volt. Majd, a közelmúltban fölbomlott állam mindegyikében a többség azt bizonygatta, hogy öröktől fogva két nyelv volt. A nyelv – úgy tűnik – propagandaeszközzé vált mára. Bosznia-Hercegovinában ugyanis vannak bosnyák–szerbek, bosnyák–horvátok és bosnyák-muzulmánok – a hajdani jugoszláv mintára! Azt mondják, van egy bosnyák nyelv is...

S ha a XIX. század végi nemzetállamok, a német vagy az olasz egység kialakulását tekintjük, vajon tényleg a nyelvi egységről beszélhetünk-e? Mi a magyarázat akkor Ausztria függetlenségére? De délebbre tekintve: eltűnt-e a kalábriai, nápolyi, szicíliai, szárd nyelv az olasz politikai egység létrejöttével? Egyedül a nyelvi kritériummal magyarázni politikai konfliktusokat, könnyen cáfolható tévedés.

Ezzel persze nem azt állítja a szerző, hogy a nyelv nem politikai tényező, de csak egy a sok közül. Az 'etnikum' kifejezés használata inkább azzal a veszéllyel jár, hogy a tudatalattiban újgyarmatosító tropizmus ébred föl, illetve hogy egy, állítólagosan objektív mérce szerint csakis a nyelvi tényezőt vizsgálja a politikai konfliktusokban.

Eddig csak a nyugati közvéleményben többé-kevésbé ismert 'etnikum'-értelmezésekről esett szó. A geopolitika viszont komplexitásában képes elemezni ezt a háromszótagos kifejezést. A Jugoszlávia szétesését eredményező konfliktusban például az etnikum nyelvi, vallási, fajelmélethez hasonló magyarázatát megtalálta.

A nemzetközi közvéleményben ma a gyarmatosítással szembeni függetlenségi küzdelmekben résztvevőket nevezik etnikumnak. E szó használatának helyeslése ezekben az esetekben az adott nép szabadságának támogatását jelenti. Korántsem nyelvi kérdésről van tehát ilyenkor szó, hanem politikai állásfoglalásról.

S végül: ma a fejlett ipari társadalmak elemzésekor is találkozunk az 'etnikum' kifejezéssel anélkül, hogy tényleges etnológiai kategóriákról lenne szó. A mai társadalmaknak 'etnikumai' vannak ebben a 'globalizált', 'posztmodern' világban.

A régebben használatos és ugyancsak jelentés nélkülivé lett 'társadalmi osztály' kifejezés sorsa zajlik most előttünk az 'etnikum' vonatkozásában.

Kakasy Judit

Szlovákiai kormányváltás: baloldali populizmus, nacionalista felhangokkal?

Lang, Kai-Olaf: Die slowakischen Parlamentswahlen und die Folgen. Linksnationale Politik zwischen sozialer Korrektur und europäischer Randständigkeit. = Südosteuropa, 54. Jg. 2006. 3. H. 322–338. p.

A szlovák nemzeti- és baloldali-populista blokk 2006 júniusában három hónappal előrehozott választások eredménye nyomán váltotta le a küzdelmes reformokba bonyolódott, Dzurinda vezette jobbközép koalíciót, amelynek a Magyar Koalíció Pártja is tagja volt. A papírforma elég különös: a vezető reformpárt, a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió úgy vesztett, hogy támogatottságát tulajdonképp 15-ről (2002) 18,4%-ra növelte, amivel második helyen végzett. (Egy hajszállal egyébként a MKP is magasabb százalékpontot ért el!) Ez azt jelzi, hogy a választók zömmel talán nem elutasították a reformpolitikát, hanem a levezénylés módját és ütemét illették kritikával. A választásokat Robert Fico „szociáldemokrácia"-pártja (SMER – sociálna demokracia) nyerte ellenzéki, „szociális" programjával, ennek közel 30%-os támogatottsága mellett. Fico sikeréhez hozzájárult kampányának világos és határozott, a „megbízhatóság" látszatát kölcsönző érvelésmódja. Koalíciós társul a harmadik helyen végzett Slota-féle nacionalista Nemzeti Pártot, illetve Mečiar 1998 előtt kormányzó, most már csak ötödik helyen befutó Demokratikus Szlovákiáért Mozgalmát hívta meg. A két koalíciós partner jelenléte magyar kisebbségi szempontból nem csekély aggodalomra ad okot, tekintve az ezek ellenőrzése vagy befolyása alá került tárcák (oktatás, vidékfejlesztés, mezőgazdaság) súlyát éppen a kisebbséget legközvetlenebbül érintő ügyekben.

Sokat elmond a szlovákiai társadalom tanácstalanságáról a különböző szociális és demográfiai szegmensekhez tartozó választók erős keresztbeszavazása a régi, illetve az új koalíció pártjaira, főképp a két vezető pártra vonatkozóan. Az új koalíció pártjait a 40 és 60 év közötti választók, ezen belül főként az alacsonyabb iskolai végzettségűek, továbbá a falusi és kisvárosi választók – a reformkurzus pillanatnyi főbb vesztesei vagy veszélyeztetett csoportjai – preferálták, valamint részben a közhangulat által könnyen befolyásolható első választók, akik feltűnő arányban húzták felfelé különösen a Slota-párt eredményátlagát. Velük szemben a 20 és 40 közöttiek, a felsőfo-

kú végzettek, valamint a nagyvárosokban lakók (Pozsonyban és Kassán egyenesen 39%-kal) tettek hitet a végül másodvonalba szoruló reformista erők mellett.

Az ellenzéknek kedvezett a részvétel minden eddiginél alacsonyabb: 54,7%-os szintje is. Erre utal például a SMER kiemelkedően jó szereplése éppen a legalacsonyabb részvételű választási körzetekben. Hozzá képest más pártok jóval arányosabban osztoztak az érdektelenségen. Feltűnő ugyanakkor Mečiar pártjának különösen gyenge szereplése ugyanezekben a körzetekben, mintha pártfogói körének tényleg csak a legszűkebb magva tartotta volna érdemesnek, hogy odaadják a voksukat. Gyenge szereplésében közrejátszhatott átmeneti tájokozódási kísérlete is a régi koalíció irányában. A helyzet paradoxona: mindezek ellenére kerülhetett kormányra.

A SMER győzelme önmagában nem okozhatott meglepetést: a radikális reformok ellenzőjeként, szociális alternatíva-kínálatával régtől fogva a népszerűségi rangsor élére tornázta fel magát. Kevésbé számolt egyértelműen a külvilág Fico alkuja a nacionalista múltú, legfeljebb mára kifáradt vagy szerepe vesztett Mečiarral és még inkább a mečiari mutatványokra ráduplázó Slota pártjával. Koalíciókötésre a papírforma több más lehetőséget is kínált volna, ha nem akarja egytől egyig kizárni az előző koalíció minden pártjait, és ha nem erőteljes fölényre törekszik koalíción belül. (Így 16 tárcából 11 lett az övé.) Fico tehát inkább vállalta a magyar- és romaellenes partnerekkel való közösködés ódiumát. Ezzel nemzetközi színtéren meglehetős csalódást keltett, és kiváltotta az európai szocialisták szankcióval járó bizalmatlanságát, sőt még az Európai Néppárt rosszallását is. Slota mint koalíciós partner hamar bizonyította, hogy volt mitől tartani; magyarellenes kiszólásai igazán felesleges súrlódásokra vezettek legalábbis Magyarországgal. További feszültségekről gondoskodott a nyitrai magyar diáklányt ért atrocitás (nem teljesen tisztázott) ügye, valamint a kisebbségi magyarság háború utáni helyzetét bemutató brüsszeli kiállítással kapcsolatban felhozott történelemhamisítási vád. (A mindezek következtében meghiúsult magyar–szlovák miniszterelnöki találkozó, amire a 2006. októberi „visegrádi" csúcs kínált volna alkalmat, majd válaszként elmaradt a magyar miniszterelnök eredetileg tervezett pozsonyi meghívása.) A korábban Irakba kiküldött (amúgy igencsak jelképes létszámú) egység visszahívására tett fogadkozások bizonytalanságot keltettek az atlanti kapcsolatokban. Fico azután a még elenyészőbb létszámú afganisztáni kontingens ügyét már több kompromisszum-készséggel kezelte.

Az európai környezet félelmei alapjában azonban a szlovák reformfolyamat esetleges felőrlésére vagy legalábbis a lefékeződésére vo-

natkoztak. Üzleti körök jól emlékeztek a SMER elnökének fehéroroszbarát fellépésére 2005-ben Pozsonyban a Belarusz követségen rendezett függetlenségi évforduló alkalmával, illetve Fehéroroszország harmadikutas gazdaságpolitikáját üdvözlő hangokra a pártközeli sajtóban. Az aggodalmakat valamelyest csillapította Fico 2000. augusztusi kormánynyilatkozata, amely hitet tett a Maastrichti Kritériumok betartása mellett, és megerősítette az euró bevezetésének 2009-es céldátumát. Megnyugtatásként hatott Fico pénzügyminiszter-választása is a fiatal, rátermett üzletember, Ján Počiatek személyében.

Az új kormány egyelőre le is vette a napirendről az adózás progresszív átalakításának programját, helyette viszont előállt a „milliomosadó" és – egyes szolgáltatások és élelmiszercikkek körében – a forgalmi adó mérséklésének terveivel. A nyugdíjasoknak éves egyszeri különjuttatást is kilátásba helyezett a büdzsé lehetőségeitől függően. Az első intézkedések egyikeként eltörölte a vizitdíjat. Fico nem tett le a stratégiai vállalatok állami kézben tartásáról, a már privatizált cégek többségi tulajdonának visszaszerzéséről (Transpetrol stb.).

Más témában kevéssé biztató Mečiarék pozícióhoz jutása az igazságügyben, méghozzá azzal a Štefan Harabinnal a tárca élén, aki korábban az igazságügyi reform legharcosabb ellenfeleként vált ismertté. Elképzeléseihez híven nyomban előterjesztette a korrupciós ügyek vizsgálatára felállított intézményrendszer feloszlatásának javaslatát.

Az új koalíció munkálkodásának iránya az első néhány hónap intézkedései vagy jelzései alapján természetesen még aligha mérhető be egyértelműen. Fico nehéz feladatot vállalt: egyfelől tudnia kell bizonyítani igazát a reformok szociális „revíziójának" tényleges lehetőségét illetően a gazdasági-pénzügyi egyensúly felborulása nélkül. A próbálkozás bizonyos határok között most éppenséggel építhet a Dzurinda-éra eredményeire. Egyes megnyilatkozásai tükrében újraválasztása esetén maga a vesztes koalíció is mérlegelte volna ezeket a lehetőségeket. A lehetőségeket azonban meglehetős pontossággal kellene „bemérni", és kellő biztonsággal kellene kézben tartani a folyamatot, amire a koalíciós partnerek kiszámíthatatlansága mellett, sajnos, nincs garancia.

Komáromi Sándor

A narancsos forradalom La Pasionariája – Beszélgetés Julia Timosenkóval

Ackerman, Galina: La Pasionaria de la Révolution orange. Entretien avec Ioulia Timochenko. = Politique internationale, 2006. 113. no. 355–370. p. (A riporter, Galina Ackermann újságíró a francia Rádiónál, az orosz ügyek szakértője.)

Julia Timosenkó nem mindennapi ember. Átlagcsaládban született Dnyepropetrovszkban, 1960-ban, 19 évesen férjhez ment, és egy év

múlva már anya lett. Felsőfokú mérnöki, illetve közgazdasági tanulmányokat folytatott a Szovjetunióban. 1988-ban férjével vállalkozásba kezdtek: videokazettákat kölcsönöztek, majd több más, sikeres üzletük is volt. Ukrajna önállósulásával, 1991-ben egy nagyüzem, az „Ukrán gáz" vezérigazgatójává nevezték ki. Pár éven belül konzorciummá nő a vállalkozás, és ipari termékeket ad cserébe az orosz gázért, kőolajért. Amikor a konzorciumot adócsalással kezdik vádolni, Timosenkó úgy dönt, hogy politizálni fog a mindenütt burjánzó korrupció ellen. 1996-ban a Rada, az Ukrán Nemzetgyűlés küldöttjévé választják, 1999-ben pánukrán pártszövetséget alapít „Haza" elnevezéssel. Ekkor védi meg közgazdasági doktorátusát, több mint 50 publikáció áll mögötte. Ugyanekkor Viktor Juscsenkó kormányában energetikai miniszterhelyettes lesz. Leleplezi az iparágból menekülő nagytőkét, összetűzésbe kerül az igazságszolgáltatással: „tiltott meggazdagodással" vádolják; valójában hatalmi harcba keveredik, és férjével együtt rövid időre bebörtönzik 2001-ben. Kénytelen lemondani politikai pozíciójáról.

Nem hagy fel eredeti céljával, több nagy ellenzéki pártot egyesít, hogy megdöntsék Kucsma elnök 1994 óta fennálló korrupt, bűnöző rendszerét. A Nemzetgyűlésben önálló csoportot alapíthat, 2004-ben koalícióra lép „A mi Ukrajnánk" néven, Viktor Juscsenkóval közösen az elnökválasztási küzdelemben.

Novemberben, amikor a Kreml és Kucsma által támogatott Janukovics győz a választás második fordulójában, Julia Timosenkó egy addig sosem látott méretű tiltakozás, a Narancsos forradalom élére áll. A durva ukrán télben állampolgárok ezrei követelik Juscsenkó elnökké való kinevezését. Két hónapos, Kijevben és több nagyvárosban zajló, elszánt tiltakozás után elrendelik a választások harmadik fordulóját. Ekkor Juscsenkót egyhangúlag megválasztják. Timosenkót miniszterelnökké nevezi ki, aki a posztot 2005 januárjától szeptemberéig be is tölti. A belső viszályok kikezdik. Továbbfolytatja korrupcióellenes harcát és a társadalmi szolidaritás eszméjének megvalósításáért száll síkra. A 2006-os helyhatósági választásokon elszánt csatározást követően, Juscsenkó szövetségre lép régi ellenfelével, Janukoviccsal, akit államfővé nevez ki, és csak néhány tárca marad „A mi Ukrajnánk"-nak. Október 4-én, miután a vidék nem fogadja el a közös programot, az elnök ellenzékbe vonul, és Julia Timosenkó lesz az ellenzék elszánt vezére.

Elsőként arról érdeklődött a riporter, hogy Timosenkó, rövid miniszterelnöksége alatt mit s milyen újat tudott megvalósítani elképzeléseiből. Az ukrán nép azt várta az új kormánytól, hogy végérvényesen elvágja a régi berendezkedés felé a szálakat. Ennek érdekében magas erkölcsiségű, „átlátszó" politikusokat nevezett ki a vezetés. A végső

cél persze az általános életminőség javítása maradt. Először is az igazságszolgáltatást kellett átalakítani, valamint a nemzeti jövedelem elosztását. Öt ezer (!) szerződést töröltek el, amelyek mind a nagybani korrupciót tették lehetővé. Korábban valamennyi tisztviselő megzsarolhatta bármelyik vállalkozót – ezt ettől kezdve nem tehették.

De nagytakarítást végeztek a mezőgazdasági földek ügyében is. Elrendelték, hogy valamennyi eladásra szánt földet nyilvános licittel lehessen csak értékesíteni. Ugyanez a törvény két-három hónaposra csökkentette az eljárást magát, az addigi több év helyett.

Siker volt az első tisztességes privatizáció is, amellyel a Krivorijstal iparóriás jutott új tulajdonoshoz.

Timosenkó 2005. szeptemberi elbocsátása döbbenetet váltott ki a Nyugatból, amely úgy hitte, hogy ő Juscsenkó elválaszthatatlan munkatársa. Timosenkó szerint egy nagyon hatékony és befolyásos csoport került Juscsenkó környezetébe, amelyik meggyőzte az elnököt arról, hogy Julia egykor még hatalmi riválisa lesz, akitől jobb, ha mielőbb megszabadul. Ez a csoport jól tudta, hogy Timosenkó az energetika területén nem tűrt meg semmiféle korrupciós ügyletet. Valóságos cselszövénnyel érték tehát el, hogy Juscsenkó menessze őt. A következő elnökválasztással Ukrajna parlamentáris demokrácia lett, vagyis a tényleges hatalom a miniszterelnök kezében összpontosult, akit viszont a parlament joga megválasztani. Ezért volt fontos Timosenkót még 2006 előtt minél távolabb úszni a parlamenttől.

A helyhatósági választásokon valóban második esélyt kapott a narancsos erő. A koalíciós tárgyalásokon minden bizonnyal az történt, hogy ellenfelei meggyőzték a Vidék pártját arról, hogy Timosenkó „fogyaszthatatlan", ami annyiban igaz is volt, hogy nem tűrte meg a saját zsebre politizálókat. A nagy győztes a szocialista Alexander Moroz lett, akinek megígérték az elnöki széket a koalíciós pártok, Juliáék háta mögött tárgyalva.

Timosenkó szerint a keleten élő, masszív 30% Janukovics-szavazóval való széles koalíció hosszú távon tragikus következménnyel járhat. Sajnos a nemzeti unió csak nem létező mítosz. A tényleges erőt a Vidék pártja és az ellenzék jelenti. De vajon létezik-e olyan program, amely képes összefogni az ország keleti, nyugati és középső részén élőket egyaránt? Ilyenek a szociális problémák, a közüzemi díjak, amelyek mindenkit érintenek. Az ellenzék tudja, melyik helyi tisztviselő olyan, hogy saját nyereségre játszva emeli a számlákat. Márpedig az állampolgárok igazságos, nem korrupt államot szeretnének! Timosenkó politikai blokkja az ország 14 választói kerületében első helyet kapott, és a többiben, majdnem mindenütt másodikként futott be.

Timosenkó szerint az ukránok érdeke, és valójában így is gondolják, hogy a NATO-hoz, Európai Közösségekhez csatlakozás párhuzamosan végbemehet az Oroszországgal való jó kapcsolatok fenntartásával.

A politikusnő célja maga köré gyűjteni minden olyan erőt, amelyek szerint a jelenlegi módon Ukrajnát falnak vezetik. „A mi Ukrajnánk" a képviselők közül 200-at tudhat magáénak az összesen 450-ből. Tényleges nemzeti demokratikus mozgalomra lehet még számítani az ellenzéki koalíción, a Radán kívül. Valamint az ellenzék ellenőrzési jogát szeretnék törvényessé tenni, amivel a parlamenti döntéseket figyelemmel kísérhetnék. Ha a mostani ellenzék került volna hatalomra, a legerősebb kontrollt, a számvevőszéket átengedte volna politikai ellenfeleinek, mert ennyire fontosnak látja az ellenőrizhető, átlátható folyamatokat. A Vidék pártja annak idején támogatta is ezt az elképzelést, de amint bejutott a parlamentbe, megfeledkezett róla..

A következő, 2010-es választásokig valóságos árnyékkormányt kíván működtetni az ellenzék, hogy adandó alkalommal, a választók ismerjék már azokat, akikre szavazhatnak.

A NATO-hoz, illetve az Európai Közösségekhez való csatlakozást Julia Timosenkó úgy látja, mint a demokratikus értékeket vallók táborához csatlakozás lehetőségét. Ebben azonos „A mi Ukrajnánk" pártjának elképzelése is. Az OMC-hez csatlakozás ügyében az a baj, hogy a képviselők jó része nem Ukrajna-párti, hanem russzofil, azaz a parlamenti szavazáskor ölre mennek Moszkva érdekeiért. Az Európával történő jog- és gazdasági harmonizációt elsőrangú feladatnak látja Timosenkó.

A politikusnő szerint az elmúlt tizenöt év alatt sem sikerült Ukrajnának független energetikai ipart kialakítania. Még most is politikailag függ nyersanyagszolgáltatóitól. Külföldi tőkére lenne szüksége ahhoz, hogy saját nyersanyagait korszerű módon kitermelje. 2006 elejétől azonban érvénybe lépett az az orosz–ukrán szerződés, amely gyakorlatilag kizárja Ukrajnának másokkal, a türkménekkel, kazakokkal, üzbégekkel való közvetlen energetikai együttműködését. A 'rosukrenergo' gyakorlatilag monopol helyzetet biztosít az orosz energia számára Ukrajnában. Ebben a kérdésben egyébként Juscsenkóval szemben is határozottan kiállt a hajdani legközelibb fegyvertárs, Timosenkó. Meg van róla győződve ugyanis, hogy pragmatikusnak kell lenni, ha Ukrajna gazdaságáról van szó. De őt igazolja a Vidék pártja, és „A mi Ukrajnánk" legfrissebb szétválása is.

Ma, ellenzékiként nem egyszerűen Janukoviccsal, hanem az ún. „Donyeck-klánnal" állnak szemben Timosenkóék. Utóbbiak nem vesztegetik az időt, visszaállították az üzemeknek visszatéríthető ÁFÁ-t, mely azonban csakis a klánhoz tartózóknak jár. Sőt, a klán külön szerződést kötött az orosz gáz megvásárlására.

Julia Timosenkó, politikai hitvallása szerint szociáldemokrata, aki azonban gazdasági kérdésekben liberális is tud lenni. A piacgazdaság igenlése mellett a szociális és emberi jogokat is figyelembe veszi. A fehérorosz Lukasenkó, az orosz Putyin több ízben is gratulált Juscsenkónak, amikor az megvált miniszterelnökétől, Juliától. Julia Timosenkó azonban reménykedik, hogy a Narancsos forradalom tiszta eszményei nem múltak végleg el, hogy vissza tud térni egy önálló, Moszkvával nem vazallusi viszonyban működő, demokratikus Ukrajna politikai irányításába.

Kakasy Judit

Roma-kép és roma-valóság Délkelet-Európában

Aschauer, Wolfgang: „Lustig ist das Zigeunerleben" – Bild und Realität der südosteuropäischen Roma. = Südosteuropa Mitteilungen, 2006. Jg. 4. H. 56–71. p.

A Délkelet-Európa Társaság erfurti szimpóziumának előadása a romák – általában különféle sztereotípiákkal elfedett – aktuális valóságképét igyekszik megragadni szlovákiai és magyarországi szemhatáron, érzékeltetve a kategória megközelítésének nehézségeit is.

A kategóriát illetően eleve korlátozott a roma besorolás lehetősége. A „roma" vagy még inkább az évszázadok súlyával terhelt „cigány" önbesorolás erősen rejtőzködő – az etnikai vagy szociális jegyekhez kapcsolódó megbélyegzettség okán már a demográfiai mérés során. Így az önazonosítás és a vélelmezés számai a statisztikában gyakran messze esnek egymástól: Szlovákiában – 90, az 500 ezerrel, Magyarországon – 190, az 550/600 ezerrel szemben (2001. évi adatok; mindenesetre markáns eltéréssel Magyarország javára); 1990/1991-es vallott adatok tükrében (Szl.: 75, Mo.: 140 ezer) a rés mindkét helyen jelentősen szűkült. A vélelmezés természetesen szintén tág teret enged a szubjektivitásnak.

A cigányság az évszázados vándor életmód feladása után nyomorúságos viszonyok között letelepülve is – így immár jóval láthatóbb formában – a társadalmi perifériára szorul leromlott városnegyedeiben, faluszéleken, hogy (mint főleg Kelet-Szlovákiában vagy Zakopanéban) afféle katasztrófaturisztikai látványosságot kínáljanak az arra elhaladó külföldi autóbuszcsoportoknak. A cigány-romantika („szabad" élet, megtartó „közösség"), amely csak a színek egzotikumát volt hajlandó észrevenni – az 1960/70-es évek jugoszláv valóságfilmjei után – ma már igazán a múlté.

Egyre nehezebb a mai romákat etnikai csoportjegyekkel meghatározni. Kiveszőben van a saját nyelv, elhalványodóban az egyéb etnikai-kulturális sajátosságok. A lecsúszott élethelyzet nem roma csoportokban is megtalálható. Romaként egyértelműen ma már csak

a cigányzenészek, a klánhoz tartozó mulató vagy gyászoló közösség, illetőleg az újszerű kisebbségpolitikai szervezetekben angazsált szereplők azonosíthatók. A gazdaságilag feltörekvő töredékrész pedig csak mutogat maga mögé, mint aki már nem tartozik szükségképpen a közösséghez.

A tényleges jellemzők elsősorban szociális jegyek: a tanultság, képzettség hiányával közvetlen összefüggésben álló, hihetetlen arányú munkanélküliség (Szlovákiában átlagosan 70%, ami egyes vidékeken majdnem 100%-ot jelent), bűnözés, a tömegesen együtt élő nagycsaládok, silány lakásviszonyok, kezdetleges higiénia, a magas gyerekszám, a képzetlenséget s ezzel a nyomort újratermelő, hátrányos helyzetű iskoláztatás, az előítéletes kirekesztettség a többségi környezetben. A különböző állami vagy európai „romaprogramok" a hátrányos helyzetű réteg fokozatos felemelésére legalábbis rövid távon alig érzékelhető eredménnyel futnak ki. A többségi társadalom nem képes levetni örökletes előítéleteit vagy aktuális tapasztalatból merítő elutasító magatartását. Nem szűnő diszkriminációval néz szembe a munkaerőpiacon, a lakásjuttatásoknál és az igazságszolgáltatásban egyaránt, mint az megállapítást nyer az EB Szlovákiára vonatkozó 2003-as monitoring-beszámolójában is az ország EU-csatlakozása előtt. Magyarországon új divat az iskolai szegregáció (kisegítő és külön osztályok, különétkeztetés stb.). A diszkrimináció melegágya a romák elleni utcai, alkalmi vagy megszervezett erőszak, esetenként a rendőri túlkapás, melyek tárgyszerű felderítése gyakran elakad.

Az Európai Unió és valamennyi ország, egyben a roma társadalom közös érdeke a roma-integráció minél hathatósabb előbbre vitele legalább a már csatlakoztatott államokban, ha már ez a csatlakozási-felzárkóztató folyamat során oly kevéssé sikerült. Az uniós politika e tekintetben hármas célkitűzést követ: 1. a roma és nem roma körű szegénység elleni harc az Európai Szociális Charta elvei szerint, 2. a szociális stabilitás biztosítása általánosságban, 3. kimondva-kimondatlanul: a gazdasági migráció kikapcsolását a munkaerőpiac teljes felszabadítása során. A hangsúlyokat híven tükrözik a Szlovákia számára 1994–2001. időtávra szóló romapolitikai PHARE-finanszírozási programok egyes rovataira szánt összegek: a romák helyzetének javítására, települési infrastruktúra-fejlesztésre a teljes költségvetés 97–98%-a szerepelt. Sajnos, a mai helyzetben is még hasonló arányok aktuálisak.

Oda kell figyelni Brüsszelből – roma vonatkozásban különösen – a kisebbségi jogok, valamint az esélyegyenlőség törvényi garanciáinak meglétére, a joghézagok kiiktatására is. Mértékadó ebből a szempontból Magyarországon a helyi ügyekbe valós beleszólást engedő kisebbségi önkormányzatiság intézménye – a választások kifogástalanabb viszta-

ságát célzó, nem régi módosítással, ami szerint most már kisebbségi választási névjegyzékhez kötött a jelölés. Ezzel remélhetőleg kivédhető lesz az önkormányzatok költségvetése körüli korrupciós spekuláció.

Mindamellett marad igazítani való a többségi oldal magatartásán. A felállított jogi normák betartatásán túl széles körű meggyőző, felvilágosító munka az előítéletek leküzdése érdekében. Ebben a műfajban ismert a magyar állam és az EU közös finanszírozásában, kifejezetten „a romák társadalmi befogadtatásának célkitűzésével indított „Program az összetartó társadalom megteremtéséért".

Komáromi Sándor

Igazsággal felülkerekedni az antiszemita sodródáson – Beszélgetés Alain Finkielkraut filozófussal

Surmonter par la vérité la dérive antisémite. Propos recueillis par Pascal Boniface. = La Revue internationale et stratégique, 2005. 58. 86–95. p. (A beszélgetés 2005. február 17-én zajlott.)

A francia társadalomnak kétféle antiszemitizmussal kell szembenéznie: a „hagyományossal", amely a szélsőjobboldali ideológiák alapköve, valamint egy újabb keletűvel is. Ez az újabb, intellektuális jellegű, apránként fejlődik, a Közel-Kelet káoszba süllyedésével párhuzamosan, jellemzője, hogy a történelem más áldozataihoz, pl. a gyarmatosított bennszülöttekhez hasonlítja a Soah áldozatait. Ez utóbbiak pedig sokkal nagyobb méretű nemzetközi figyelmet vontak magukra. Ezzel az ideológiai idegességgel szemben csak az igaz beszéd képes a valódi történelmi tényeket helyreállítani.

–Vajon mi jellemzi a franciák álláspontját a közel-keleti kérdésben? Milyen hatással van ez a francia társadalomnak a darfouri, csecsen vagy afrikai eseményekkel kapcsolatos nézeteire?

– A korunkra jellemző, elszánt humanizmussal válaszol rájuk társadalmunk. Kis túlzással azt mondhatnánk, ma egy csomó ember számára minden emberi egyúttal idegen is, kivéve a palesztin ügy szereplőit. A kollektív lelkiismeretben a Soah-éhoz hasonló helyet foglal el. Mintha minél inkább elismernék a zsidók áldozat voltát, annál inkább mércévé válna mindenféle gyilkossághoz az ő genocídiumuk, ráadásul Izraelt támadják. Az emlékezet a zsidók ellen fordul, mert az ő II. világháború alatti sebezhetőségük és a jelenlegi, Tsahal hatalom közötti ellentét elviselhetetlennek tűnik. Auschwitz óta Európa azzal kérkedik, hogy megszűntek nemzetei. Volt idő, amikor a zsidó diaszpórát kitaszították magukból a nemzetek. Ma pedig Izraelt

mint államot taszítják ki a posztnacionális államok, mert van valami az identitásában, ami egyre kevésbé érthető.

– Ön a sebezhetőségről beszélt. Tényleg a hatalom kritizálható, vagy az általa űzött gyakorlat? Konkrétabban: Jitzhak Rabin miniszterelnöksége idején mintha kevesebb kritika érte volna Izraelt. A palesztinok Izrael mellett követelnek maguknak egy országot. Vajon ez azt jelenti, hogy az izraeli nemzet létét vonják kétségbe?

– Ma a zsidókat elnácisodással vádolják. A 2001-es durbani, rasszizmus elleni világkonferencia óta egyre gyakrabban. Ekkor pedig még nem Ariel Sharon volt uralmon. Mégis, a különféle nem kormányzati és egyéb szervek egyre inkább azt bizonygatták, hogy a cionizmus a rasszizmus egy formája. Márpedig így kérdéseket kell föltennünk. Az Intifadának 3000 palesztin és 1000 izraeli áldozata volt. Az izraeliek tehát 1 : 3, sőt 1 : 4 arányban haltak meg, de ezek a számok éppen nem valami elszánt megtorlást bizonyítanak részükről.

A zsidók nem egységesek a modern Izrael állam határait illetően. Egyesek szerint 1948-ban, mások szerint 1967-ben dőlt el a függetlenségi háború. Mindenkit meglepett, amikor ez Camp Davidben témaként előkerült!

– Gondolja, hogy a „visszatérés jogát" csak úgy elméletileg emlegetik, és Izraelnek nincs félnivalója az általa egyénileg alkalmazott végrehajtás miatt? Vajon ha a kritika és a diabolizálás közötti különbségre gondol, nem gondolja-e, hogy azokat, akik nem mernek kritizálni, menetrendszerűen diabolizálják, és az antiszemita táborba sorolják be?

– Nagyon világosan kell fogalmazni, ha jogról van szó. Pillanatnyilag a 'visszatérés joga' egy 'kívánság', a 'visszatérés jogának kívánsága'. Ha ezt elfogadjuk, úgy Izrael felelős sok palesztin útrakeléséért.

A 'jog'-nak különleges jelentése van, különösen ha arra gondolunk, hogy a visszatérés joga jogilag, erkölcsileg és politikailag érvényessé teszi a 'Nakbá'-t, vagyis azt a 'katasztrófát', amelyet a palesztin nép megélt Izrael állam 1948-as megalakulásával. Márpedig, ha a palesztinok részére a modern Izrael katasztrófát jelent, akkor ez a konfliktus sosem ér véget. Az izraeliek tárgyilagosan számot vetettek a múlttal, és ma nem cionista a retorikájuk. A palesztin értelmiségiek nem tették meg ugyanezt. Sőt, tervszerű etnikai tisztogatást gyanítanak minden elkeseredett támadás mozgatójaként. Az is biztos, hogy van néhány olyan gyilkosság, robbantás, amelyet az izraeliek sem tudnak elfelejteni a palesztinoknak. Hogy a mitológiának vége legyen, ahhoz közös erőfeszítéssel újra kell fogalmazni a 'visszatérés óhajának' jogát, amely mindkét felet kielégítheti adott esetben. Az izraelieknek hajthatatlanoknak kell lenniük e kérdésben. Különös tekintettel a demográfiai fegyverre: míg a franciáknál a baby-boom a

német megszállás végeztével következett be, addig a palesztinoknál a megszállás alatt.

A diabolizálás kérdése jogos. Maga Finkielkraut elvállalta egy heti rádióműsor vezetését a zsidó közösségek sorsáról. Ragaszkodik ahhoz, hogy pártatlanul beszéljen Izraelről, de tapasztalatból tudja, hogy ez nem is olyan könnyű.

Ma három akadálya van pl. az izraeli konfliktus megoldásának: Jeruzsálem, a visszatérés joga és Ciszjordánia. Még akik elvetik „Nagy Izrael" eszméjét, azok sem szeretnének területet veszíteni. De miközben Izrael visszahúzódik Gázából, csaknem 40%-át gyarmatosítja Ciszjordániának. Így nem lesz béke. A riportalanytól folyton azt várják, hogy ítélje el Izrael bűnös politikáját, miközben esetleg tényleg elítélő véleménye van az eseményekkel kapcsolatban.

– *Vajon van-e joga valakinek, aki nem tartozik a zsidó közösségbe, ugyanúgy fogalmazni, mint Finkielkrautnak?* – hangzott a következő kérdés. Ezen a ponton a megkérdezett úgy válaszolt, hogy hiszen a riporter is másképpen fogalmazott egy adott kérdésben. Miközben tragédiáról van szó, a filozófus három éve azon dolgozik, hogy melodrámává szelídítse az ügyet. Például ha Adolf Hitlerről esik szó mint modellről, az mindig melodráma. Hitler, személyében maga a gonosz volt, ez nem kérdés. Akinek ezzel kapcsolatban kérdése van, nincs igaza. Hitler nem Kreón. Az a baj, hogy minden Kreón–Antigoné szituációban Kreón Hitlerré lesz. Ezen a ponton Finkielkraut mindig elakad: tudniillik ha a melodráma átveszi a tragédia helyét.

A helyzet négy éve tragikus. Nem egyszerűen arról van szó, hogy egy békés nép egyszerűen csak a szabadsághoz való jogát követeli egy túlfegyverzett hadsereggel szemben. Az izraelieknek voltak javaslataik Camp Davidben, a palesztinoknak pedig nem voltak ellenjavaslataik.

– *Franciaországban az elmúlt négy évben egyes, kritikai hangot megütőkkel kapcsolatban a nyilvános vitából való kizárás kísértése merült föl.* – jegyezte meg a riporter.

– Kizárni a nyilvános vitából? Lehetne-e védeni Izraelt, amikor ön a kritika lehetőségére kérdez rá?! Izraelt a legnépszerűbb talk-showkban is kritizálták. Legfrissebben ráadásul egy egyoldalú propagandafilmet játszottak a palesztinok 1948-as exodusáról *„A nap kapuja" (La porte du soleil)* címmel.

Pascal Boniface azon is elmerengett, hogy publicistaként Izrael kritizálásával olyan veszélyeknek tette ki magát, amelyekben nem lett volna része, ha egyszerűen csak az ország védelmére kelt volna. A riportalany csak megerősítette ebben. Tudniillik a durbani konferencián rasszistának nevezték Izraelt. Franciaország nem utasította el ezt a gyűlöletre való felszólítást. A világ tele lett őrültté lett gnosz-

tikus gondolatokkal. Például az amerikai *Téléramaban* azt nyilatkozta Alain Joxe, hogy az izraeliek ma neodarwinista szemléletet kényszerítettek Amerikára, amely szerint a legerősebb a biztos túlélő. Állítólagosan ószövetségi ez a gondolat...

– Ilyen körülmények között nem kellene-e radikálisabb kritikával alakítani a francia közvéleményt?

– Valószínű, hogy nincs többségben a francia közvéleményben a gyűlölet. De tudomásul kell venni, hogy olyan világnagyságok is, mint L. Sepulveda, Russell Banks, J. Saramago így gondolkoznak. A középiskolában rendkívül nehéz a Dreyfus-ügyet tanítani, a Shoah-t pedig egész egyszerűen lehetetlen lenne kötelezővé tenni.

– Dieudonné „humorát" a tévé cenzúrázta, és megakadályozták, hogy Auschwitz-ot meglátogassa. De vajon nem vitatkozni kellene vele inkább?

– Finkielkraut emlékezetében úgy él, hogy a tévés vita nem maradt el: a Canal + és a France 2 csatornákon közvetítették, s így, úgymond a szabadság jegyében, a közönség egy részének bálványa is lett az előadóművész. Nem beszélve a komikusok nagy részének szolidaritásáról.

Vagyis tényleg két antiszemitizmus van ma Finkielkraut szerint. Az egyik, amely a történelem sötét lapjaihoz visz vissza, s amellyel semmiféle kompromisszumot nem szabad kötni. Jean-Marie Le Pen beszédeiben tűnnek föl azok az elemek, amelyeket bizony jó lenne cenzúrázni. A másik, a „többi áldozat" nevében megszólaló antiszemitizmus, amely Izraelt teszi felelőssé minden rosszért. Mennyiben elfogadható ez utóbbi? A riportalany konkrét példájában egyszerű önkontrollal, öncenzúrával lehetett volna elejét venni annak a botránynak, amelynek zsidó tiltakozás vetett véget (tudniillik Dieudonné jelenetének az Olympia színpadán). Okként a világban lévő kettős mércét teszi meg Finkielkraut, amely egyúttal irreálissá és groteszkké teszi a mai antifasizmust is.

– Érdekes, hogy a másik oldalon is épp ezt a kettős mércét okolják Izrael el nem ítéléséért. – vetette fel a kérdező, Pascal Boniface.

– Dieudonné gyűlölete nemcsak ítéletes, de ideologikus is, amikor pl. a zsidókat teszi felelősekké azért, hogy nem folytattak AIDS-ellenes propagandát Afrikában, illetve az arab országokban.

– A riporter elképzelhetőnek tartja, hogy Dieudonné esete vészmadárjellegű, és talán egyedi. Hasonlónak tartja Finkielkraut-ét is, aki 'Kristály-év'-ről beszélt, s ezzel félelmet, feszültséget keltett elsősorban a zsidó közösségben. – A válaszból kitűnt, hogy a 2001-es év során oly mértékben elszaporodtak az antiszemita cselekmények Franciaországban, hogy jogosnak tűnt 'Kristály-év'-et emlegetni. Valaminek a kezdetén kell fölhívni a figyelmet a készülő bajra... Az elmúlt hatvan év kezdetén ugyanis nem voltak antiszemita kirohaná-

sok, leszámítva Pierre Mendes France 1956-os agresszív föllépését. Azonban ma mindennaposak a támadások a zsinagógák és a zsidó származású emberek ellen is Franciaországban. Az antiszemitizmus elleni küzdelem eszközének szánták Auschwitz emlékének ébrentartását, de ez mára a zsidók elleni gyűlöletté kezd válni. Azaz már az ellenkező hatást váltja ki, mint ami eredeti célja volt. A francia állampolgárok egy része szerint, a Köztársaság túl sokat tett a zsidóságért, azért vannak ma mindenütt jelen. A szörnyeteg ellen csak egyféleképpen lehet védekezni, ha néven nevezzük – zárta gondolatait Alain Finkielkraut.

Kakasy Judit

A francia társadalom és a közel-keleti konfliktus

Boniface, Pascal: La société française et le conflit au Proche-Orient. Entretien [avec] S.E. Nissim Zvili, ambassadeur d'Israël en France. = La Revue internationale et stratégique, 2005. 58. no. 44–55. p. (A beszélgetés 2005. január 4-én zajlott.)

A francia társadalom egy része importálta a közel-keleti konfliktust. A Maghreb-eredetű muzulmán kisebbségről van szó mindenekelőtt, és a franciaországi zsidó közösségről, amely – szinte fenntartások nélkül – az izraeli ügy mellé állt, és nem Izrael politikája mellé. Ennek ellenére, egy meghatározható számú kisebbség úgy gondolta, hogy identitását, és a palesztin-ügyet a francia zsidók elleni cselekményekkel erősíti meg. A Francia Köztársaság alapjait veszélyeztető új antiszemitizmus jelenségei ezek az esetek.

– Osztja-e ön azt a véleményt, hogy a közel-keleti konfliktust importálták a francia társadalomba? Milyen érzései vannak ezzel kapcsolatosan?

– Tényleg importálták a Maghreb eredetű muzulmánok a konfliktust. Másrészt meg a franciaországi zsidók nem az izraeli politika, hanem a zsidó-ügy mellett állnak. Mindamellett, hogy jó lenne érzelmi alapon az egyik oldalhoz csatlakozni, meg kell állapítani azt is, hogy egy elenyésző kisebbség a franciaországi zsidók elleni erőszakos cselekményekkel próbál érvényt szerezni identitásának, és így veszedelmesek a francia társadalom számára. Úgy gondolom, hogy a vitatható francia kisebbségi politikába is beépítették ezt a konfliktust.

– Miért nem 1967-ben, 1973-ban vagy 1982-ben történt ez így? 2000 – a Camp David-i szerződések, és a második Intifada – óta szaporodtak meg ezek a jelenségek Franciaországban...

– A Maghreb-muzulmánok ma sokkal többen vannak Franciaországban. A frusztráltság a beilleszkedésük kudarcából, a saját identitá-

suk válságából is adódik, és így akarják bizonyítani kötődésüket a francia társadalomhoz. Ha ehhez még vallási fanatizmus vagy muzulmán integrizmus is társul, az igazán veszélyes lesz a francia társadalomra nézve.

– A palesztinok melletti tüntetéseken zsidók, nem zsidók és nem csak muzulmánok vesznek részt. Ön szerint csak egy kisebbségi közösség ügye a palesztinoké?

– Az erőszakos cselekmények egy közösséghez köthetők. Világos, hogy ma a baloldali francia zsidó értelmiségiek inkább a palesztinok mellett foglalnak állást. Ők azonban egyre kevesebben vannak. A második Intifada óta mintha megértőbbek lennének az izraeli nép iránt. Ez általános tendencia egyébként.

– Ön szerint a pártok közötti vitákban az izraeli–arab konfliktus perdöntő súlyú? Elválasztja egymástól a pártokat, vagy inkább csak a nagy francia politikai formációkat választja el egymástól?

– A jobboldali UDF (Union pour la Démocratie française), és az UMP (Union pour un Mouvement populaire) közül különösen az UDF többsége nyilvánvalóan Izrael-párti. Sajnos, sem a mostani, sem az előző kormány idején nem folyt érdemi vita Franciaország külpolitikájáról sem a Szenátusban, sem a Nemzetgyűlésben, de a kormányon belül sem. Nem állítom, hogy Izrael-barátok lennének a miniszterek, de kiegyensúlyozottak, és az állam helyzetét is így tartják. Mindenesetre a Nemzetgyűlés baráti csoportjai között a francia–izraeli a legnépesebb, 105 tagot számlál. Vannak köztük szocialisták is. De éppen a szocialista Párton belül vannak viták: a szélsőbal túl is lépett egy határt, amikor kétségbe vonta Izrael állam legitimitását mint zsidó államét.

Kétnemzetiségű államról beszélnek Izrael esetében. Igaz, a baloldalon belül is csak egy kisebbség gondolkodik így. A zöldek álláspontját nem ismerem. A baloldalon a vezetők mindig sokkal visszafogottabbak, mint harcostársaik, akiket viszont képesek visszafogni, ha kell. Azonban ha így folytatják a harcosabbak, egyre inkább befolyással lesznek vezetőikre is. Ezért fontos a szocialista delegáció közeljövőbeli izraeli látogatása. Régóta nincs kapcsolat az izraeli Munka Pártja és a francia szocialisták között.

– Párhuzamosan a francia társadalmi vitával, Izraelben és az Egyesült Államokban is társadalmi vita folyik az antiszemitizmusról. A egyesült államokbeli érdekes. Mint Izrael franciaországi nagykövete, hogyan vélekedik erről?

– Az antiszemitizmus a Francia Köztársaságot alapjaiban veszélyezteti. A megelőző négy évben fedezték ezt föl, de tulajdonképpen engedékenyen kezelték a témát. Maga a miniszterelnök, Jacques Chirac határozta el egy minisztériumok közötti bizottság létrehozását a rasszis-

mus, illetve az antiszemitizmus elleni harcra. Majd pedig ugyanebben a tárgyban törvényjavaslat született a köztársaság alapjainak és a zsidó közösség védelmének érdekében is. A francia társadalom ennek ellenére közömbös maradt. A növekvő antiszemitizmus az izraeli–arab konfliktus számlájára írható. Főleg a zsidó szervezetek ügye maradt a kérdéssel való érdemi foglalkozás. Néhány nem kormányzati szervezet is (SOS Racisme) magáévá tette az ügyet, de nem tudnak nagy tömeget megmozgatni.

– Nem gondolja, hogy zavart okoz, ha ugyanazok a francia zsidó szervezetek mozgósítanak az antiszemitizmus elleni, illetve az Izrael melletti állásfoglalásra?

– Valóban nem csoda, ha így az antiszemitizmus az izraeli–arab konfliktushoz kapcsolódik a társadalom tudatában.

– Az ön kollégája, Franciaország izraeli nagykövete nyilatkozatban tette közzé, hogy Izraelben franciaellenes légkör van. Tudjuk, hogy ön nem osztja ezt a nézetet, de mégis mivel magyarázza?

– Az izraeliek elégedetlenek Franciaország politikai állásfoglalásával. A francia és izraeli társadalmi szervezetek egy ideje nem jól működnek együtt. A modern Izrael államot éppen a legkritikusabb időszakában támogatta Franciaország. A hatnapos háborút követően csökkent a rokonszenv, és mára alaposan degradálódott a franciák Izrael-képe.

Izraelben viszont politikája alapján ítélik meg Franciaországot, és húsz éve úgy érzékelik, hogy ez a politika Izrael-ellenes, ráadásul arabpárti. A nagy nemzetközi szervezetekben, pl. az ENSZ-ben a franciák általában Izrael ellen szavaznak. Ez magyarázza a mai franciaellenes légkört.

– Franciaország a palesztin-kérdésben Izrael ellen szavazott az ENSZ-ben. Válaszként nem szavazták meg, hogy a cionizmust a rasszizmus egy változataként kezeljék, illetve Izrael állam ügyének tárgyalását sem.

– Az izraeli–palesztin konfliktusról szólva az a nagy különbség a többi európai államhoz képest, amelyek esetleg szintén nem álltak Izrael mellé, hogy Franciaország ezt mindenütt reklámozta is. Így a csalódás is nagyobb volt benne.

– Úgy gondolja, hogy Izrael kritikája aránytalan Franciaországban? Úgy véli, hogy igazságtalanság érte az ön országát, s hogy folyamatos elmarasztalása a gyengeség jele, mintegy megszokásból teszik ezt a franciák?

– Nem kívánok ilyen szavakat használni. Azt tudom, hogy két éve, amióta franciaországi nagykövet vagyok, a kapcsolatok nem nagyon változtak, és Villepin úgy nyilatkozott, ha így folytatódnak a dolgok, az már alapjaiban és minden szinten veszélyezteti a francia–izraeli kapcsolatokat. Ez azonban mitsem változtatott a két állam nemzet-

közi politikáján. Franciaország befolyásos szerepet akar a nemzetközi politikában, ezért részt vesz, vagy úgy tesz mintha, az izraeli–arab konfliktusban. Izraelnek csak az Egyesült Államokkal egyeztetett dolgait fogadja el. Pont ezt tartják elfogadhatatlannak külpolitikai állásfoglalásában. Franciaország például nem hiszi el, hogy Ariel Sharon képes véget vetni az izraeli–arab konfliktusnak. George Bush pedig az ellenkezőjéről van meggyőződve.

– Franciaország viszont támogatja az egyoldalú gázai kivonást, a nemzeti egységkormányt, stb.

– Ez olyasmi, mint amikor Giscard d'Estaing ellenezte az egyiptomi–izraeli békemegállapodást. Azt mondta, a Közel-Keleten nem elég, ha két ország köt békét, az összes arab országnak meg kell egyeznie. A francia külpolitikai álláspont jellemzően romantikus azóta is: mindig a tökéletes megoldást keresi, de ilyen sajnos nem létezik.

– Érdekes, nincs pillanatnyilag két másik ország, melyek között olyan világos ellentét lenne, mint az izraeli–palesztin konfliktust illetően Franciaország és Izrael között. E két állam elhatározta, hogy különválasztja multilaterális és bilaterális kapcsolatait, ami nem az egymás közti viszony miatt történik.

– Izrael 2004 végén aláírt Európával egy jószomszédi megállapodást, noha Európa álláspontja nem változott a közel-keleti konfliktus ügyében. Ez egészen valószínűtlennek tűnt, de Simon Pérès megnyugtatott, hogy működni fog a dolog, és úgy lett.

– Mi a helyzet az 'Úti levelekkel'?

– A terrorizmussal, erőszakkal kapcsolatos izraeli álláspont az, hogy nincs rövidítés, fájdalmas lesz az út eleje, de a legfontosabb az első szakasz biztosítása. Mert ha az első szakasz nem működik, úgy hosszú ideig nem lesz folytatása.

– Nemrég Jean-Christophe Rufin átadott Villepinnek egy jelentést a rasszizmus és antiszemitizmus elleni harcról, amelyben büntethetőnek tennék Izrael állam kritikáját azzal az érvvel, ha Izraelt Dél-Afrikához vagy más államokhoz hasonlítjuk. Úgy tűnik, mintha a radikális cionizmusellenesség megfeleltethető lenne az antiszemitizmus elleni harccal, ám végül a javaslat nem került elfogadásra. Mit gondol erről a vitáról?

– Érdekes, de meglepő a javaslat, amelyet valószínűleg nem lehet alkalmazni. Ha Izrael állam létét vonják kétségbe, az ítélet és a büntetés jóval érthetőbb. Ha Franciaországban a tévé valamiféle erőszakot, a helyi lakosság szenvedését mutatja be, néhány nap múlva a muzulmán kisebbség antiszemita cselekménnyel reagál.

– Mégis, az utóbbi idők antiszemita cselekményeit, például Elzászban, „klasszikus"-nak lehet tekinteni.

– Igen, de itt nem a zsidó temetők meggyalázásáról, hanem a mindennapos antiszemitizmusról van szó.
– *Nem gondolja-e, hogy ezek a rasszista cselekmények hasonlatosak a Maghreb vagy portugál kisebbség sérelmére elkövetettekéhez?*
– Nem tudom, hogy ez-e a legsúlyosabb. Az biztos, hogy a franciaországi zsidók rendkívül érzékenyek történelmi okokból. Volt idő, hogy teljesen a francia társadalomba integráltnak érezhették magukat. Ma egy iskolás gyermeknek azt mondják, hogy 'zsidó', míg öt-tíz évvel korábban a testvére még 'franciának' számított. Így visszaszorulnak a zsidóiskolákba a gyerekek.
– *Igen, ez veszélyes, de van egy másik veszély is, nevezetesen, aki nem ért egyet az izraeli kormány politikájával, az antiszemitának minősül. Ebben nem lát veszélyt? Megérti-e, hogy a franciák egy részének, aki nem Maghreb-eredetű, ez nyugtalanság forrása?*
– Nagyon súlyos valakit antiszemitizmussal vádolni azért, mert nem ért egyet az izraeli politikával. Ám ha a kritika Izrael állam létjogosultságát kérdőjelezi meg, az ugyancsak súlyos, márpedig ez terjed Franciaországban.
– *A veszély létezik, és vita is van, még Izraelben is, méghozzá sokkal szabadabban, mint másutt.*
– Izraelben valóban a vita sokkal élénkebb, mint Franciaországban.
– *Gondolja, hogy a francia külpolitikát befolyásolja, hogy több mint öt millió muzulmán, illetve arab-muzulmán él Franciaországban?*
– Nem gondolom. Sosem láttam példát arra, hogy befolyásolta volna a muzulmán közösség Franciaország álláspontját.

Kakasy Judit

EU-bővítési feltételek és kisebbségvédelem: gondolatok Törökország nem muszlim kisebbségeiről

Toktaş, Şule: EU Enlargement Conditions and Minority Protection: a Reflection on Turkey's Non-Muslim Minorities. = East European Quarterly, XL, 2006. 4. no. December 489–518. p.

A keleti irányú bővítés részeként Törökország 1999-ben tagjelöltté vált, és 2005. október 3-án megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat. A tárgyalások megkezdése hosszú, nehéz és összetett kapcsolat eredménye volt Törökország és az EU között. Bár több fordulópont és visszaesés is volt, mégis Törökország nyugatot követő politikája, amely az Ottomán Birodalmi idők óta a legerősebb törekvése a török külpolitikának, kerekedett felül a Törökország és az EU közti kapcsolatokban. Más szavakkal az egyetlen irány, melyet Törökország követett, a nyu-

gat volt. Ebben az összefüggésben a tárgyalások megkezdése közel sem volt annyira váratlan, még egyes EU-tagállamok időzítés miatti aggályai ellenére sem. Ezzel egyidejűleg azonban ugyanerről a folyamatról nem jelenthetjük ki, hogy Törökország készen állna az EU-tagságra, vagy azt, hogy „eléggé" európaiasodott volna, mivel a török politikában egyes területeken erős ellenállás mutatkozik, és a török államiság általában rövid távon akadályozhatja a lehetséges teljes jogú tagságot. Ilyen vitatott kérdések a kisebbségek védelme és jogai, amely az olyan ellenállási pontok közé tartozik, mint a Görögországgal, valamint Ciprussal fennálló határviták rendezése.

Törökország kormányzásának alapvető eszköze az állam és társadalom kapcsolatában az általános állampolgárság, mely szerint minden török állampolgár ugyanazokkal a jogokkal és lehetőségekkel bír, és ezt az elvet az alkotmány védelmezi. Ennél fogva a csoportos jogok vagy az állampolgárság megkülönböztetése a török politika számára nehezen feldolgozható koncepciót jelentenek. Bár Törökország az Ottomán Birodalom hamvaiból született, és egyike a leginkább multikulturális társadalmaknak és kormányoknak, amelyek valaha fennálltak a történelem során, a köztársaság 1923-as megszületésével az egy nemzet – egy állam, más néven republikanizmus elvét követte. A török nemzetépítési folyamat része volt egy kulturális homogenizáció, illetve egy felsőbb kultúra kialakítása, a társadalmon belül meglévő különbségek ellenében, rovására. Az egyenlőség elve előnyben részesült a különbözőség felett, ebből következően az általános állampolgárság (melyben minden állampolgár egyedi és egyenlő kategóriát képvisel) hegemóniára tett szert a török politikában.

Hagyományosan Törökország három kisebbségi csoportot ismer el, a görögök nem muzulmán közösségét, zsidókat és örményeket. 1923 óta a kisebbségvédelem keretei, melyet a Lausanne-i Egyezmény fektetett le, érintetlenek maradtak, és az egyezmény 37–45. pontjai, amelyek a nem muzulmán kisebbségek jogait biztosították, még mindig a kisebbségi politika alapját képezik Törökországban. Ezek közé a jogok közé tartozik az oktatáshoz, a vallási szabadsághoz való jog, más állampolgárokkal azonos állampolgárság, illetve a kulturális jogok. Törökország tartózkodott attól, hogy hivatalosan elismerjen más, további kisebbségi csoportokat. Még olyan áron is, hogy harcba kellett bocsátkoznia az erőszakos kurd nacionalista mozgalommal nemzetközi színtereken. Összefoglalva, az általános állampolgárság és az egyenlőség elvének uralkodó jellege a politikai kultúrában, valamint a nem muszlim kisebbségek hivatalos elismerésének korlátozottsága a kulcsa Törökország viszonyának a kisebbségek védelme irányába.

Törökország válasza az EU által sürgetett „europaizálódásra" magában foglalta több reformcsomag elfogadását, melyek között kulcsfontosságú törvények és alkotmányi rendelkezések kiegészítése is szerepelt. Mindazonáltal Törökország reformfolyamata nem foglalta magában a hagyományos kisebbségi politika felülvizsgálatát, illetve az „egyéni jogok és szabadságjogok" szerkezetének újragondolását sem. Más szavakkal, bár az EU által szabott feltételek, melyeket a Koppenhágai Kritériumok tartalmaznak, elismerést, elfogadást nyertek, és Törökország megfelel nekik, de ezt inkább az emberi jogok szélesítésével, mint a kisebbségi politika változtatásával érték el. Törökország kiszélesítette a gondolati, a sajtó, a szervezeti és a gyülekezési szabadságot alkotmányi kiegészítésekkel, melyek további szabadságjogokat hoztak az olyan nem muzulmán kisebbségek számára is, mint pl. a kurdok, a szírek és mások számára. Ugyanezen módon törvényessé vált, hogy a töröktől eltérő nyelven sugározzanak rádió- és televízió-adásokat, kulturális alapon szervezeteket alapítsanak, illetve minden hit számára istentiszteleti helyet állítsanak fel, valamint az, hogy közösségi alapítványok számára tulajdont szerezzenek, vagy azoktól megváljanak. Ezeknek a reformoknak köszönhette Törökország, hogy megkezdhette tárgyalásait az EU-val.

Bár több reformot is véghez vittek, és megkezdték a tárgyalásokat, Törökország még mindig kritikával szembesül az EU részéről a kisebbségek védelme tekintetében. EU-tisztségviselők gyakorta hangsúlyozzák, hogy Törökország lelassította 2005-ben megkezdett reformfolyamatát. Olli Rehn bővítési biztos aggályainak adott hangot a kisebbségekkel kapcsolatos bánásmód miatt több alkalommal. A nem muzulmán kisebbségeket illetően a legalapvetőbb kiegészítés még mindig a török nemzetgyűlés előtt fekszik. Ez is azt mutatja, hogy a kisebbségek kérdése még mindig napirenden marad a tárgyalási folyamatban. Bár Törökország nem tűnik késznek kisebbségi politikájának megváltoztatására, az Európa Tanács és az EBESZ által képviselt normáknak való megfelelés még mindig élő elvárás Törökországgal szemben.

Bosznay Csaba

Irak: visszatekintés

King-Irani, Laurie: Iraq: A Look Back. = Orbis, 2007. 1. no. 91–106. p.

Bár az iraki nép sokszínűsége a múltban hátráltatta bármilyen nemzeti identitás kialakulását, a 2003-as háború előtti és azóta tartó szenvedések a legtöbb irakiban egy normális élet utáni vágyat keltettek. Ez a vágy értékes eszköz lehet az átalakulás során, de a sok elüldözött, politi-

kai fogságba vetett iraki, és akiknek a családja eltűnt, vagy kivégezték, mind olyan sebeket jelent, amelyeknek huzamosabb időre van szüksége a gyógyuláshoz. A háború utáni rehabilitáció botladozik, és sok megfigyelő szerint a polgárháború már megkezdődött. Sőt, a törvényes rend helyreállításáig az újabb generáció kénytelen a legkülönbözőbb gyötrelmeket elszenvedni, ami nemcsak Irakra korlátozódik.

A vérontás, korrupció, etnikai feszültség és az egész országot körülölelő félelem ellenére, a Szaddam utáni Irak rendkívül nagy potenciállal rendelkezik. Az ország 26 milliónyi jól képzett, rugalmas munkaerőnek ad otthont, melynek 70%-a városokban él és dolgozik. Irak jól képzett munkaereje – feltéve, hogy a törvényesség helyreáll – képes megbirkózni a komplex bürokrácia, az igazságos kormányzás és egy integrált modern gazdaság kihívásával, amely nemcsak az olajkitermelésen, de a mezőgazdaságon és csúcstechnológiájú iparon is alapszik. Bár az írni-olvasni tudók aránya Irakban volt a legmagasabb az arab országok közül, és bár az elmúlt években csökkent, még mindig meghaladja a környező országokét, és megegyezik a nyugat-európai Portugáliáéval.

1991 előtt Irak kiterjedt középosztállyal rendelkezett, amely kifinomult és nagy hagyományokra visszatekintő kultúrával, saját zenei stílusokkal és gazdag, innovatív kortárs költészettel és művészettel rendelkezett. Az egymást követő háborúk és az ENSZ-szankciók együttes romboló hatása miatt, Irak infrastruktúrája jelentős és költséges helyreállítást és fejlesztést igényel. Ezen felül maguknak, az irakiaknak szociális és pszichológiai gyógyulásra van szükségük. Ez egy meglehetősen idő- és türelemigényes szociopolitikai és interperszonális folyamat, és ez az a két dolog, amelyet az amerikaiak vezette koalíció nem adott meg az irakiak számára. A demokrácia, a 2003-as lerohanás vélt célja, mindig is „belső munka": lehetetlen felülről – különösen katonai módszerekkel – kikényszeríteni.

Szaddam Husszein 25 évnyi zsarnoki uralma által megfélemlített irakiak nagy elvárásokkal voltak országuk infrastrukturális és társadalmi rehabilitációja iránt 2003-ban. A rehabilitációs folyamat lassú üteme és az USA által felállított Ideiglenes Hatóság gyenge teljesítménye 2004 júniusáig, valamint a mai napig tartó etnikumok közti erőszak és villongások kikezdték az irakiak reményeit, kollektív identitását és nemzeti önérzetét. Ennek eredményeként a társadalmi kohézió és politikai stabilizáció gyenge lábakon áll, és sok megfigyelő szerint egy hosszú és véres polgárháború vette kezdetét.

Az Egyesült Államok egyértelműen kudarcot vallott az iraki nép számára szükséges változás kikényszerítésében, így fennáll a lehetőség, hogy kivonul ebből a sikertelen vállalkozásból, amely különösen a 2008-as elnökválasztáskor valószínű. De legyen bár demok-

rata vagy republikánus többség a Kongresszusban és a Fehér Házban, de Irak fantomja még évekig kísérteni fog Amerika kül- és belpolitikájában. Az iraki és az amerikai nép, és nem a vezetőik, fogják ezért a legnagyobb árat fizetni. Irak háború utáni rehabilitációjának – valójában túlélésének – olyan átfogó intézkedésekre van szüksége, melyeknek célja az emberi jogaikban a Baath-uralom által leginkább sújtott közösségek, köztük a lakóhelyükről elűzött személyek, politikai foglyok, a kivégzettek és eltűntek családjai segítése. A Bush-adminisztráció gyakorta ismételt kifejezése, hogy „a demokrácia eljött Irakba", valamint a brit miniszterelnök, Tony Blair sokszor hallott állítása, hogy ma is ugyanígy cselekedne, jelzik, hogy csökönyösen visszautasítják annak felismerését, hogy bármilyen demokrácia alapja nem a szabadság és függetlenség, hanem az egyenlőség és igazságosság. A törvényes rend nélkül Irakban egy újabb generáció nő fel szenvedések közepette, és az adott politikai mozgások és kapcsolatrendszer, melyek az Irakon belüli csoportokat és régiókat külpolitikához és ideológiai vonalakhoz kötik, azt vetítik előre, hogy ez a szenvedés nemcsak Irakra fog korlátozódni.

Az elmúlt 3 évben Irakban uralkodó káosz a polgárháború melegágya, amely nagy valószínűséggel már meg is kezdődött. A jövőbeni történészek szemszögéből nézve ez az időszak rendkívül sötét fejezet egy potenciálisan gazdag és kreatív ország történelmének könyvében. Ez a tragédia elkerülhető lehetne felelős és bölcs vezetőkkel, valamint jól tájékoztatott választókkal az Egyesült Államokban. De az irakiak és az amerikaiak sorsa nagyon szorosan, és problematikusan összekapcsolódott ezzel a kudarccal, a két nép egy törés- vagy fordulópont felé halad. Még nem késő az utóbbit választani, noha a rendelkezésre álló idő, hogy az elkövetett hibákból tanuljanak, egyre gyorsabban rövidül.

Bosznay Csaba

Bennszülött néppártok felemelkedése és teljesítménye Dél-Amerikában Szubnacionális statisztikai elemzés

Rice, Roberta–Lee Van Cott, Donna: The Emergence and Performance of Indigenous Peoples' Parties in South America, A Subnational Statistical Analysis. = Comparative Political Studies, 39. vol. 2006. 6. no. August 709–732. p.

Az egyik legjelentősebb és váratlan fejlődés Latin-Amerikában az elmúlt 10 évben a bennszülött identitás köré szerveződő pártok felemelkedése volt. A szerzők nemzeteken belüli adatokat használnak fel hat dél-amerikai ország (Bolívia, Chile, Kolumbia, Ecuador, Peru és Venezuela) vizsgálatában, hogy megállapítsák azokat a tényezőket, ame-

lyek felelősek a térség bennszülött népeinek, politikai pártjainak felemelkedéséért és teljesítményéért. A szerzők úgy találják, hogy bár az őslakos pártok megalakulása kívánatos intézményi, demográfiai és politikai feltételek eredménye, mint pl. engedékeny választási szabályok, optimális őslakos-létszám, regionális diffúzió az őslakos aktivitás tekintetében. Ezen pártok hangsúlyos választási teljesítményét strukturális és politikai feltételek határozzák meg, beleértve nagyobb mértékű szegénységet, kevésbé kiemelkedő osztályalapú identitásokat az előbb említettek mellett. A politikai pártok alapvető fontosságú intézmények demokratikus politikai rendszerekben az állampolgárok képviseletének biztosítására. A legtöbb latin-amerikai országban mindazonáltal a pártok által biztosított képviselet meglehetősen gyenge. Sok párt nem rendelkezik megfelelő kapcsolatokkal a társadalom felé, és sok társadalmi csoport alulreprezentált a pártok körében. A pártok és tagságuk, valamint szavazótáboruk közti hagyományos kapcsolatok az 1990-es évek gazdasági szükségében felélték a klientarizmusban rejlő tartalékaikat, az osztályidentitások egyre kevesebb tartalmat hordoztak magukban, és sok párt tartózkodott a koherens ideológia és program kidolgozásától, helyette az egyéni karizmát és valami homályos hazafi-retorikát alkalmazva. Ennek eredményeképpen a térség pártrendszerei egyre töredezettebbekké és inkoherenssé váltak, és sok, hosszú ideig domináns párt összeomlott.

A pártrendszerek ilyen széles körű szétesésének egyik legjelentősebb és váratlanabb eredménye az elmúlt 10 évben a választásokon is életképes és a bennszülött identitás köré szerveződő politikai pártok felemelkedése. A bennszülött identitás az 1980-as években és a '90-es évek elején regionális, nemzeti és nemzeteken túlmutató társadalmi mozgalmai számottevő támogatást és politikai eredményeket értek el Latin-Amerikában, beleértve különleges jogok alkotmányos rögzítését. Bolíviában, Kolumbiában, Ecuadorban, Guyanában, Nicaraguában és Venezuelában a bennszülött politikai pártok bejutottak a nemzeti törvényhozásba – gyakran történelmük első választási megmérettetése alkalmával –, míg Argentínában, Chilében és Peruban működésük teréért küszködnek helyi és regionális szinten. A bennszülött pártok felemelkedése és teljesítménye egy olyan lakosság szervezeti és politikai érettségét jelzi, mely korábban ki volt zárva a politikából, vagy képtelen volt felülemelkedni a nem bennszülött elitek manipulációs és dominancia-törekvésein. A legtöbb új bennszülött párt mélyen gyökerezik azon társadalmi szervezetek sűrű hálózatában, amely a bennszülött népek érdekeit és törekvéseit a politikai pártok vezetői felé továbbítja, akik hajlamosabbak választ adni ezekre, mint a hagyományos politikai párt-elitek.

A latin-amerikai etnikai pártok előretörését segítő és választási eredményüket meghatározó tényezők sokkal számosabbak és összetettebbek, mint a társadalmi szakadékok, és mint azt az eddigi irodalmak sugallják. Bár a kérdéses etnikai népesség mérete jelentős tényező Latin-Amerikában, lévén, hogy ez a népesség túlnyomórészt szegény, és már régóta baloldali pártokat preferál, melyeknek törekvései közel állnak osztályérdekeikhez, szintén számításba kell vennünk a meglévő baloldali pártok teljesítményét minden egyes körzetben, valamint a szocioekonómiai indikátorokat is. Kutatásunk számára megfelelő és hozzáférhető intézményi változók közül csak a körzet mérete (DM) tűnik úgy, hogy megjósolható hatása van a pártok alakulására. Ami elméleti szempontból a legfontosabb, hogy modelleinkben jelen lévő évtizedes változó jelentősége azt mutatja, hogy valami nagyon újszerű megy végbe Latin-Amerikában az új évezred kezdetén. Talán a politikai tanulmányok és terjedés, valamint a bennszülött mozgalmak szervezeti érettsége játszanak kulcsszerepet a fennálló strukturális és intézményi körülményektől független etnikai pártok teljesítményében és felemelkedésében. Ez további jelentős politikai változásokra is utal. A több mint két évtizednyi szünetet követően intenzív bennszülött politikai mobilizációval került sor a legutóbbi választási fordulóra. Mindazonáltal a bennszülött népek ereje és kohéziója politikai tényezőként a legtöbb országban jelentősen megnövekedett az elmúlt évtizedben, míg hagyományos politikai résztvevők – különösen a politikai pártok és a munkásmozgalmak – számottevő visszaesést szenvedtek el.

Reméljük, eredményeink inspirálják és kiegészítik az egyes bennszülött pártokat, választási körzeteket érintő kvalitatív tanulmányokat és országok esettanulmányait, hogy világosabb képet kapjunk azokról a komplex változókról, amelyek elősegítették politikai pártrendszerek kialakulását. Ennek célja, hogy jobban megértsük az egyik legérdekesebb latin-amerikai politikai jelenséget, a bennszülött etnikai identitás politizálódását és pártpolitikává alakulását. A kvalitatív tanulmányok segítenek rámutatni fontos, de nehezen mérhető változókra, mint pl. a bennszülött identitás ereje és relatív kohéziója, a bennszülött társadalmi mozgalmak konszolidációja és érettsége, tehetséges vezetői kör elérhetősége és az összetett és állandóan változó választási szövetségek, melyekre a bennszülött mozgalom alapú pártok lépnek baloldali és populista pártokkal. További kutatások kellenek, hogy vizsgálják az etnikai identitás finomabb vonásait, megragadva a bennszülött kategórián belüli etnikai diverzitást, közben ellenőrzés alatt tartva a bennszülött szavazók egyes körzeteken belüli földrajzi koncentrációját.

Bosznay Csaba

Terézia Mora „határ-történetei" és a transzkulturalitás

Prutti, Brigitte: Poesie und Trauma der Grenze. Literarische Grenzfiktionen bei Ingeborg Bachmann und Terézia Mora. In: Weimarer Beiträge. 52. Jg. 2006. 1. H. 82–104. p.
Laura Tráser-Vas (University of Cincinnati): Terézia Moras „Seltsame Materie": Immigrantenliteratur oder Minderheitenliteratur? In: TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. 15/2003. no. WWW:http://www.inst.at/trans/15Nr/05_08/traser1.

Terézia Mora (sz. 1971): soproni születésű, Sopron melletti településen felnőtt, de 1990 óta Berlinben élő német szerző, aki először 1999-ben a klagenfurti Ingeborg Bachmann-versenyen tűnt fel ott díjazott prózájával, még ugyanebben az évben kiadta ciklikus elbeszéléseinek mesterfokon bemutatkozó, rendkívüli elismeréssel fogadott kötetét *(Seltsame Materie)*, melynek a Bachman-díjas próza is része lett, öt évvel később pedig megjelentette első regényét (*Alle Tage*, 2004). A Mora nevet nem csak írói álnévként használja, de azt mondja: eredeti családneve helyett vette fel. Eddig a szülőfaluja nevét sem fedte fel. Első kötetének írói rangját a nem anyanyelvi német írói teljesítményeknek járó Adalbert Chamisso-díjjal ismerték el, regényéért pedig a Lipcsei Könyvvásár Könyv-díjával jutalmazták. T. Mora munkásságában helyet kap a magyar irodalom fordítása is: lefordította németre a többi között Esterházy Péter *Harmonia Caelestis*-ét (2001), Parti Nagy Lajos *Hősöm teré*-t (2005), és Örkény-kötetet adott ki saját fordításában és válogatásában az *Egyperces novellák*-ból (2002). Mindkét eredeti kötete magyarul is megjelent: *Különös anyag* (2001), *Nap mint nap* (2006).

Mora regénye gyökereiből kiszakított, a széles világ labirintusaiban (mintegy újabb Ulyssesként) vergődő „névtelen" (Abel Nema) menekült-figura alakjában ragadja meg az emberi létezés tragikus és groteszk határhelyzeteit. A regényben világlátássá sűrített, egyszerre dantei és kafkai elemekkel átszőtt létábrázolást egyszerűbb formában azonban már a *Különös anyag* egybekapaszkodó, értelmezést kívánó képmozaikokból kirakott elbeszélései előlegezték, és a bemutatkozó kötet „határ-történeteinek" szánt elemzések, mint az itt ismertetett tanulmányok is, már elég közel járnak e világlátás alapjainak a megértéséhez.

Az eszköztelen, „fekete-fehér" nyelven és sokat sejtető hézagokkal írt „határ-történetek" pontosan a Fertő-tó környéki, mocsaras és nyílt vízi, egyidejűleg „vasfüggöny" módjára záró (nota bene:

eredetileg trianoni) országhatár kanyargó vonalában, írójuk gyermek- és fiatalkorának színterén játszódnak, mely a vidék tősgyökeres tájlakóit és jövevényeit levegőtlenül szorítja be szűk terébe. Esős évszak tíz hónapon át. A vizenyőn a halász, a pákász, a szökevény meg a határőr oson. Vagányok, csempészek visszafelé is eligazodnak, egyébként: minden út vége, „világvég". Alant itt-ott az odaveszettek csontjai. A magasabb szárazulatokon a falvak: „Egy kocsma, egy templomtorony, egy cukorgyár ..." – megkeseredett, különc, elárvult lényeivel. Az egyik portán: három nemzedék asszonyai, magukban... Odébb egy romkastély, ahonnan már a téesz is kiköltözött, hátrahagyva rozsdásodó gépdarabjait, kátránymaradványát és egyéb szemetét. Egy határponton még a római kor előttről ittmaradt Mithrász-szentély bűzlő, feltehetőleg a határőrszemélyzet által összemocskolt romjai. Egyéb topográfiai támaszt, megnevezést nem nyújtanak az elbeszélések, a táj azonban tökéletesen azonosítható. Az egész vidéken: a hínár és az apokaliptikus méretekre tágított pusztulás ölelésében fuldokló, senyvedő, eldurvult, szerencsétlen, szeretetlen emberek, nyomorékok, idegroncsok, dúvadak. Néhány fiatal igyekszik kitörni a szorításból: a „városba" be, átszökni a határon, de az eredetük utánuk nyúl mindenütt.

Mora sötét és szikár tájrajzát már politikai pikantériája érdekessé teszi, ám ez csak az ábrázolat szimbolikájául szolgál. Morát a nyers életmatéria érdekli, ami ebben a fojtó környezetben és, rossz esetben, rajta túl is tenyészik. A rendszerszignifikáns funkcik, spiclik meg sem jelennek a rajzban. Hanem a riasztó elváltozás: a „különös anyag". Mora világában az önéletrajzi fogantatású, egy topografikus határhelyzet foglalatában kiformált „világvégi" tapasztalat elszakad a rajzolt, fogható határoktól, átemelődik az egyetemesség másképp húzódó, egzisztenciális határai közé. A TRANS című internet-folyóirat tanulmánya ezzel kapcsolatban felvonultatja, meggyőző formában, Gilles Deleuze „hely-elidegenítő koefficiens"-elméletét. A létábrázolás ebben az átlényegülésben találkozik a több nemzedékkel előtte járó osztrák Ingeborg Bachmann (1926–1973) külső és belső határok szabdalta (az osztrák–olasz–jugoszláv határtalálkozástól eredeztetett) világával, melynek szerveződését a *Weimarer Beiträge* tanulmánya a Moráéval rokonítja. A párhuzamvonás biztosan nincs ellenére a fiatal írónőnek, hiszen regényét éppen Bachmann emlékének ajánlja.

De hogyan lesz a felnőtt kor küszöbéig Magyarországon élt Terézia Morából a Bachmann-életművel párhuzamot nyitó német nyelvű szerző – minden átmenet nélkül, kész fegyverzettel? Nem tévedett-e a Chamisso-díj zsűrije a német nyelven írt *Különös anyag* szerzőjének nyelven kívüli eredeztetésével? Az elbeszélések valóságele-

mei között szerepel a vidék, némely háznál még beszélt német helyi tájnyelve, ami mások szemében, persze, mindjárt „gyanús", mivelhogy állítólag azonos az „odaáti" beszéddel. A nyelvváltás rejtélyét nem feszegetve (Mora erről sem nyilatkozik világosan), fogadjuk el a TRANS elemzésének „transzkulturális" meghatározását írónk magyar és német nyelv, illetve irodalmi kultúra közötti mozgását, elhelyezkedését illetően, annál inkább, mert az elbeszélések nyelvrétegeit elemezve már a hazai kritikák rámutattak magyar nyelvidézetek (tanult verssorok, dalszövegelemek stb.) tükörfordításos jelenlétére a szövegfordulatokban, ami még plasztikusabbá teszi az elbeszélések érdes felszínét. (Ezzel az effektussal találkoztunk nemrégiben e folyóirat lapjain a románról németre váltó Aglaja Veteránvi prózájában is.) Ne lepődjünk meg továbbá, ha viszontlátjuk az örkényi abszurd hézagos, szűkszavú narrációját – éppen az „egypercesekből", melyeknek Mora fordítóként is figyelmet szentelt, és bevallott mintaként emlékezett meg róluk. Terézia Mora József Attila metszően pontos költői nyelvét említi még magyar költészeti örökségeként, egyben képeinek érdes és robbanó tárgyiassága is fellelhető a *Különös anyag* elbeszélésszövetében. Talán a címbe került, érdekes jelzős szerkezet is éppen József Attilára megy vissza.

Laura Tráser-Vas, Mora nyelvi magatartásának és írói világának „transzkulturális" besorolásával egyidejűleg elutasítja mind a „migráns-irodalmi", mind pedig a „kisebbségi irodalmi" meghatározást. A második esetben egyébként a most szemlézett folyóiratban régebben megjelent tanulmányra utal, amely Terézia Mora nevét a magyarországi német irodalom témakörén belül megemlítette. Megjegyezhetjük, hogy akár a „migráns", akár a „kisebbségi" kategória irodalmi szempontból elsősorban alaki, a „transzkulturális" pedig tipológiai jellegű, azaz egymásnak mellérendelhetők. Így a két álláspont között nem ebben van a vita, vagy nincs is vita.

Komáromi Sándor

Több nyelv, kevesebb francia? A bővített EU és a francia nyelv státusa az EU egyik nyelveként

Hnízdo, Bořivoj: More Languages, Less French? The Enlarged EU and the Status of French as an EU language. = Perspectives, 2005. 24. no. 61–68. p.

Az európai integráció történelme során a francia mindig is privilegizált nyelv volt. Mindazonáltal az elmúlt tíz év integrációjának leglátványosabb eredménye, hogy a francia nyelv elvesztette dominanciá-

ját az Európai Unióban. Ez a cikk a bővítés szerepét tárgyalja a francia nyelv helyzetének megváltozásában. Az EU szélesebb körben használt nyelvei (LWC) szempontjából a 2004-es év kulcsfontosságú jelentőséggel bírt. Ezzel a bővítési lépcsővel egy éles elkülönülés jelent meg a nagy, többnyire nyugati nyelvek beszélői és a kis nyelvek között, többnyire északon és keleten. A nyugat-európaiak többnyire anyanyelvüket használják országhatáraikon kívüli kommunikációjuk során, míg északon és keleten természetes dolog nem az anyanyelvet használni. Ez a megosztottság különösképpen a francia nyelv számára jelent kihívást az angol és a német nyelvvel szemben. Míg a franciát különösen Észak- és Közép-Európában nagy nyelvnek tartják, de nem olyannak, amely LWC-ként is használható.

A cikk azon kívül, hogy a bővítés hatását vizsgálja a francia nyelv státusára az EU-n belül, megpróbál választ találni arra is, hogy további hasonló változásokat is várhatunk-e.

A francia nyelv mind ez idáig privilegizált helyzetet élvezett az Európai Szén- és Acélközösség egyedüli hivatalos nyelveként. Amikor 1957-ben megalakult az Európai Gazdasági Közösség, a hat alapító tag nyelve közül négyet fogadtak el hivatalosként. A nyelvek nem ABC-rendű felsorolásakor a francia kerül első helyre, ami azt sugallja, hogy jelentős szerepe volt, míg egyes kommentátorok amellett érvelnek, hogy az 1973-as bővítésig a francia volt az Európai Gazdasági Közösség egyetlen hivatalos nyelve.

Attól változott volna meg a francia nyelv munkanyelvi státusa, hogy az új EU-tagállamok kevésbé használják? A szerző szerint ez kevéssé valószínű, mivel valójában már kezdetektől fogva a francia nyelv státusa nem állt összefüggésben annak szociolingvisztikai pozíciójával az Európai Gazdasági Közösségben, később az EU-ban. A francia nyelv helyzete mindig két tényező befolyásának eredménye volt. Az egyik földrajzi: az EU összes fő intézménye teljesen vagy részben francia ajkú területen helyezkedik el (Brüsszel, Luxembourg, Strasbourg). A második tényező politikai: az európai integráció folyamata során a francia nyelv volt az egyetlen hivatalos nyelve az EGK-nak 1957 és 1973 között. 1995-ig az EU domináns nyelve volt.

A francia még mindig kizárólagos nyelv az Európai Törvényszéken (Court of Justice). A gyakornokok által használt nyelvek elemzése kimutatta, hogy házon belüli kommunikációjuk 45,4%-át franciául folytatták, mindössze 3,7%-uk használta az angolt. A gyakornokok mindössze 17%-a választotta az angol nyelvet, mint kívánatos nyelvi összekötőt.

A francia kormány szoros együttműködést folytat Belgium és Luxemburg államvezetésével több programban a francia nyelv helyze-

ének erősítéséért az EU intézményeiben. 2001-ben egy francia–német szövetség állt fel a „csak angolul" beszélő Európa ellenében. Képes lesz-e a francia kormány a francia nyelv pozíciójának erősítésére, különösen az észak- és kelet-európaiak sikeres meggyőzésére, hogy Pompidou szavaival élve „Európa nyelve a francia"? A francia nyelv fenntartja különleges helyzetét az EU intézményeiben, de semmiképpen nem közvetítő nyelv Észak-, Közép- és Kelet-Európa számára. Jelenleg olyan helyzet állt elő, hogy ezen térség EU-országai az EU intézményeit csak mint „nyugat-európai intézményeket" látják. Ha az EU intézményei megpróbálják fenntartani frankofon jellegüket, az tovább mélyítheti jövőbeni politikai elidegenedésüket az új európai polgároktól.

Az EU közvetítő nyelveinek nézőpontjából tekintve a 2004-es bővítés segített felosztani Európát nagy (többnyire nyugati) és kis nyelvek (északon és keleten) beszélőire. A nyugat-európaiak többnyire anyanyelvüket használják közvetítő nyelvként (megjegyzendő a hollandok és a portugálok kivételével). Az EU északi és keleti részén teljesen természetes az anyanyelvtől különböző közvetítő nyelv használata, ami külön gondot okoz a franciák számára. Az angollal és a némettel ellentétben, amelyet a kisebb EU-nyelvek beszélői nagy európai nyelvként és hasznos közvetítő nyelvként ismernek el, a franciát csak nagy nyelvnek tartják, de nem hasznos közvetítő nyelvnek, különösen Észak- és Közép-Európában.

Valójában ezt a folyamatot nem az EU-bővítés eredményeként, hanem egy szélesebb körű jelenségként kell tekinteni. A francia mint közvetítő nyelv hanyatlása nemcsak Európában érhető tetten, hanem a világ más részeiben (pl. Latin-Amerikában) is, beleértve sok volt francia befolyási övezetet – nemcsak az arab országokban és Délkelet-Ázsiában, de frankofon Afrikában is. Sok európai nem tartja többé a franciát világnyelvnek, így annak helyzete mint hasznos közvetítő nyelv a világ más részei felé, ennek megfelelően, megszűnőben van.

Bosznay Csaba

Kulturális összevetések és következményei az ukrán nemzeti létre

Shulman, Stephen: Cultural Comparisons and their Consequences for Nationhood. = Ukraine in Communist and Post-Communist Studies, 39. (2006) 247–263. p.

A nacionalizmus több elmélete amellett érvel, hogy az etnikai és a regionális alapú sokszínűség egy államban konfliktus és elidegenedés forrása, ezért gátolják a nemzetépítést. A cikk ezt a kijelentést vizsgálja, különös tekintettel az etnikai és regionális különbségekre Ukrajnában. Egy 2001-es tömeges méretű közvéleménykutatás felhasználásával a szerző a cikkben két- és többváltozós elemzésnek veti alá az érzékelt etnikai és etnoregionális különbségeket Ukrajnában, valamint a nemzeti identitás és egység különböző mértékeit. Az elemzés eredményei azt tükrözik, hogy az Ukrajnában fellelhető kulturális különbségek számottevő mértékben nem ássák alá a nemzeti identitást, de gyengítik a nemzeti egységet.

A világ államainak túlnyomó többsége rendelkezik etnikai és regionális törésvonalakkal. A nacionalizmus tanulmányozásának egyik központi kérdése, hogy a kulturális sokszínűség milyen következményekkel jár a nemzeti identitásra és egységre.

A nemzetek és a nacionalizmus sok megfigyelője egyetért abban, hogy egy széles értelemben vett közös kultúra vagy segít egy erős nemzet kialakításában, vagy valójában a nemzet definíciójának része és létrejöttének alapvető feltétele. Jelen kutatás eredményei szerint a kulturális sokszínűség és nemzetépítés közti kapcsolat feltárásakor a tudósoknak óvatosnak kell lenniük a nemzeti lét két dimenziója közti megkülönböztetésben: a nemzeti identitás ereje és a nemzeti egység ereje között. A nemzetek összetett, sokdimenziós jelenségek, ezért a nemzeti lét forrásait érintő tervek nagyon világos és pontos megfogalmazást igényelnek. Előfordulhat, hogy valaki erős ukrán nemzeti identitással rendelkezik (nemzetállam), és rendkívül büszke arra, hogy az ukrán nemzet tagja, míg negatív hozzáállással közelít egyes, a nemzetet alkotó csoportok és régiók felé. Ennek ellentéte is igaz lehet, hogy míg egyesek különböző, a nemzeten belüli etnikai csoportokat és régiókat érintő attitűdje pozitív, addig nemzeti identitása gyenge. Ennek megfelelően a nacionalizmus ezen különböző elemei számottevően különbözhetnek egymástól.

A cikk két- és többváltozós elemzése bemutatja, hogy a kulturális sokszínűségnek nincs számottevő hatása a nemzeti identitásra. Az ukrán nemzet tagjaként érzett büszkeség és annak előfordulási gyakorisága nagyrészt független a kulturális egység vagy sokféleség kérdésétől. Ez jó hír Ukrajna és más, sokszínű nemzetállam számára, mivel a kulturális különbségek és azok érzékelése nagyon lassan változik. Amennyiben ezt a vizsgálatot más országban ismétlik meg, úgy a tudósoknak olyan tényezőket kellene vizsgálniuk, mint bevándorlói vagy született állampolgári státus, az országban tartózkodás időtartama, az állam politikai rendszerének természete és teljesítménye, az állam jóléte és hatalma, az etnokulturális kapcsolat a szomszédos államokkal és mások.

Ezzel ellentétben az ukrán nemzeti egység szorosan kötődik az ország régióiban élők kulturális távolságához és közelségéhez. Míg a közvéleménykutatás válaszadói pozitív érzelmekkel viszonyulnak a cikkben vizsgált három régióhoz, addig a pozitív és negatív érzelmeik fokának eltérése látszólag a kulturális homogenitást vagy diverzitást illető nézeteikből származik. Az államok rendelkeznek a kultúra és érzékelésének formálásával, amivel képesek megalapozni a nemzeti egységet, de a nemzetépítés szempontjából ez nagy kockázatokat jelent. A lakosság kulturális homogenizációjára való látható törekvés a nyelvet, médiát és oktatást érintő politikai kérdéskörökben elidegenítheti az embereket a kormánytól, ezáltal gyengítheti a nemzeti identitást. Egy ukrán etnikai kulturális alap körüli közös kultúra felépítésének kísérlete Ukrajnában (elukránosítás és derusszifikálás) meglehetősen vitatott, míg egyetlen tagja az elitnek sem beszél arról, hogy az ukrán társadalmat egy orosz kulturális mag köré lenne kívánatos felépíteni. Egy erőteljes ukránosító politika gyengítheti a nemzeti egységet, mivel azok, akik elleneznek egy ilyen politikát, valószínűleg az egyes etnikai csoportokra és régiókra mint a kormány tevékenységének cinkosaira tekintenek.

A nemzeti egység erősítésének alternatív stratégiája lehet az oktatási intézményeken és médián keresztül megváltoztatni az emberek érzékelését, hogy a jelenleginél nagyobb mértékben lássák hasonlónak az ukrán, az orosz és a különböző etno-regionális kultúrákat. Ez a politika szintén vitatott lehet, mivel egy keletszláv tartalmat próbál nemzeti identitássá építeni azon az alapon nyugodva, hogy az ukrán és az orosz kultúrák kismértékben térnek el egymástól. Ukrajnában sokan, különösen az ország nyugati részében „ördögtől való gondolatnak" találják, és nem támogatnának egy ilyen stratégiát. Mivel azonban még mindig nagyobb a keletszláv nemzeti identitás népszerűsége az ukrán etnikai nemzeti identitásnál, az

ukrán–orosz és az etno-regionális hasonlóságokat hangsúlyozó kormányzati politikák hasznosnak bizonyulhatnak Ukrajna nemzeti egysége számára. Mindazonáltal az ukrán nemzeti lét és nemzeti autonómia ennek eredményeként gyengülhet. Ez annak köszönhető, hogy egy autonóm és független ukrán állam legerősebb alapját az jelenti, hogy megfelelő mértékben különbözik egymástól az ukrán és az orosz kultúra.

A cikk tartalmaz következtetéseket a 2004-es elnökválasztás során megindult „narancsos forradalom" értelmezéséhez. A nagymértékben eltérő szavazási szokások az ország keleti és nyugati régiói között, valamint különböző reakciójuk a központi és a helyi kormányzatok érintettségére tömeges választási csalásokban már magukban magatartási jelzések, amelyek a nemzeti egység problémáját vetik fel. Valószínű, hogy bizonyos mértékig a nemzeti egység látható hiánya a választások során a nyugati és keleti etno-régiók közti kulturális különbség megnyilvánulása volt. A választási kampány legelején Viktor Janukovics a Kelet- (és Dél-)Ukrajna orosz ajkú érdekeltségével mutatott közösséget, míg Viktor Juscsenko az ukrán ajkú Nyugat-Ukrajnával vállalt érdekközösséget. A szavazóhelyiségekben a szavazók nem annyira azt a jelöltet támogatták politikájában, akire szavaztak (a jelöltek kampány-platformjai egy sor kérdésben nem különböztek egymástól számottevően), hanem inkább szavazatukat egy az ő kultúrájuktól nagyon különböző kulturális régió jelöltje ellenében adták le.

Továbbá az etnikai/regionális törésvonalak megjelenése a választásokon természetszerűleg kiemelték az ország kulturális többszínűségét. Általánosságban szólva a választások lehetővé teszik az „különbözőség" láthatóvá tételét és mérhetőségét népek és csoportok között. Ukrajna polgárai a narancsos forradalom óta nagyobb mértékben hisznek abban, hogy súlyos kulturális alapú etnikai és regionális hasadékok vannak az országban, és hogy a választások nemcsak a gyenge nemzeti egység megtestesülései, de lehet, hogy gyengítették magát a nemzeti egységet. Másfelől kutatása során a szerző úgy gondolja, hogy a nemzeti lét károsodása egy ilyen megnövekedett kulturális diverzitás által a 2004-es választások után nem terjeszkedik tovább a nemzeti identitás köreibe. Bár rengeteg és heves vita kísérte, a választások nem jelentenek számottevő akadályt a nemzetépítés folyamatában Ukrajnában.

Bosznay Csaba

Németország, az EU és a visegrádi csoport, különös tekintettel Szlovákiára

Lang, Kai-Olaf: Anatomie einer Zurückhaltung – Deutschland und die Visegrád-Gruppe. = Osteuropa, 56. Jg. 2006. 10. H. 5–13. p. Bilčík, Vladimir – Buzalka, Juraj: Die nicht-existente Gemeinschaft – Die Slowakei und Deutschland in der EU. = uo. 65–75. p.

Németország óvatos és „szemérmes" viszonya a Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot felsorakoztató, 1991-ben alakult visegrádi csoporthoz mint deklarált együttműködéshez, látszólag ellentmond a csoport két tagjával közvetlenül határos elhelyezkedésének. Az ellentmondás egyik feloldása: a németek bizonyára véletlenül sem kívánnak emlékeztetni az előző korok kétértelmű „Mitteleuropa"-politikájára, amely éppen eme (bár ennél tágabb) övezetre mint területi kollektívumra irányult. Ehelyett kezdettől fogva a tagállamokkal külön-külön meglévő kétoldalú kapcsolatai továbbfejlesztésére összpontosított, egyszerűen a szomszédsági politika jegyében vagy, mint Magyarország esetében, a kapcsolódó történeti örökség talaján. Ez így az országok közötti nagyságrendi aszimmetriának: Lengyelország kiemelkedő és a többiek szerényebb súlyának is reálisabban megfelelt („differenciált bilateralizmus"). Ennél fogva „Visegrád" aligha jelenhetett meg összefoglaló kategóriaként a német külpolitika színterén, és a publicisztikában vagy a politológiában is elsősorban a Balkántól vagy az európai „Délkelettől" megkülönböztető, rövid jelölésként szolgál a tágabb „kelet-közép-európai" régión belül.

A „visegrádi" néven jól-rosszul összefoglalható, Csehszlovákia szétválásáig három, ezt követően pedig négy kelet-közép-európai ország mint országcsoport inkább érdekelte – EU- és NATO-szinten – általában a Nyugatot, éspedig a rendszerváltó államok élbolyaként, illetve ezzel összefüggésben mint a csatlakozási stratégia és folyamat kiemelt övezete. A néhány év múltán a „visegrádiak" kezdeményezésére létrejött és a csatlakozásig funkcionáló Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) külön nyomatékkal is rászolgált az érdeklődésre. A visegrádi országokra irányuló figyelem magával a csatlakozással azután ebből az irányból is alábbhagyott. (Magát a CEFTÁ-t a további bővítési kör jelöltjei vállalták át a maguk számára.)

Németország különben az EU bővítési stratégiája mögé felsorakozva európai súlyának és kapcsolati érdekeltségének valóban meg-

felelő módon járult hozzá éppen főként a visegrádiak csatlakoztatásának előkészítéséhez. Ehhez mindazáltal társas cselekvési formákra törekedett, például Lengyelország irányában francia partnerséggel igyekezett fellépni („Weimari Háromszög") Egykori „Mitteleuropa"-politikáját ily módon az EU-szintű keleti bővítési politikán belül felvállalt aktív szerepre váltotta át.

A kétoldalú együttműködések alaphangsúlyai német részről – az össznyugati megközelítéshez képest több ponton nyomatékkal egyénítve – a keleti rendszerváltások nyomán korán kiformálódtak, későbbi fejlemények ezt már csak árnyalták. Lengyelországra a másik három „visegrádi" ország esetében sem hiányzó első átalakulási lendületen felül a mérhető kapacitás, a geopolitikai pozíció, továbbá a történelmi kibékülés ígérete okán megkülönböztetett figyelem irányult. A reményteljes csehszlovák reformfolyamat a közös múltfeldolgozás iránt csekélyebbnek mutatkozó készség ellenére szolid partnerséget kínált. A Magyarországhoz fűző érzelmi szálakat a lengyel vagy a német kapcsolathoz képest elhanyagolható súllyal árnyékolták történelmi viták, és az ország korai, időnként mintaadónak látszó reformteljesítménye szintúgy imponált. A későbbiekben valamennyi „visegrádi" ország mindegyikében hullámzóvá váló előmenetel nem csorbította az együttműködés kereteit, és német részről még a szudétanémet-kérdés megmerevedését vagy a lengyel sérelmek újrafelelevenítését, az Oroszország kezelését illető nézeteltéréseket sem vették annyira zokon. Kevéssé osztódott át a szorosabb partnerségi érdekeltség ugyanakkor Szlovákiára a cseh-szlovák kötelékekből történt kiválása során, és amennyi mégis juthatott rá, az is elapadt az integrációs célkitűzésekkel ellenirányba mozduló Mečiar-éra tapasztalatai nyomán; utána a partnerség építését szinte elölről kellett kezdeni. Németország az önállóvá lett szlovák államot egyébként az elsők között ismerte el.

Németország „differenciált bilateralizmusát" a visegrádi csoport országai józanul fogadták, hiszen egymás között sem törekedtek erősebb kohézióra. Ami ezt a kohéziót illeti, a belső kapcsolat az együttes csatlakozás után még csak lazult: inkább csak konzultációs szinten, kötetlenebb formákban maradt fenn. A visegrádi négyek csökkenő aktivitása azonban így sem haszon nélkül való, főként „V4-plusz" néven jegyzett formájában, amikor külső partnerek irányában lép fel. Ilyen próbálkozás az ukrán–visegrádi konzultáció, ami lengyel kezdeményezésre indult a 2004/2005-ös ukrán hatalomváltás után. Az egy évvel később létesített „Nemzetközi Visegrád-Alap", ennél szélesebb kelet-, illetve délkelet-európai kisugárzással, célzott témákban posztgraduális tanulmányokat kíván támogatni. A Négyek közös „regionális partnerség"-programja Ausztria és Szlovénia (jogpolitikai, közigazgatási

tapasztalatcsere, nyugat-balkáni távlatkeresés), a Benelux-csoport, valamint az Északi Tanács irányában (EU-bizottsági döntéselőkészítés stb.) kezdeményezett együttműködést. Egyeztetés vagy egyetértés híján épp csak Brüsszel irányában nem artikulálnak közös érdekeket.

A visegrádi csoport csatlakozás utáni regionális aktivitása láttán egyes megfigyelőkben felmerül: a négyek talán a saját kötelékek szorosabbra fűzése helyett fordulnak harmadik partnerek felé. Ezzel kapcsolatban valóban látni kell: a politikai doktrínák sokban eltérőek, helyenként egyenesen szembenállók (a németséghez, illetve Németországhoz vagy Oroszországhoz való történelmi viszony, a trianoni határok stb.). Az aktivitás valójában azonban bizalmat érdemel: nagyon is az európai integráció elve szerint való egyes országok, országcsoportok, illetőleg régiók hálózatszerű, spontán együttműködésének vagy legalább dialógusának gyakorlata (persze, az átfogó EU-stratégiai koncepciók mentén). Ebben a formában Németország a továbbiakban felvállalhatná a „visegrádiakat" akár mint csoportot is, kapcsolódhatna egyik-másik kezdeményezésükhöz.

*

Ami a V4 legfiatalabb és kiterjedésében a legszerényebb tagját: Szlovákiát illeti, Németország kevéssé ismert, éppen ezért különösen tanulságos terepen gyakorolhatja a részéről általában hanyagolt kisrégiós együttműködésből eredő tapasztalatszerzést. (Szlovákia a maga 49 000 négyzetkilométerével és 5,4 milliós lakosságával a legkisebb német tartományi paramétereket sem éri el.) Németország és Szlovákia valójában „új ismerősök", akiknek egy ideig kölcsönösen nincs ítélete a másikáról és elvárása egymástól. Az első évek során, a Mečiar-korszakban alig mutatkozott elmozdulás a holtpontról. Szlovákia erre az időszakra eljátszotta az egész Nyugat jóindulatát, NATO- és EU-csatlakozási folyamata megállt. A viszony 1998-tól kezdődően, a Dzurinda-kormány hivatalba lépése nyomán normalizálódott. Az integrációs menetrend üteme helyreállt, az ország az első keleti bővítési körben EU-taggá vált. A normalizálódás nyomán Németország is bátran lépett színre: rövid idő alatt Szlovákia legjelentősebb kereskedelmi partnerévé és (versenyben Hollandiával) egyik legerősebb befektetőjévé lépett elő. A kétoldalú kapcsolatokat nem zavarták meg sem az iraki háború körüli véleményeltérések, sem az egységes adósávok bevezetése. A gyakorlati együttműködés Szlovákia súlycsoportjának megfelelően elsősorban német tartományi szinteken szerveződött (Alsó-Szászország, Brandenburg). A német–szlovák együttműködés felívelő szaka-

szát „megkoronázó" protokolleseménye volt Angela Merkel kancellárasszony pozsonyi látogatása 2006 májusában.

A német kapcsolatokra a Dzurinda-kormány két ciklust követő leváltásának nem lehet közvetlen kihatása, a pozícióba került reformellenes vagy legalábbis reformkritikus ellenzék valamilyen erőteljesebb irányváltása azonban egészében fékezheti az ország integrációs előmenetelét és ennek során a német együttműködés lendületét is. Egy-két váratlan hangütés (egyes koalíciós partnerek nacionalista, magyarellenes kiszólásai – feszültséget gerjesztve Magyarországgal, az amerikai külpolitikával szembeni bizalmatlanság kifejezése, felhívás az iraki katonai küldetés befejezésére) még nem érinti a reformpolitika lényegét.

Szlovákia az EU új tagjaként egyébként kezdettől eléggé karakterisztikus álláspontokat foglalt el több közös kérdésben (például az adó- vagy a jogharmonizáció egyes pontjait illetően), és ezek mentén gyakran Németországétól eltérő nézeteket is vall. Dzurinda kormánya az EU alkotmánytervezetét elvető francia, illetve holland népszavazás után síkraszállt a ratifikációs folyamat folytatása mellett, és ebben kisebbségi magyar koalíciós partnere is határozottan támogatta. Az alkotmánytervezetről Szlovákiában a parlament döntött, pozitív állásfoglalással, jóváhagyása azonban alkotmánybírósági végzés alapján függőben maradt a témában népszavazást kérő felszólamlások nyomán. Az új kormány egyik koalíciós jelöltje (SNS) formálisan a referendum mellett foglalt állást választási programjában, maga az új kormányprogram pedig bizonyos megszorításokat fűzött hozzá a ratifikációs folyamat elvi támogatásához.

Külpolitikai síkon Szlovákia egyebekben erőteljesen ambicionálja a nyugat-balkáni, valamint az ukrán kapcsolatépítést, s ez Horvátország vonatkozásában jó ideje kifejezésre jut az EU-bővítési folyamat nyomatékos támogatásában. A szlovák fellépés is hozzájárult ahhoz, hogy a tárgyalások Horvátországgal már 2005 tavaszán megkezdődhettek. A török csatlakozás kérdésében a Dzurinda-kormány inkább kerülte a nyílt állásfoglalást, kereszténydemokrata koalíciós partnere mindenesetre nyíltan ellene szólt, és élesen ellene szavazott a közvélemény is. Törökország mellett állt ki – akkor még ellenzékben – a mai új koalíció vezető baloldali pártja. Szlovákia végül felsorakozott az ET pozitív határozata mögé, miután annak pontjaiban szerepeltek a szlovák fenntartásokra rárímelő szigorú kikötések. A török és a horvát csatlakozási tárgyalások megkezdése kapcsán egyidejűleg több oldalról hangot kapott a szerb, a montenegrói, illetőleg az ukrán csatlakozás kérdése is. Az újabb bővítési körök szorgalmazásával és adott országok protezsálásával Szlovákia sajátos aktivitásról tesz tanúbizonyságot, amivel a jövőben eminens helye lehet az Európai Szomszédsági

Politika programjának és az ehhez kapcsolódó német „ESzP-plusz"-kezdeményezés munkájában, de ez jórészt már az új kormányra vár.

Legtöbb 2004-ben csatlakozott társával együtt az euro-zónán kívül, a schengeni határok lebontásán innen lévén, az EU szlovák és ezen keresztül a német–szlovák viszony az ismert nehézségekkel és panaszokkal is terhelt, mindenekelőtt a szabad munkavállalás kérdésében. Egy 2006-os felmérés értelmében mintegy 170 ezer munkavállaló nyert alkalmazást más EU-tagállamokban, de ezek köre nagyobb súllyal az új tagállamokra terjed ki. Csehország fogadott közülük eddig mintegy 60 ezret, Anglia 35 ezret, s a sort Magyarország, Ausztria, Olaszország csökkenő számokkal folytatja. Éppen az egyik legfontosabb együttműködési partner: Németország az, aki ezen a téren leghátul kullog. Az euro-kérdésben Szlovákia kezdettől fogva erős igyekezetet mutat, és a közös pénznem 2009-re kitűzött bevezetése irányában a Dzurinda-kormány alatt jól is „vette" az akadályokat. Az új kurzus népszerűségre törekvő szociális programja, egyes adó-intézkedései viszont máris veszélyeztetik a menetrendet. És az új politika az itt ismertetett tanulmányok kéziratzárásakor: 2006 őszén még nem is bontakozott ki egészében.

Komáromi Sándor

SZEMLE – Kisebbségi politika

Demográfia és biztonságpolitika a globalizálódó világban

Adam, Rudolf: Demographie und Sicherheit [...] im Zeitalter der Globalisierung. = Internationale Politik, 2006. Jg. 12. no. 24–32. p.

A német „Biztonságpolitikai Szövetségi Akadémia" (Bundesakademie für Sicherheitspolitik, Berlin) elnökének tanulmánya demográfiai folyamatok biztonság-stratégiai összefüggéseire figyelmeztet a világ és Európa jövőbeli folyamataival („Zukunftfragen") foglalkozó folyóiratszámban.

Kiinduló megállapítása: a népesség nagyságrendje a hadászat mai szupertechnikai fejlettsége mellett már rég nem „hatalmi" tényező – a hadműveleti erő kellő embertartaléka értelmében (mint még a Hitler-ellenes koalíció küzdelmei során), a mennyiségi változók más megközelítésben azonban mégis figyelembe veendők bizton-

ságpolitikai-stratégiai szemszögből is. A demográfiai változások és váltások önmagukban értéksemleges mozgások, minősítésüket szociális, természetkörnyezeti, valamint régió- és globális-nemzetközi összefüggéseikből nyerik. A tanulmány rámutat az egyensúlyi helyzetből egyik vagy másik irányba kilendülő demográfiai trendek előrelátható biztonságpolitikai következményeire, melyek nyomonkövetése vagy a moderálásukra irányuló törekvés elengedhetetlen a jövő stratégiai megtervezése során:

1. Fogyó, elöregedő népességgel képviselt társadalmak, mint éppen Európa legtöbb övezetében is, óhatatlanul konzervatívak, status quo-érdekeltek, hiányzik belőlük az innovációs kedv, a kockázatvállalás bátorsága. Egész felépítményük „puha" típusú, ami mintaként nem vonzó a fiatalos lendület régiói számára. Gazdasági veszélyeztetettsége a finanszírozhatatlanná váló társadalombiztosítás mellett főként az elöregedési folyamat adott pontján beálló szakemberhiányból fakad. A veszély már Európa széleit is elérte: Oroszországot, Ukrajnát; mellettük Kína nézhet majd ennek elébe úgy 2030-tól kezdődően, generációknak a durva születésszabályozással elért kiesése miatt, aminek következtében fáradhatatlannak tűnő mai fejlődési lendülete bizonyosan megtörik.
2. Fiatal, dinamikus szaporulatú társadalmaknak előnyére válik az előretekintés, a lendület, a korlátok leküzdésének képessége. Ugyanakkor ellentmondásokkal is számolnia kell a fejlődésnek. Ha lépést tart a gazdasági növekedés a demográfiai terhelődéssel, természeti környezetfelélése és -pusztítása rövidíti le a tartamát, s akkor beköszönt a megsokszorozódott népesség létválsága. Ez a menetrend jósolható Kínának. Ha pedig a gazdaság lendülete eredendően hátramarad a népességnövekedéssel szemben, mint Afrika számos régiójában vagy a legtöbb arab övezetben, akkor a folyamat eleve válsággal indul, hogy mihamarabb kicsúcsosodjék a természeti tartalékokért vívott ökölharcban, a gátlástalan öntörvényűségben és bűnözésben, az általános irányvesztésben. Innen nyílik a nemzetközi migráció legbővebb hozamú forrása is.
3. Az egyensúlyvesztő népesedési trendek az adott társadalmak egyéb, örökölt és elnyúló válságai, a társadalmi rendszer erodálódása nyomán válnak igazán robbanásveszélyessé.
4. Multietnikus régiókon belül fellépő demográfiai arányeltolódások elkerülhetetlen etnikai feszültségekhez és konfliktushoz vezetnek a népességcsoportok között, mint az például Koszovóban látható volt, vagy ahogy Srí Lankán ma is zajlik.

5. Makroregionális és kontinensközi, globális népesedési eltolódások a fokozódó, tömegessé váló nemzetközi gazdasági migráció eleven forrásai. A migrációs hullámok biztonságpolitikai kockázata nem csekély a befogadó területek számára. A globalizálódó világban a megfelelő keretek közé szorított történelmi migrációkkal szemben az eltérő vagy éppen gyökeresen más kultúráknak és identitásformáknak elkötelezett idegen népesség befogadása – a nagyságrendi arányok, a beavatkozást, a hazai feszültségek importját sem kizáró anyaországi kapcsolatok vagy egyéb körülmények függvényében – különböző konfliktusforrásokat rejt magában; kiszámíthatatlan kísérőjelenségei, rosszul kalkulált kihatásai destabilizáló tényezővé válhatnak.

A demográfiai eltolódások biztonságpolitikai veszélyei a téma megfelelő kezelésével csökkenthetők, adott esetben akár el is kerülhetők. A folyamatokat mindenekelőtt figyelemmel kell kísérni, a trendeket be kell illeszteni a társadalmi jövőtervezésbe. Mindez a tervezés érzelmi vagy ideológiai elfogultságoktól mentes, felelős döntéseket kíván. Ez vonatkoztatható a népesedési változásokból eredő migrációs kérdésekre is. A demográfia ma a világ legtöbb pontján a biztonságpolitika központi kérdéseinek egyike. Horderejét jól érzékeltetik a világméretű változásfolyamatok:

Földünk összlakossága a második világháborút követő 3 milliárddal szemben ma 6,5 milliárd fő, és ütemes növekedése tovább folytatódik. Ennek nyomán ez a szám a 21. század közepére legszerényebb számítások szerint is 9 milliárdra emelkedhet. A várható növekedésből a szaporulatban leginkább szűkölködő Európa (1950-ben 350, ma 500 millió) aligha fogja kivenni a részét további migrációs feltöltődés nélkül, sokkal inkább elveszíti mai lakosságszámának ötödrészét. Kontinensünk népessége százalékarányban a 20. századközépi 12-ről máig 8%-ra esett vissza az abszolút számbeli növekedés ellenére, 2050-re pedig már 4,5-re csökken. A népesedési verseny nyertesei, mint kb. már 1950 óta, mindenekelőtt Afrika (1950: 100, 2000: 900 millió, 2050: 1,9 milliárd) és India (az előbbi időpontok szerint: 400 millió, 1,1 és 1,6 milliárd). További részszámok megvilágítják: a tendencia 2000 és 2050 között kisebb mértékben Oroszországban is csökkenő, Kínában és az USA-ban pedig csak minimálisan növekvő; így Észak-Amerika, ha vissza nem is fordul, valamelyest szintén lemarad a népesedés versenyében, a migránsaival közvetlenül felé forduló Latin-Amerika például megkettőzi vele szemben 1950-ben még egyenlő népességarányát. Legdinamikusabban növekedhet – jelenlegi ütemének megfelelően (az AIDS és a népirtások esetlegesen folytatódó pusztítása ellenére) – a következő ötven évben Afrika lakossága, számos övezetének

súlyos belső problémái közepette, valamint általában az arab világé, akár Észak-Afrikában, akár a Közel-Keleten. (Jemenben például a mai 20-ról 80 millióra.) Várható az arab népesedési nyomás súlyos ránehezedése az övezetekkel közvetlenül szomszédos Európára.

A népességrobbanás és a népesedési válság kezelése egyaránt jelentős kihívás az érintett övezetek szociális és biztonságpolitika-formálása számára. Bár ez adminisztratív síkon egyedi állampolitikák színterén jelentkezik elsődlegesen, a cselekvés azonban csak többoldalú – és lehetőleg mindenoldalú – összefogással, közös válságmenedzseléssel vezet eredményre. A „fejlett" Nyugat számára itt elháríthatatlan, egyszersmind meglehetősen kényes feladatsor jelentkezik egyrészről a fenntartható fejlődését veszélyeztető népességcsökkenés (aminek munkaerőpótlásául fogadja a más kontinensekről áramló, gyakran posztkoloniális népfelesleget), másrészről a kívántnál magasabb számú, egyúttal politikai menekült-tömegeket is magába foglaló beáramlás, az integráció során keletkező társadalmi feszültségek kezelésével. Nem mondhatni, hogy a kihívásnak az érintett államok eddig eminensen megfeleltek volna. De el lehet mondani, hogy ennek később kárát is látták. Németország például az összes, ezzel kapcsolatban előfordulható hibát elkövette – a belső demográfiai válság kezdeti bagatellizálásától a bevándorló mint népesedési tényező „nemzeti" elvű mellőzéséig (pl. állampolgárság évtizedekig tartó megtagadása). Pozitív példa Izrael szamariai, galileai területkiürítése – annak belátása nyomán, hogy fogyatkozásnak indult népességével nem fogja tudni biztosítani a zsidó etnikai többséget a palesztinokkal szemben.

Európának – vezető államainak és közös EU-szinten is – fel kell készülnie arra, hogy a feléje irányuló migráció övezeteinek hathatós invesztíciós és technológiai segítséget nyújtson a demográfiai túlszaporulatot kompenzáló gazdasági fejlesztéshez. A segítségnyújtás megtérülő befektetésnek bizonyulhat a migrációs roham fékezése szempontjából, ezen felül az ott található nyersanyagforrások közös hasznosítására is. E megelőző, stratégiai célkövetéstől függetlenül pedig fokoznia kell erőfeszítéseit a régi és az új migráns-tömegek szervesebb, eredményesebb társadalmi integrációja érdekében. A globalizáció-kori bevándoroltatás több évtizedes tapasztalata azt is megmutatta, hogy az integrációs felszín alatt gyakran változatlan formában őrződik tovább az eredeti identitás, hogy radikális disszimiláció formájában törjön utat magának a második és harmadik nemzedékekben. A befogadó társadalmak biztonsági, stabilitási kérdéseinek oldaláról a legerőteljesebben fogalmazódik meg a követelmény: az integrációpolitikát – az identitások sommás magánszférába utalása vagy „multikulturális" szabadossága helyett: tervszerű harmonizációjukkal – merő-

ben új alapokra kell helyezni. E feladatsor megoldását Európa nem takaríthatja meg magának, ha meg kívánja őrizni évszázados küzdelem árán kikovácsolt, „egyetemesnek" tartott eszményeit, mert a már jelenleg is problematikus migrációs jelenséggel hosszú távon kell továbbra is együtt élnie. Fogyó népességével kontinensünk mindezzel együtt is defenzívában marad, ezért jól felfogott érdeke, hogy alapértékeinek Észak-Amerikával meghosszabbított hatókörét az USA-val karöltve is megerősítse: az USA világszerepe, ellentétben Európáéval, fennmarad, vagy még tovább is erősödik.

Komáromi Sándor

Az elszakadás politikája Koszovóban

Hoxhaj, Enver: The Politics of Partition in Kosovo. = Südosteuropa, 54. Jg. 2006. 3. H. 380–403. p.

Koszovó végső státusáról szóló döntés estéjén, 2005. november 4-én összeült az összekötő csoport, és papírra vetette Szerbia és az albán kisebbségek közötti etnikai és területi elválás lehetőségét. Az összekötő csoport, mely hat hatalmas országból áll (Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország, Egyesült Királyság és az Egyesült Államok), kulcsfontosságú szerepet tölt be Koszovó végső státusának meghatározásában. Az etnikai vonalak mentén történő szétválasztás lehetőségének kizárása az irányelvek köréből fontos momentum a hosszú távú békét célzó nemzetközi politikai törekvések fejlődésében. Ennek oka, hogy a szétválás nemhogy nem vetne véget a konfliktusnak, hanem további erőszakot is okozna, melynek következtében lakosság-kitelepítéssel jönnének létre etnikailag homogén területek. Koszovó kétmilliós lakosságának egy ilyen megoldás sem politikai, sem gazdasági, sem szociális szempontból nem áll érdekében etnikai sokszínűsége és nagy mérete (10 887 km²) miatt. Emellett a Szerb Állam és Koszovó albán többsége között fennálló hatalmi és területi konfliktus Koszovó és polgárai közötti ellentétté alakulhatna. Ez további kérdéseket vetne fel a nemzetközi politika balkáni szerepvállalását illetően, amely mind katonai, mind humanitárius tetteiben a volt-Jugoszlávia 1990-es évekbeli széthullása óta az emberi jogok és a többnemzetiségű társadalmak iránti elkötelezettség talaján nyugodott. Sőt, aláásná az eddig lezajlott politikai folyamatok hitelességét és eredményeit Boszniában és Macedóniában, etnikai feszültségeket keltene mind Szerbián, mind Montenegrón belül.

A tanulmány megkísérel magyarázatot adni arra, hogy mind a belső, mind a külső etnikai szétválasztás veszélyes lehet Koszovó és a Balkán számára egyaránt, és lehetséges forgatókönyvet ad a végső

döntés meghozataláig. A szétválás nemhogy megoldaná Koszovó problémáit, és segítene polgárainak, de aláaknázná kormányzati működőképességét, társadalmának gazdasági fejlődését, modernizációját is.

A Szerbia és Koszovó albán többsége között fennálló hatalmi és területi konfliktushelyzet a XX. század eleji szerb terjeszkedés óta tart napjainkig. A századforduló óta ez az ellentét egy új dimenzióval gyarapodott. 1912 óta Koszovó két megoldatlan kérdéskört jelentett az albánok jogainak szempontjából: az önrendelkezés és az elszakadás volt az albán kisebbség által kívánt politikai függetlenségi törekvés középpontjában. A Szerb Állam kivonulását és a helyébe lépő „ideiglenes" ENSZ-adminisztráció szerepvállalását követően, Belgrád felhívja a figyelmet a Koszovóban élő szerb kisebbségre, és megpróbálja ebben a kérdésben is elérni, hogy az albánok esetében alkalmazott irányelveket kövessék. Koszovó elvesztését követően Szerbia átértékelte állami érdekeit, így jelenleg elsődleges célja, hogy a lehető legnagyobb területet biztosítsa magának. Amennyiben ez nem kivitelezhető, úgy a belső területi és etnikai felosztás a második lehetőség, melyben Koszovó intézményeinek szétdarabolása is szerepel a decentralizáció és a területi újjászervezés jegyében. A nemzetközi közösség ellenzi a szerb területi és politikai törekvéseket. Mindazonáltal nem zárja ki egy szerb entitás létrejöttét északon, valamint egy erős decentralizációt szerte Koszovóban. Ennek eredményeként egy „mini állam" jönne létre Koszovó új államában.

A cikk bemutatja, hogy minden szétválási forgatókönyv erkölcsi és politikai szempontból problematikusabb, mint ahogy azt gondolnánk. Hasonló követelések láncolatát indíthatná el a Nyugat-Balkánon, melyet etnikumok közti erőszak és homogén nemzetállamok létrehozására irányuló törekvések kísérnének. A történelem során lezajlott elszakadások (Írország, Palesztina, Ciprus és Bosznia) azt mutatják, hogy az elszakadás politikája gyakorta egy szétválasztó vagy maradásra kényszerítő politikává alakul. Az önrendelkezéssel ellentétben a szétválasztás lehet, hogy nem képes véget vetni a konfliktusnak, és külső hatalmak hosszasan kényszerülnek részt venni benne. A katonai beavatkozás és az ideiglenes kormányzatok nem lesznek képesek kivonulni a térségből. A szétválasztás etnikai államok létrejöttének kívánságához ad táptalajt, ami több évtizednyi instabilitást hozna egy krónikusan kiszámíthatatlan térségbe, és még több katonai és biztonsági erőt követelne a béke fenntartása. Nem Koszovó függetlensége, hanem elszakadása eredményezne a Balkán etnikai csoportjainak körében egy dominó-effektust. A függetlenség mindazonáltal nem jelentené azt, hogy egy heterogén nemzeti közösség etnikailag homogénné váljon. Szükségessé tenné lakosságok és

területek cseréjét, valamint a határok módosítását. Egy ilyen megoldás olyan helyzethez vezetne, amelyet a nemzetközi közösség a jugoszláv összeomlás kezdete óta megpróbál elérni, nevezetesen igyekeznek a kiszámíthatóságot és a stabilitást elhozni a Nyugat-Balkánra, melyek szükségesek a reformokhoz, az Európai Uniós integrációhoz és multikulturalizmushoz.

Bosznay Csaba

Bizalmi válság a polderek hazájában

Cessou, Sabine: Crise de confience au pays des polders. = Politique internationale, 2006. 112. no. 261–277. p.

A legtöbb nyugat-európai országot egyidejűleg foglalkoztatja a bevándoroltak integrációja, a radikális iszlám mozgalom megjelenése, illetve a szélsőjobboldali nacionalizmus. Különösen is így van ez a toleranciájáról, nyitottságáról híres Hollandiában, ahol e hagyományos értékek mintha jéghegynek ütköztek volna utóbb! Az etnikai kisebbségek integrálódása megakadt, noha létszámuk nőtt, a szélsőjobb egyes politikusai kritikus megjegyzéseket tesznek rájuk. A folyamat kezdetét jelezte az Európai Parlamentről tartott referendum, melyben a parlamenti képviselők 85%-a voksolt igennel, ugyanakkor 60%-ban szavaztak nemmel az állampolgárok. A bevándorlók gyanúsak, Európát s vele a jóléti, globalizált állam követelményeit leszavazták – így, történelme során először, aggodalommal tekint a jövőbe a holland ember.

Valóságos vihart kavart az Ayaan Hirsi Ali életéről, *Sainte Ayaan* címmel, május 11-én egy nemzeti csatornán sugárzott dokumentumfilm. Az 1992-ben, Fekete-Afrikából érkezett filmszakember politikai menedékjogot kért, s feltehetőleg ezért meghamisította adatait: születési évét, származási helyét. Utolsó munkája Vincent Van Gogh életéről szólt, *Soumission* (Engedelmesség) címmel, mely keserű leleplezése volt a muzulmán nők életének. Vetítése után nem sokkal, 2004. november 2-án, Ayaant leütötték, és fojtogatták Amszterdamban, a nyílt utcán. Hosszú, halálos fenyegetést tartalmazó levelet tűztek ruhájára. Noha állandó védelem alatt áll, titokban a film II. részét is előkészítette azóta, ami a muzulmánok homoszexualitás iránti intoleranciájáról szól. Sőt, a III. fejezetet úgy tervezi, hogy Allahot színész személyesítené meg benne a filmvásznon, ami súlyos eretnekségnek számít az iszlám világában, hiszen sehogyan sem jeleníthetik meg istenüket.

Az időközben konzervatív politikussá is lett Ayaan hazugságainak leleplezése, a bevándorlókat fenyegető kiutasíthatóságot vonta maga után. Május 15-én párttársa, az integrációért felelős miniszter, Rita Verdonk, kénytelen volt visszavonni tőle az állampolgárságot.

Másnap Ayaan lemondott parlamenti tagságáról, és hivatalosan bejelentette, hogy az Egyesült Államokban kívánja folytatni karrierjét.

Noha sokan üdvözölték a szigorú ítéletet, Verdonk másik pártbéli társa, Balkenende felvetésére, 11 órán át tárgyalta újra a parlament Ayaan állampolgárságának ügyét, s végül egyhangúlag vissza is szavazták azt. Verdonk, éppen a 2007-es választások előtt, a hazug szerepében találta magát, s alig győzte bizonygatni, hogy ő is csak a filmből értesült Ayaan tényleges kilétéről. Pedig egy török újságíró is állítólag meginterjúvolta már 2002-ben őt e kérdésben, amikor is Ayaan megvallotta hazugságait pártja, a Szabadság és Demokrácia Néppártja (VVD) vezetőinek. Ez a konkrét eset csak egy példa a sok közül, mely szinte mindennapos mainapság Európában, ahol a bevándorlók integrációja, az iszlám radikalizmus és a nemzeti radikalizmus sokfelé egyszerre jelentkezik.

A polderek népét az említetteken túl 2001 és 2005 vége között a gazdasági recesszió, az elszegényedés, elöregedés hullámai is utolérték. A jelenlegi kormányt technokrata megoldásaiért, népszerűtlen egészség- és nyugdíjbiztosítási politikája miatt sok támadás érte. 2003 januárja óta a Jan Peter Balkenende vezette középjobb koalíció kormányoz. Az ő működése alatt következett be a kínos meglepetés, a népszavazás európai parlamentet elutasító nemje is. Az akkor beharangozott nagy nemzeti vita azóta sem történt meg.

Paul Scheffer szociológus úgy fogalmazott: „Nem érezzük magunkat többé sérthetetlennek. Inkább a társadalmunk törékenységét látjuk, miközben figyelemreméltóan bízunk benne, nyitottságában és tradicionális toleranciájában. A magunkról alkotott kielégítő kép összetörött." E szavak kimondója volt az első intellektuel, aki nyíltan bírálta a multikulturalizmust. 1991-ben pedig Frits Bolkenstein, konzervatív politikus kijelentette, hogy az iszlám és a holland társadalom értékei nem kompatibilisek egymással. Scheffer rá kilenc évvel, egyenesen „multikulturális drámá"-ról beszélt egy napilap, az *NRC Handelsblatt* hasábjain. Szerinte a holland integrációs modell magában hordja a bukást: a bevándorlóknak megengedi saját kultúrájuk megőrzését az új, holland társadalmi normákkal. A modell, valójában a *zuilens,* a négy pillér, melyre a holland társadalom épül – úgymint – protestáns, katolikus, szociáldemokrata, konzervatív – természetes kiterjesztése. Az 1960-as években ezek a pillérek meglazultak – lehetővé vált például a különböző vallásúak házasságkötése –, s ugyanezekben az években hívtak be török és marokkói vendégmunkásokat. Az állam segítségével így alakult ki az újabb mini-pillér: mecsetet, felekezeti iskolát és szervezeteket építhettek maguknak az iszlám-hívők.

A 2001. szeptember 11-i események után Pim Fortuyn, a lángoló szívű, homoszexuális szociológus nyíltan felvetette a kérdést, hogy a bevándorlók mennyiben képesek, és egyáltalán akarnak-e integrálódni. Olyan kijelentést is tett, hogy mostantól akár hidegháborút is viselne az iszlám ellen. 2002. május 6-án, egy stúdióból kilépve, Volkert Van de Graaf megölte. A gyilkos, egy szélsőbaloldali környezetvédő, arra hivatkozott, hogy a muzulmánokat védte meg ily módon. Kilenc nappal később, Pim Fortuyn pártja, az LPF, a második helyre került, a 150 tagú alsóházban 26 helyet szereztek. Így felzárkóztak a belga Vlaams Belang és a francia Front National mellé, az európai nacionalista pártok listáján. Egy év múlva azonban, főként a belső viszályok miatt, a párt hanyatlani kezdett. A 2007-es helyhatósági választásokon mindössze egy helyet szereztek. Meindert Fennema, politológus szerint népszerűtlenségük a kormánygépezet elutasító magatartásával magyarázható. Egyébként ugyanúgy, mint Skandináviában, a pártot egy újgazdag, a gazdaságban, az új technológiák révén, a tévé és a szórakoztató ipar segítségével, tőzsdespekulációval és feltehetőleg drogkereskedéssel vagyonra szert tett elit támogatta.

Geert Wilders, független képviselő rövid mondatokkal, radikális javaslatokkal lassan jobbra tolta a közvéleményt, így a törököket és marokkóiakat globalizáltan összemosva, 'muzulmán közösség'-ről beszélt. Egy muzulmán jogi specialista, Maurits Berger azonban kifejtette, hogy helytelen kollektív identitással felruházni egy etnikai, vallási, nyelvi szempontból széttagolt csoportot. Véleményét azonban nem vették figyelembe. Berger, Ayaan Hirsi Alival karöltve azt szónokolja, hogy a muzulmán vallás nem kompatibilis a demokráciával. Ayaant 52%-ban elutasította a holland közvélemény, nevezetes májusi lemondását követően.

Hollandia egyre kevésbé vonzza a bevándorlókat, ugyanakkor az emigránsok száma ijesztő mértékben megemelkedett. Főleg az őslakosság véli a boldogulást a közeli Belgiumban vagy Németországban megtalálni. A kivándorlók másik része a második generációs családok sarja, ahol az egyik szülő holland, a másik suriname-i, marokkói vagy török.

A nem nyugati típusú bevándorlók között a munkanélküliség 16%, a szomszédos Franciaországban ez a szám 18%, szemben a bennszülöttek felének, illetve harmadának munkanélküliségével ugyanezen helyeken.

2006. március 15. óta a nem nyugati bevándorlóknak állampolgársági ismeretekből, nyelvtudásból, holland kultúrából kell vizsgát tenniük saját hazájukban, a holland konzulátuson. Sőt, az 1975 óta Hollandiában élő suriname-iaknak is vizsgázniuk kell, ha meg akarják hosszabbíttatni tartózkodási engedélyüket.

A multikulturalizmus kezelésére nincs új recept, hiába figyelik érdeklődve a hollandok francia szomszédaikat. Itt is, ott is egymás mellett élnek a különböző kultúrák képviselői, de nem alkotnak közösséget. Az állampolgárság elnyerését kell még inkább megszigorítani Rita Verdonk szerint. A nyilvános helyeken csakis hollandul szabad beszélni, és a bevándorlóknak méltányolniuk kell a holland társadalom értékeit, még a homoszexualitást és a nemek egyenlőségét is.

A holland színpadokon nagyon nagy sikerrel játszanak marokkói színészek egy darabot *Shouf Shouf Habibi* címmel, de erre nemigen hivatkoznak a bevándorlásról tartott vitákban. Több bevándorolt író is igen sikeres, pl. Hafid Bouazza, de leginkább Geert Wildersre hivatkoznak.

Baloldalról nincs semmi ellenzéke a Verdonk által képviselt elzárkózó politikának. Felesleges próbálkozásuk volt a 'nem született', 'új holland', 'etnikai kisebbség' megnevezések megváltoztatása 'hollandra', illetve 'idegenre', pontosítva az állampolgári státust – ehelyett, a '90-es évek elejétől 'allochton' elnevezéssel illetik őket. Hollandia lakosságának 4%-a, 700 ezer fő, Európán kívülről érkezett bevándorló. A középiskolások 14%-a nem európai, és ez a szám akár 50%-ra is felkúszik a nagyvárosokban. Amszterdamban 'fekete' és 'fehér' iskolákról beszélnek például. E számok is mutatják, hogy elsősorban fiatal korosztályok alkotják az 'allochton' népességet.

A parlamentben tíznél is kevesebb helyet foglalnak el az allochtonok, és egyelőre miniszter nem került még ki soraikból.

A politikai válság súlyosabbá vált attól, hogy egyúttal gazdasági recesszió is bekövetkezett. A munkanélküliség soha nem látott mértékben megnőtt. Egy 2005-ös, a társadalmi helyzetet elemző tanulmány szerint, a hollandok „kövérebbek, öregebbek, feketébbek és kevésbé elégedettek" lettek az elmúlt tíz évben. Erőteljesebb politikai vezetésre vágynak valamennyien.

A szegénység fenyeget abban az országban, ahol a minimálbér a legmagasabb Európában: 1265 Euro/hó. A 2002-es színvonalhoz képest 20%-kal többen – a lakosság több mint 10%-a – élnek a szegénység küszöbén. Egyharmaduk az allochton népesség tagja. A 2004. május 1. újabb félelmeket hozott: a volt szocialista országok EU-csatlakozásával megnőtt az illegális munkavállalók száma, de hivatalosan 40 ezer munkavállalói engedélyt adtak ki lengyel állampolgároknak. Sorra leplezik le azonban a feketemunkát végzőket, pl. 200 lengyel munkás dolgozott 5 Eurós órabérért (a szakszervezet által 25-ben kialkudott helyett) kikötői munkán.

A hagyományosan konszenzusos politikát folytató szakszervezetek (tagjaik létszáma már csak Ľ-e a munkavállalókénak) elfogadták a kormány nagy reformjait. Fölmerült az előnyugdíj megszünte-

tése, 2007-től a járulékok 10%-os növelése, azaz a háztartások vásárlóerejének csökkentése.

A kormány egy konzultatív szerve, a társadalombiztosítás egyszerű eltörlésével néz lassan szembe. Eközben a Közösségek azt tanácsolja, hogy emeljék a nyugdíjkorhatárt 65-ről, 67 évre Hollandiában, és válasszák a kollektív társadalombiztosítás helyett az egyéni megtakarításos, liberális szisztémát.

A kormány egyéb döntései közé tartozott, a NATO keretén belül katonákat küldeni Irakba, az ottani újjáépítés segítésére (2003 júliusa és 2005 márciusa között). A közvélemény pedig nem felejti, hogy a holland kék sisakosok hagyták 8000 bosnyák polgári személy lemészárlását 1995-ben, Srebrenicában. Olyan komoly társadalmi vita bontakozott ki a „lehetetlen misszió" kapcsán, hogy Wim Kok munkáspártja bele is bukott (2002. április).

Az Európai Parlamentre nemmel szavazók több mint fele azzal indokolta döntését, hogy nem rendeztek társadalmi vitát az európai pénzről sem annak idején. Az ország vezetői látszólag tehát hűvös magatartást vettek föl Brüsszellel szemben. Volt, aki ellenezte Románia fölvételét, korrumpált politikusokra hivatkozva, és sokan „Európa iszlamizálását" emlegették Törökország fölvételével kapcsolatosan.

A holland társadalom sok külső és belső megoldatlan kérdést tart napirenden. Egy még közvetlenebb demokráciára, eltökéltebb vezetőkre áhítoznak minden szinten. Enyhén baloldalra tolódtak, és elképzelhető, hogy a Munkáspárt ismét hatalomra jut 2007 májusában. A 40 év alatti, progresszív ifjúság Lux Voor néven közös mozgalmat indított 2006 márciusában. Céljuk általános szavazással miniszterelnököt állítani, az alsóház tagjainak létszámát csökkenteni, és a gondviselő államot – melynek gyengeségei látványosak – megreformálni. Havonta kétszer, úgynevezett „politikai kávéra" gyűlnek össze Amszterdamban, ahol igyekeznek nyíltan megtárgyalni a polarizáltságtól, elöregedéstől sújtott, köldöknéző holland társadalom jövőjét.

Kakasy Judit

Az anti-diszkriminációs törvények alkalmazása és az emberi jogi mozgalmak

Petrova, Dimitrina: Implementing Anti-Discrimination Law and the Human Rights Movement. = Helsinki Monitor, 2006. 1. no. 19–38. p.

A cikk a törvény előtti egyenlőség jelenlegi állapotát mutatja be, leírja az ehhez kapcsolódó politikát és azokat a küzdelmeket, amelyekkel egy civil társadalom szembesül, hogy az egyenlőség kiemeltebb jelentőséget kapjon az emberi jogi mozgalmak résztvevőinek törekvéseiből. A diszkrimináció fogalom értelmezéseinek főbb irányzataihoz, valamint a diszkrimináció-ellenes munka jövőbeni főbb alapelveihez is véleményt fűz hozzá.

Utal továbbá egy meglehetősen széles körű európai konszenzusra annak tekintetében, hogy szükség van az egyenlőséghez való jog integrált megközelítésére. Kijelenti, hogy Európa jövőbeni megkülönböztetés-ellenes politikája részben az Európán kívüli diszkrimináció-ellenes és az egyenlőséget célzó folyamat ütemétől függ.

A tiltott megkülönböztetés a társadalom egyik gonosz szelleme, és az igazságtalanság egyik forrása. A világ legtöbb állama aláírt és elfogadott nemzetközi térségi emberi jogi egyezményeket, melyek olyan garanciákat tartalmaznak, amelyek biztosítják a törvény előtti egyenlőséget, és tiltják a diszkriminációt. De az anti-diszkriminációs törvényhozás gyenge, vagy egyáltalán nem is létezik a legtöbb országban. Bár az egyenlőséghez való jog különálló, autonóm emberi jog, és értelmezésének általános történelmi tendenciája abba az irányba halad, ami az Európai Biztosság szerint „lényegi egyenlőség a gyakorlatban", de ennek ellenére a diszkrimináció általános koncepciója még mindig homályos. Még kevésbé része a köztudatnak, és nagyon kevés szakértelem övezi a statisztikák szerepét a diszkrimináció elleni harcban. Számos probléma van országok közti statisztikák összehasonlíthatóságával, a különböző csoportokkal, jogi korlátozásokkal és kulturális határokkal, beleértve az áldozati csoportok ellenállását is.

A szerző azt a javaslatot teszi, hogy szükséges lenne az álláspontok, az eseti jog és a statisztikai adatgyűjtés módszertanának eszközfejlesztése abból a célból, hogy megalapozott bizonyítékok kerüljenek feltárásra a diszkrimináció bizonyításához, és hogy a politika intézkedéseit folyamatosan meg kell figyelni, és ezekhez kell igazítani.

Javasolja továbbá, hogy az államokat sürgetni kellene az ENSZ és testületei ajánlásainak betartására, valamint a diszkriminációt és az egyenlőséget tükröző statisztikák gyűjtésére. Társadalomtudomá-

nyi kutatási módszereket tanácsol alkalmazni a diszkrimináció mérésére, és hogy ezeket az eredményeket meg kellene osztani a nem kormányzati (civil) szervezetekkel kutatásaik alátámasztása, vitás kérdésekben pozíciójuk erősítése, illetve érdekképviseleti szerepük erősítése céljából, valamint azzal a céllal, hogy befolyásolható legyen az ez irányú politikák kialakítása és választása.

Nemzetközi egyezményeket aláíró országok testületei következetesen és szisztematikusan sürgetik az országokat olyan társadalmi jelenségek figyelembevételére, amelyeknek – önkéntes önazonosítási alapon – az etnikai, a nemi hovatartozás és a vallás elválasztó elemei. Ezzel lehetővé válik megfelelő kutatási eszközök pontos körülírásán belül eső csoportok meghatározása. Vitás, peres ügyben a panaszos felhasználhatná a statisztikákat, hogy bemutassa a diszkriminatív magatartási minták jelenlétét, vagy egy általános, széleskörűen elterjedt nemi, faji megkülönböztetés vagy homoszexuálisokat érintő intolerancia stb. közkeletűségét.

A statisztikák nem bizonyítják a diszkriminációt egyes konkrét esetekben, de jelzik a probléma létét. A statisztikák az eset más bizonyítékával együtt történő alkalmazásával lehetséges megalapozni a diszkrimináció vélelmezhetőségét, melyet a védőnek kell a későbbiekben megcáfolni. Ezek információt szolgáltathatnak a bíróság számára is olyan tényezőkről, amelyek befolyással bírhattak az elkövető tetteire. A statisztikák továbbá szükségesek széles körben általános, gyanús egyenlőtlenségek esetén a diszkrimináció szerepének, hatásának kiszámításához. Ilyen pl. a nemek közötti kereseti egyenlőtlenség, ahol ez objektív kritériumok felállításával, mint pl. a munka jellege, a képzettség foka, az ipari szektor, a dolgozott órák száma által ellenőrizhetővé válik és kiszámítható, hogy a kereseti egyenlőtlenség mennyiben a diszkrimináció eredménye.

Bosznay Csaba

Soknemzetiségű társadalmak rendfenntartására vonatkozó ajánlások bemutatása – egy új eszköz az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa számára

Drzewicki, Krzysztof: Introducing Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies – a New Tool for the OSCE High Commissioner on National Minorities. = Helsinki Monitor, 2006. 2. no. 175–183. p.

2006. február 9-én az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa hivatalosan bejelentette ajánlásait az EBESZ Állandó Tanácsának 592. plenáris üléséhez intézett beszédében Bécsben. A főbiztos bemutatta

egy szakértői csoport munkájának eredményeként létrejött ajánlásait, akiket azért hívott össze, hogy közelebbről vizsgálják meg azt a rendkívül fontos kérdést, hogy mi a „rendőrség szerepe feszültségek visszaszorításában és az etnikumok közötti kiegyensúlyozott kapcsolatok kialakításában".

Ez az új ajánlásgyűjtemény az 5. eset, amikor a főbiztos az általános ajánlások vagy irányelvek tematikus megfogalmazásához folyamodik. Ezek már újabb eszközzé váltak az egyes országokhoz intézett, így egyedi, a tényleges és törvényi környezetre vonatkozó, nemzeti kisebbségeket érintő ajánlások mellett. Amennyire azt az általános ajánlások engedik, a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa már felvetette számos általános természetű probléma és helyzet megoldását szakértők megbízásával, akik a következő tematikus eszközöket vázolták fel:

1. Nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlások (1996. október)
2. Nemzeti kisebbségek nyelvi jogaira vonatkozó oslói ajánlások (1998. február)
3. Nemzeti kisebbségek hatékony részvételére a közéletben vonatkozó lundi ajánlások (1999. június)
4. Irányelvek a kisebbségi nyelvek használatára a sugárzott médiában (2003. október)

Ez az ajánlásgyűjtemény azzal a céllal jött létre, hogy egy eszközkészletet biztosítson konfliktus-megelőző vállalkozáshoz. Ezek nemcsak egy politikai és törvényi intézkedés-listát tartalmaznak, amelyeket át kell venni, és be kell vezetni a kormányoknak, hanem olyan intézkedéseket is, amelyeknek célja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek rendőrségi tevékenységhez kapcsolódó, közéleti tevékenységben való alulreprezentáltságának és részvételének hiánya elleni jogorvoslati lehetőségek.

Az ajánlások egy problémamegoldó célú szabványgyűjteményt alkotnak, és mint ilyenek nem új szabályokat vagy szabványokat kívánnak felállítani, hanem megkísérelnek egy kiegyensúlyozott katalógust összeállítani a többetnikumú társadalmak professzionális rendfenntartásának eljárási formáiról. Ahogy arra a főbiztos az Állandó Tanács előtti beszédében rámutatott, ez a dokumentum „egy részletes térkép a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a rendőrség közti bizalom eléréséhez bejárandó útról". Távlati céljuk csökkenteni és kezelni az etnikumok közti feszültségeket, valamint megelőzni, hogy ezek a feszültségek széles körű zavargásokká és konfliktusokká mélyüljenek. A négy alapelv: elfogadás, alkalmazás, értékelés és szabályozás stratégiai koncepciója aligha jutott el arra a szintre, amely elősegíti

alkalmazását. Ennek az irányelvnek eléréséhez elengedhetetlenül szükséges a lehető legszélesebb körű elfogadottsága kormányok és rendőri szervek körében. Nem kevésbé fontos az ajánlások legitimációja a nemzeti kisebbségek és szervezetcsoportjaik körében is.

A jó és professzionális rendfenntartásra törekvő egyedi politikák kormányzati elfogadását, olyanokét, amelyek az etnikai közösségeket érintik, és ezeknek a politikáknak az ezt követő alkalmazását az ajánlások jól célzott terjesztése kell, hogy kísérje. A rendőrségi képzési programok nem hagyhatnak figyelmen kívül korábban nem vagy ritkán kezelt kérdésekre vonatkozó ajánlásokat. Az ajánlások konfliktus-megelőzésre vonatkozó jövőképe nagy lehetőséget biztosít arra, hogy létfontosságú eszközzé váljon a teljes EBESZ-térség békés, többetnikumú társadalmának sikeres elérésében Bécstől keletre és nyugatra.

Bosznay Csaba

Kisebbségeken belüli kisebbségek Egyenlőség, jogok és sokszínűség

Eisenberg, Avigail – Spinner-Halev, Jeff (eds.): Minorities within Minorities. Equality, Rights and Diversity. Cambridge University Press 2005. Cambridge

A csoportoknak mindig megvolt a maguk szerepe a liberalizmusban, annak születésétől fogva. John Locke amellett érvel, hogy az egyházat önkéntes szerveződés alapján kellene választani úgy, hogy annak tagjai bármikor szabadon úgy dönthetnek, hogy csatlakoznak, vagy elhagyják azt. James Madison szerint a csoportosulások fontos elemei a demokratikus szabadság fenntartásának, és a csoportba tömörülés szabadságának védelmével biztosítható, hogy semmilyen többség ne dominálhasson semmilyen kisebbség felett, mivel a csoportosulások folyamatosan alakulnak és átalakulnak, valamint szövetségeket hoznak létre más csoportokkal. Ezen klasszikus liberálisok által nagyra tartott csoportok azonban nyílt tagságúak, az emberek csatlakoznak, majd elhagyják azokat belátásuk szerint. Ezekkel ellentétben azonban vannak zárt összetételű csoportok, mint pl. faji, etnikai, esetenként nemzetiségi csoportok, amelyek az 1980-as évekig nem képezték liberális gondolkodás fókuszát.

A nacionalizmus előretörése Kelet-Európában a berlini fal 1989-es leomlását követően és a vallási konzervatívok erősödő tevékenysége az Egyesült Államokban, mind hozzájárultak a liberális gondolkodás és gyakorlat a zárt összetételű csoportok iránti növekvő érdeklődéséhez.

Egyes csoportok sikeres autonómia-törekvései és az egyre inkább jellemző figyelem, amely követeléseik jogosságát kíséri, melynek alapja gyakran a szabadság vagy identitásuk védelme, egy másik fontos kérdést vet fel. Mi történik azokkal a személyekkel vagy kisebbségekkel, akik ezen a kisebbségen belül érzik úgy, hogy közösségük diszkriminálja őket? A hagyományos családi törvényrendszerek gyakran diszkriminálják a nőket. Más csoportok a nőket és a kereszténeket nem kezelik egyenrangúként. Vallási csoportokat is vádoltak már nők, homoszexuálisok diszkriminációjával és helytelen bánásmóddal gyermekekkel szemben. Ezek és más ehhez hasonló, a kisebbségeken belüli kisebbségek által felvetett kérdések képezik a kötet fókuszát. A kisebbségeknek milyen mértékben kell védettséget élvezniük a többség törvénykezésével szemben, melynek célja az egyéni jogok védelme, de amelynek hatása az, hogy beavatkozik szokásokba, hagyományokba és értékrendekbe, amelyek a kisebbségi közösség integrált értékeit képezik? Milyen mértékig és milyen körülmények között kell egy liberális államnak segítséget, védettséget nyújtania kisebbségi csoportok számára, amelyek, úgy tűnik, hogy helytelenül bánnak vagy diszkriminálják egyes tagjaikat? Milyen körülmények között kellene az államnak beavatkoznia egy védett kisebbségi csoport belső ügyeibe akkor, amikor ilyen diszkrimináció történik? Jelent-e valami különbséget az, hogy ezek a kisebbségek a múltban már elszenvedtek állami elnyomást? Ezek új kérdések a politikai teoretikusok számára, de gyakorlatban a legtöbb ország már szembesült a kulturális, vallási kisebbségek kérdésével és kezeli azokat évtizedek, esetleg századok óta.

Az egyes országok indítékai kisebbségeik ápolására számottevő mértékben eltérnek. Míg néhol ez történelmi megegyezésen nyugszik, mint pl. a nyelvi kisebbségek helyzete Belgiumban és Kanadában, másutt a csoportok jogait múltbeli igazságtalanságok jóvátétele céljából ismerik el, mint pl. bennszülöttek jogainak kiterjesztése. Ismét más esetben kisebbségi követelések munkálkodnak, mint pl. Katalónia és Skócia esetében, amelyek mindegyike több autonómiát követel identitásának megőrzése érdekében. A gyarmatosítás is nyomot hagyott a csoportok jogain, ahogy arra Susan Okin rámutat, a britek intézményesítették a hagyományos családi törvényrendszert gyarmataikon belül részben azért, hogy szabadabb kézzel nyugatosíthassák a szerződések törvényeit, amelyek sokkal nagyobb jelentőségűek voltak számukra. Mikor ezek a gyarmatok végül szabad országokká váltak, gyakran megtartották ezeket a törvényeket a béke fenntartása érdekében, mivel kisebbségeik gyakran ragaszkodnak saját családi törvényeikhez, mint a nagyobb kultúrához történő asszimiláció elleni pajzshoz.

Sok kisebbségi csoport vehemensebben követelt autonómiát vagy állami segítséget identitása megőrzése érdekében. Ezen követelések figyelmen kívül hagyása túl könnyen vezet erőszakhoz és instabilitáshoz. Ez különösen az elmúlt 30 évben vált láthatóvá, amikor a Szovjetunió összeomlását követően az ébredő etnikai-nemzeti konfliktusok összehangolt erőfeszítésekhez vezettek nemzetállamokon belül és között, hogy megújítsák, vagy újjá alakítsák etnikai és nemzeti kisebbségeiket érintő törvényi és politikai egyezményeiket.

Ahogy a kisebbségi csoportok egyre hatékonyabban hallatták hangjukat, a politikai teoretikusok is egyre nagyobb figyelmet szenteltek mind az önkéntes alapú, mind a zárt kisebbségi csoportosulásoknak. Azonban kevéssé foglalkoztak a kisebbségeken belüli kisebbségek helyzetével, ami meglepőnek tűnhet annak fényében, hogy a kisebbségekről való gondoskodás természete és korlátai oly sok figyelmet kaptak különösen a liberálisok körében. Legnagyobbrészt a fő irányvonalat jelentő többség és kisebbség közti politikai kapcsolat újratárgyalása került terítékre, ezeket a csoportokon belül nem vitatottként kezelve.

A probléma megközelítése – mint a többségi és kisebbségi közösség alapvető értékei közti különbség – azt eredményezte, hogy a kisebbségi közösségeken belüli komplex kapcsolatrendszerek nagyrészt figyelmen kívül maradtak. Ehelyett az érvelések nagy része egyértelmű tényként kezelte, hogy az egyéni jogok a kisebbségi csoportok számára kulturálisan idegenek, vagy amellett érveltek, hogy az egyéni jogok az az eszköz, mellyel a kisebbségek egysége könnyen szabotálható. A kötet olyan esszéket sorakoztat fel, melyek témája a kisebbségeken belüli kisebbségek, és amelynek szerzői kulcsfontosságú gondolatokkal járultak hozzá Kanada, az Egyesült Államok, Európa és India multikulturalizmusához. A gyűjtemény célja, hogy a kisebbségeken belüli kisebbségeket érintő ellentmondásos követeléseket tárgyalja. Ahogy azt a különböző szerzők munkáiban olvashatjuk, a kisebbségek típusai eltérőek lehetnek, pl. vallási, nemzeti, bennszülött, nyelvi, faji és etnikai, valamint a kisebbségeken belül is eltérőek lehetnek, mint pl. nők, gyerekek, homoszexuális férfiak és nők, különböző hitűek és nyelvi kisebbségek. Az itt vizsgált konfliktusok szintén különböző történelmi, gazdasági vagy más környezeti hatásokat vizsgálnak, amelyek egyenes kapcsolatban állnak a vonzó vagy elfogadható megoldásokkal különböző esetekben. A kisebbségeken belüli kisebbségek konfliktusa különösen a politikai teoretikusokat ejti zavarba. Miközben egyetlen szerző sem kísérli meg egyértelműen az elmélet és a gyakorlat közti távolság elemzését, sok tanulmány indirekt módon vizsgálja ezt a feszültséget esettanulmányokon

keresztül bemutatva, hogy a politikai irányelvek és értékek miként működnek a gyakorlatban a konfliktusok megoldásában vagy elmélyítésében. A cél ebben az esetben nem végleges megoldást adni minden ilyen konfliktus esetére, hanem magyarázatot adni arra, hogy ezek a konfliktusok miként jöttek létre különböző környezetben és forrásokból, és hogy a liberális és demokratikus gondolkodás milyen segítséget adhat ezek megoldásához.

Melissa Williams pl. amellett érvel, hogy az egyéni autonómia, egyenlőség és béke eszméje egyaránt toleranciához vezethet, noha mindegyikük valamilyen módon korlátozza is azt. Autonómia azt jelenti, hogy az emberek úgy élnek, ahogy szeretnének, de amikor úgy döntenek, hogy egy bizonyos módon együtt élnek, életmódjuk aláaknázhatja a csoport más tagjainak autonómiáját. Ugyanez igaz az egyenlőség kérdésére is: az egyenlőség lehet, hogy szükségessé teszi kisebbségek asszimiláció szembeni védelmét, de ezek a védett csoportok, lehet, hogy aláássák a tagjaik közti egyenlőséget. Williams felhívja a figyelmet a béke jelentőségére, mivel a csoportok féltékenyen őrizhetik gyakorlataikat, és harcba szállhatnak minden azt megváltoztatni kívánó kísérlettel. Végezetül felteszi a kérdést, hogy miként tudunk egyensúlyt teremteni az autonómia, egyenlőség és a béke között, amikor toleranciát alkalmazunk kisebbségi csoportok felé.

Lucas Swaine szerint a liberális államok kevés erőfeszítést tesznek a belső kisebbségekért, mivel érvelése szerint ezek a csoportok gyakorta a liberális államnak azt a célját sejtik ezek mögött az erőfeszítések mögött, hogy az felbomlassza a túl autonóm, vagy túl radikális csoportokat. Swaine szerint a liberalizmus kudarcának egyik katasztrofális következménye, hogy az azokon belüli kisebbség azt érzékeli, hogy a liberális állam a kisebbséget támogatja, de velük szemben illegitim módon lép fel.

Fejezetében Susan Okin rámutat a kulturális identitás, egyenlőség és az egyéni autonómia közti komplex feszültségekre. Úgy gondolja, az állam vagy kényszerítheti a csoportokat, hogy liberálissá váljanak, vagy lehetővé teheti számukra, hogy önmaguk határozzák meg szabályaikat bizonyos demokratikus úton. A kettő közül a legjobb alternatíva választása attól függ, hogy a csoport elnyomás alatt állt-e, vagy sem.

India esetét vizsgálva Gurpreet Mahajan szkeptikusan látja, hogy ezek a csoportok újjáalakulnak-e saját erejükből, de vonakodik direkt állami beavatkozást javasolni, különösen olyan csoportok esetében, melyek elnyomatást szenvednek el. Mahajan úgy érvel, hogy ha az állam egy elnyomott csoport belső szabályait változtatja meg, mint pl. bennszülöttekét vagy muszlim indiaiakét, ezt a beavatko-

zást az imperializmus és az elnyomatás újabb formájaként fogják értékelni.

Anne Phillips szerint a feszültség, amelyet sokan az egyenlőség és a multikulturalizmus között vélnek felfedezni, az voltaképpen leírható az egyenlőség kérdéskörében: ha egy többségi csoport hozzáfér valamely javakhoz, mint pl. vallási iskolák pénzügyi támogatása, úgy kisebbségi csoportoknak is meg kell kapniuk azt. Szerinte, miután három konfliktus-helyzetet is tárgyal, ezek a kérdések nyugodtabb politikával sokkal könnyebben megoldhatók.

Liberálisok hagyományosan azt feltételezik, hogy a csoportok önkéntes szervezetek. Egy közösség tagságának önkéntességi foka mindazonáltal létfontosságú a kisebbségen belüli kisebbség kérdésének megvitatásában. Mind Daniel Weinstock és Oonagh Reitman amellett érvel, hogy Spinner-Halev és Levy egyaránt alábecsülik egy csoport elhagyásának nehézségeit, mivel az emberek pszichológiai kötődése a csoporthoz, amelyben felnőttek, meglehetősen intenzív lehet. Reitman úgy gondolja, hogy elhibázott gondolat a távozást a középpontba állítani, amivel túl keveset segítenek a csoportjukon belül igazságtalanul kezelt nőknek. Rob Reich a gyermekek kérdéskörét tárgyalja felvetve azt a kérdést, hogy ha vallási közösségek saját vallási értékeik szellemében nevelik gyermekeiket, azok ténylegesen képesek lesznek-e felnőttként úgy dönteni, hogy elhagyják a csoportot, vagy autonómiájuk olyan sérelmet szenved képzésük által, hogy nem látnak más megoldást, mint a csoportban maradni.

Avigail Eisenberg az önrendelkezést illetően úgy gondolja, hogy az első probléma elhagyni a jogalapú konfliktus-megoldást, mivel ezeket a jogokat túl szorosan összekötik az elnyomással. Szerinte ezeket a konfliktusokat a politikai és jogi viták azon értékek felé történő irányításával lehetne megoldani, amelyeket ezek a jogok védeni hivatottak. Margaret Moore az önrendelkezés kapcsán azt a problémát veti fel, hogy a bennszülött népek, melyek fölött egy őket gyarmatosító társadalom uralkodik igazságtalanul, ott nem az a kérdés, hogy a bennszülötteknek legitim joguk-e tagjaikkal úgy bánni, ahogy ők azt gondolják, hanem hogy milyen alapon terjeszt ki egyáltalán bármilyen befolyást egy gyarmatosító kormány a bennszülöttekre, és követeli meg, hogy a nem bennszülöttek által létrehozott politikai rendszernek megfelelően kezeljék a közösségeik tagjait. Cindy Holder egyetért abban, hogy a bennszülöttek nem a többi kisebbséghez hasonlóan kezelendők, érvelésében megkérdőjelezi a szuverenitás jelenlegi elméletét, és arra a következtetésre jut, hogy a bennszülöttek az önrendelkezés és többrétű politikai intézmények által megkaphatják a nekik jogosan kijáró tiszteletet.

A kötet utolsó részében Bader olyan módokat mutat be, amelyek segítségével a pluralista értékeken nyugvó demokrácia egy rugalmas és igazságos kormányzati rendszert tud kialakítani. Sőt, mi több, meglátása szerint ez egy olyan rendszer, amely a kisebbségek számára a lehető legjobb védelmet biztosíthatja, valamint a kisebbségeken belüli kisebbségeket a demokratikus mechanizmusok, illetve a csoportalkotási szabadság együttes alkalmazásával képessé lehet tenni más csoportok és azok tagjai hatalmának kiegyensúlyozására. Monique Deveaux más érveket hoz fel a demokrácia mellett, mert szerinte a legtöbb közösség valamilyen demokratikus legitimitás alapján nyugszik, így meggyőzhetők igazságos módszerek és eljárások alkalmazásáról a belső konfliktusok megoldására, sokkal inkább, mint külső intézkedések rájuk kényszerítésével.

Bosznay Csaba

SZEMLE – Nemzeti és etnikai kisebbségek története

„Önzetlen szemlélet?" Kanada és a magyar forradalom, 1954–1957

Donaghy, Greg: „Une visée altruiste?" Le Canada et la Révolution hongroise 1954–1957. = Études internationales, 2006. 3. sz., 383–398. p. (A szerző az ottawai Külügyminisztérium és Külkereskedelmi Minisztérium tisztségviselője, a 'történelmi ügyek' szakértője.)

Köztudott, hogy 1956-ban Kanada milyen gyorsan és jelentős mértékben sietett a magyar forradalom segítségére. Ezzel kapcsolatos forrásanyagot tár fel a tanulmány. A szerző hangsúlyozza a kanadai fél egyszersmind óvatos politikáját; főként a 40 ezer menekült befogadásáról esik szó, de a kanadai külpolitikáról is. Sztálin halálát követően, a kanadai külpolitika jóval nyitottabbá vált a Szovjetunió irányába, s ezért is volt különös gondja arra, hogy konstruktív magatartást tanúsítson Kelet-Közép-Európa iránt az 1956. novemberi, magyarországi események ellenére.

A Kanadai Bevándorlási Hivatal érkezőket ellenőrző csoportjának főnöke, Earl McCarthy gondban volt, miként lehetne a leggyorsabban beléptetni Kanadába az orosz iga alól menekülő magyarokat? Repülővel – adta meg rögtön a választ magának. Kanada nyilvánvalóan üdvözölte az 1956 őszén Magyarországon végbemenő eseményeket. Addig példa nélkül álló módon, negyven ezer menekült befogadását vállalták Kanadában, a Magyarországot elhagyó 200 ezres emberáradatból. A hivatalos iratokhoz azonban akkoriban lehetetlen volt hozzáférni, egyebek közt a szuezi válság miatt.

A ma már hozzáférhető iratanyag egy sokkal bizonytalanabb kormánydöntést sejtet. Ezzel együtt a kanadai külpolitikára nagy hatással voltak a magyarországi események. Az ottawai külpolitika finomságaira igyekszik kitérni a cikk.

Sztálin halálát követően, 1954-től lényegesen megenyhült a Nyugat a Szovjetunió irányában, ám az 1956. novemberi magyarországi események meghatározók maradtak a számára. A II. világháborút követően, 1956 januárjában mutatkoztak végre a béke és biztonság első jelei Európában. 1947-től, a hidegháború meghirdetésétől fogva, a kétoldalú kapcsolatok gyakorlatilag szüneteltek, s az ENSz-en belül keserű viták folytak. Ha lehet, Ázsiában a helyzet még rosszabb volt. A Sztálin halálával 1953-ban bekövetkezett változások azonban enyhülést jeleztek.

A kanadai külügyben, Robert Fordot bízták meg 1954 áprilisában egy új, a kommunista blokkot érintő politika kidolgozásával. Minthogy maga több szolgálati ciklust eltöltött Moszkvában, a térséget jól ismerte. Jó előre megérezte a változásokat is. A kanadai politika számára érthetővé tette, hogy a kelet-közép-európai status quo elfogadása egyet jelent annak szomorú tudomásulvételével, hogy sorsukra hagyják a Szovjetunió nyugati határain élő államokat. Illetve, hogy megosztott világban kell élni, ha a kommunizmus ellen nem veszik fel a harcot. Sajátos logikával azt tanácsolta, hogy amennyire lehet, erősítsék a kereskedelmi, tudományos és kulturális kapcsolatot a szovjetekkel. 1954 tavaszán Pearson külügyminiszter Hruscsovval találkozott, és meggyőzőnek találta a szovjet pártvezér kijelentését, miszerint ők nem akarnak háborút. Kanada úgy határozott, hogy lépéseket tesz a szovjet emberek izoláltságból való kilépéséért, és 1955 végén egy sor hivatalos meghívás tervének ötletével álltak elő.

Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatok több okból is halványak voltak. Először, 1947-ig Mindszenty bíboros fogva tartása frusztrálta a katolikus kanadaiakat, majd pedig egyszerűen féltették a kanadai magyar emigrációt a kapcsolatok élénkítésétől, ugyanakkor hiányolták a hivatalos magyar érdeklődést Kanada iránt. 1956 tavaszán azonban változott a szempont. Robert Ford úgy érzékelte, hogy a XX. Szovjet pártkongresszus eredményeként egy kevés titoizmus, azaz némi liberalizmus kapott teret a szovjeteknek a csatlós államok iránti kapcsolatában. Ottawa azonnal kereskedelmi egyezményt kötött Budapesttel, mely szerint utóbbi kanadai búzát vásárolhatott. Jules Léger, külügyi államtitkárhelyettes szerint ez az esemény egyúttal kanadai magyar misszió nyitását is indokolttá kellett, hogy tegye. A kereskedelmi kirendeltség éppen 1956 októberében kezdte meg működését.

A többi nyugati államhoz hasonlóan a kanadaiakat is meglepte a Magyar forradalom híre. 1956. október 26-án indítványozták az

ENSz Biztonsági Tanácsának összehívását egy szükséges katonai intervenció ügyében. A 30-án Moszkva által kibocsátott nyilatkozat, mely szerint a szovjetek hajlandók újratárgyalni kelet-közép-európai kapcsolataikat, megnyugtatta Pearsont. Október 31-én mégis újra az ENSz-hez fordult a kanadai külügy azzal, hogy a szovjet érdekek kelet-közép-európai garantálását a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásával kellene összhangba hozni. Időközben azonban, október 29-én kitört a szuezi válság: Izrael megtámadta Egyiptomot, s ez már tényleg felkeltette Washington és a NATO érdeklődését! Magyarország sorsa hirtelen háttérbe szorult.

A kanadai diplomácia továbbra is a kifelé érzelemmentes, reálpolitikát folytatta. S ahelyett, hogy szíve szerint közvetlenül ENSz-Bizottságot küldött volna Budapestre, hagyta, hogy az orosz csapatok a világ közvéleményétől sújtva, megerősítve rendezkedjenek be Magyarországon. Pearson és más nyugati vezetők nyíltan elítélték a Szovjetuniót és a kommunizmust. Kanada felfüggesztette érvényben lévő kulturális-tudományos kapcsolatait a szovjetekkel, és nem írta alá a kereskedelmi egyezményt Kádár Jánossal. A kanadai külpolitika mindent megtett, hogy megbüntesse Moszkvát, ugyanakkor reménykedett, hogy az mégis nagylelkű lesz Magyarországgal szemben. Ezzel csaknem egy időben tartani lehetett attól, hogy Magyarországot kizárják az ENSz-ből, tehát ebben a kérdésben is közbenjáró tárgyalásokat kezdtek. India és a többi el nem kötelezett ország mindvégig érdektelenséget mutatott a magyar ügy s főképp a beavatkozás iránt.

Kanada tehát látszólag csatlakozott a nyugati világ Moszkvát elszigetelő politikájához. Valójában azonban a magyar politikai menekültek befogadását tervezte Reid és Pearson. Nem volt azonban velük egészen egy véleményen a Bevándorlásügyi és Állampolgársági Minisztérium (MCI). Ez 'Kanada őrzője'-ként gondolkodott, és nem lelkesedett a bevándorlókért. A kelet-közép-európai menekültekben szovjet fellazító ügynököket sejtettek a hidegháborús hisztéria jegyében. Jack Pickersgill miniszter nem tett radikális lépéseket a közép-kelet-európai krízis menekültjeinek megsegítésére. A bécsi menekülttáborból folyamodó bevándorlóknak gyakorlatilag egy kanadai befogadó családot, valamint elfogadható munkakörülményt kellett igazolniuk. Azt is bizonygatniuk kellett, hogy nem jelentenek majd sem terhet az államnak, sem veszélyt a közbiztonság számára.

Kevés menekült tudott megfelelni ezeknek a követelményeknek. November folyamán három rendőr hallgatott meg 2800 folyamodót, s közülük 30 kérvényezőt fogadott be Kanada. Pearson rápparancsolt az MCI miniszterére, hogy hagyjon fel a szokásos szabályozással a bevándorlók ügyében. Pickersgill azonban szenvtelen ma-

radt. Bizonygatta, mennyire érdekelt és rokonszenvező a kanadai kormány a magyar menekültek ügyében, főleg a bécsi menekülttáborban. Azonban – állítása szerint – nagyon kevés kérvényező volt, főleg Amerikához viszonyítva..

Nem sikerült azonban mindenkit meggyőznie ezzel a sikertörténettel. Ford azt is tudta, hogy a Nemzetközi Vörös Kereszthez sok panasz érkezett a kanadai magyarok közösségétől. De a nyugati országok, a NATO-szövetségesek sem rokonszenveztek az egyébként szokásos emberigazdasági követelményeket állító kanadai bevándorlási politikával. „Egy tőkehal melegszívűségéhez, érzékenységéhez" hasonlította a *Globe and Mail* újságírója a kanadai kormány viselkedését. Nagy nehezen változott csak a hivatalos hozzáállás. November 22-én a kanadai kabinet 800 ezer dollár rendkívüli segélyt szavazott meg. Ezután Pickersgill azt javasolta, hogy halasszák el a kérvényezők orvosi vizsgálatát egészen Kanadába érkezésükig, valamint engedélyt kért a kabinettől, hogy repülőket bérelhessen a menekültek ingyenes Kanadába szállításához.

Kanada, egyedülálló módon mindaddig megfizettette a menekültekkel a repülőút árát. Pickersgill személyesen utazott Európába, hogy az új körülményről értesítse az érdekelteket. November 27-re pedig, egész napos konferenciára hívta a katolikus egyház, az etnikai csoportok, a tartományi és helyhatósági képviselőket Ottawába, hogy megtárgyalják a menekültek letelepítésének kérdését. December végére 4000 magyart helyeztek el kanadai vendégfogadó házakban. 1957 júliusáig 31 000 menekült, s a befogadó program végéig, 1958 októberéig bezárólag, 36 718 magyar telepedett le új hazájában.

Összefoglalva: a kanadai külpolitika, Cadieux elszánt, antikommunista vonulatát leszámítva, konstruktív elkötelezettséget mutatott már az '50-es évek elején Kelet-Közép-Európa iránt. Ford, a magyar forradalommal és a megtorlóként érkezett szovjet fegyveres intervencióval nyilvánvalónak látta az orosz politika bukását. Ennek függvényében óvatos liberalizmussal közeledett Moszkva felé. Az 1957 nyarán hivatalba lépett, konzervatív miniszterelnök, Diefenbaker lényegében folytatta a nyitást, rögtön felújította a tudományos-technikai kapcsolatokat, és 1959-ben kereskedelmi egyezményt kötött a Szovjetunióval.

Magyarország, sajátos módon, az egyetlen kelet-európai ország volt, amely nem részesült Kanada liberális, konstruktív elkötelezettségi politikájának előnyeiből. Ez nagyrészt a 40 ezer magyar menekült családegyesítési kísérleteinek kudarca miatt alakult így. Kanada menekülteket befogadó politikájában viszont precedens értékű lett a magyar eset, és később, az ugandai (1970), a chilei (1973–1974), a délkelet-ázsiai (1979–1980) válság idején is alkalmaztak hasonló elveket.

Kakasy Judit

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 44. SZÁM 2007. 2. SZÁM

Tartalomjegyzék

Cél-ok

Standeisky Éva: A kommunisták politikai antiszemitizmusa (1945–1957)

Mi-kép(p)?

Tevesz László: A magyar liberális-nacionalizmus nemzetfogalma a „Kelet népe-vita" időszakában

Romsics Gergely: Variációk a magyar nemzet és népiség történetére a harmincas években – a német történeti és politikai gondolkodás kontextusában

Balázs Zoltán: A politikai kötelesség igazolása

Pásztorok

Árpád von Klimó: A Katolikus önértelmezés új irányai az 1960-as években Olaszországban és Magyarországon. Don Lorenzo Milani és Bulányi György példája

Századvég-szövegelő

Társadalmi rétegződés Magyarországon – elméletek és eredmények. Karácsony Gergellyel, Kovách Imrével és Róbert Péterrel Kapitány Balázs beszélget

WWW.SZAZADVEG.HU

A REGIO 2007. I. számának tartalmából:

MINERVA

Ernest Gellner: Nacionalizmus-tipológia (ford.: Barabás András)

PEREMEK

Fosztó László: Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő – romániai romák a posztszocialista nyilvánosságban

Borbély Sándor: Változó „határjelek" – a péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitása

Szabolcska Orsolya: Sorsunkba zárva

MŰHELY

Olti Ágoston: A Kommunisták Romániai Pártja és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között

T. Szabó Levente: Egy tárgy nemzetiesítési kísérlete – stratégiák, kontextusok és határok egy értelemadási folyamatban

RECENZIÓK

Gidó Attila: Kollázs a háromszéki zsidóság történetéről (Féder Zoltán: Zsidók Háromszéken Sepsiszentgyögy 2006.)

Bognár Zoltán: Autonómia – nem kisiskolás fokon (Győri Szabó Róbert: Autonómia, regionalizmus, kisebbségek, Budapest 2006.)

Gyapay Marianna: Gyógyító királyok a 20. században *(Nicolas Mariot könyvéről)*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

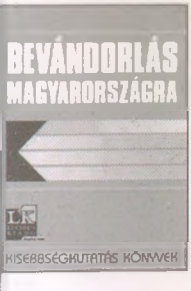

Tóth Pál Péter (szerk): Bevándorlás Magyarországra

Budapest, 2006. 364 p.

2800 Ft

Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

Miskolczy Ambrus (szerk): Magyar utazók a Duna-tájon

Budapest, 2006. 204 p.

2600 Ft

Tóth Pál Péter (szerk.): Vándorlás és népességfogyás. Interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról.

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

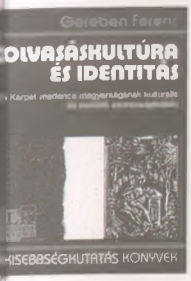

Gereben Ferenc: Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata

Budapest, 2005. 215 p.

2800 Ft

Spannenberger, Norbert: A Magyarországi Volksbund 1938-1944.

Budapest, 2005. 432 p.

4800 Ft

lőkészületben:

omogáts Béla: Dsida Jenő emlékkönyv
őkös István: Horváth-magyar és szerb-magyar irodalmi interferenciák

KISEBBSÉGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1000 Ft

TANULMÁNYOK

Batthyány Lajos emlékszám első miniszterelnökünk születésének bicentenáriumára (Hermann Róbert, Fazekas Csaba, Kedves Gyula, Egyed Ákos és Katona Csaba tanulmányai)

SZEMLE

Az etnikai és nyelvi különbségek hatása a civil társadalom jövőjére (Anderson, Ch.J.)

* * *

Az etnikai konfliktusok terjedése - statisztikai megközelítés (Tranca, O.)

* * *

A posztmodern társadalmak szembenállása az emberi jogokkal (Zizek, S.)

* * *

A határon túli magyarok bevándorlása Magyarországra (Fox, J.E.)

* * *

Idegengyűlölet az orosz társadalomban (Margolina, S.)

* * *

Svájci népszavazás a menekültek befogadásáról (Nash, M.L.)

* * *

Törökország és az Európai Unió (Semo, M.)

LK
LUCIDUS KIADÓ
Alapítva 1998